

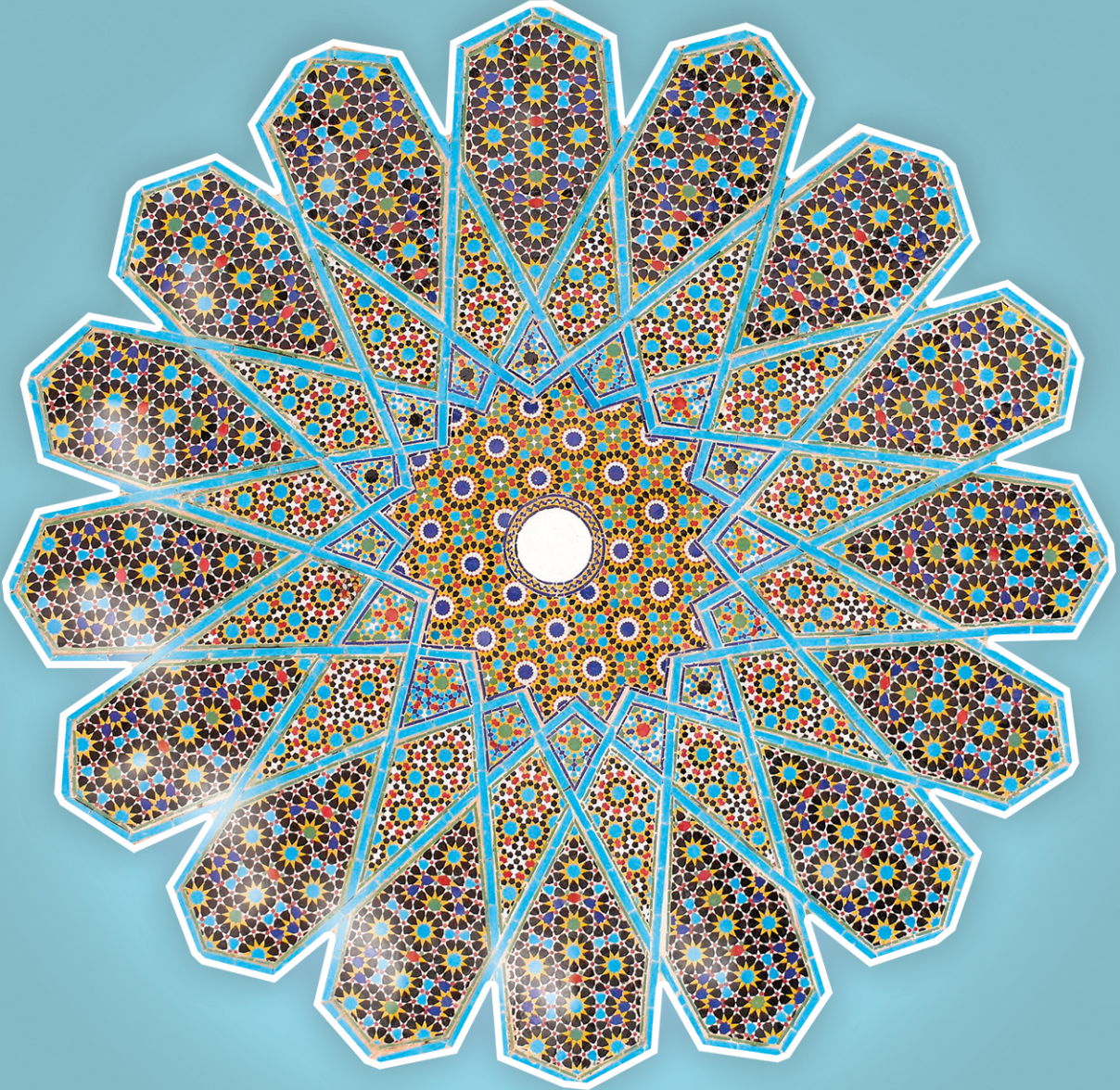

NİSAR

Dini Tetkikler Dergisi

Journal of Religious Studies

Sayı/Issue: 1 • Yıl/Year: 2022

NİSAR

Dini Tetkikler Dergisi
Religious Review Journal

Sayı 1	Issue 1
Kasım 2022	November 2022
Yayıncı	Publisher
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	Niğde Ömer Halisdemir University
Yayımlandığı Ülke	Broadcast Country
Türkiye	Türkiye
Yayın Modeli	Release Model
Açık Erişim	Open Access
Hedef Kitle	Target Audience
Nisar dergisinin hedef kitle, ilahiyat alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır.	The target audience of Nisar journal is professionals who continue their research in the field of theology and students, readers and institutions who are interested in this field.
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe / İngilizce / Arapça	Turkish / English / Arabic
Ücret Politikası	Price Policy
Hiçbir ad altında yazar veya kurumundan ücret alınmaz.	No fee is charged from the author or institution under any name.
Hakemlik Türü	Type of Arbitration
En az iki uzman hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik sistemine uygun olarak değerlendirilir.	It is evaluated by at least two expert referees in accordance with the double-blind refereeing system.
Telif Hakkı	Copyright
Yazarlar, Nisar'da yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Fakat yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.	The authors hold the copyright of their works published in Nisar. They have the right. But the legal responsibility of the articles belongs to their authors.
İntihal Kontrolü	Plagiarism Check
Ön kontrolden geçirilen makaleler, Turnitin yazılımı kullanılarak intihal için taranır.	Pre-checked articles are scanned for plagiarism using Turnitin software.

NİSAR

Dergi Kurulları | Journal Boards

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ

orcid.org/0000-0002-5095-9522

umkilavuz@uludag.edu.tr

Bursa Uludağ Üniversitesi

ror.org/03tg3eb07

İlahiyat Fakültesi | Temel İslam Bilimleri

Kelam

Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

orcid.org/0000-0001-7668-1701

omeroz@erciyes.edu.tr

Erciyes Üniversitesi

ror.org/047g8vk19

İlahiyat Fakültesi | Temel İslam Bilimleri

Tefsir

Doç. Dr. Harun ABACI

orcid.org/0000-0003-2259-5722

harunabaci@pau.edu.tr

Pamukkale Üniversitesi

ror.org/01etz1309

İlahiyat Fakültesi | Temel İslam Bilimleri

Tefsir

Prof. Dr. Mahmut AY

Orcid: 0000-0003-3990-1044

may@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi

ror.org/01wntqw50

İlahiyat Fakültesi | Temel İslam Bilimleri

Kelam

Prof. Dr. Abdullah ÖZBOLAT

orcid.org/0000-0002-6100-4289

ozbolata@gmail.com

Çukurova Üniversitesi

ror.org/05wxkj555

İlahiyat Fakültesi | Felsefe ve Din Bilimleri

Din Sosyolojisi

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ

orcid.org/0000-0002-8369-3388

gunduzoz@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi

ror.org/01wntqw50

İlahiyat Fakültesi | Temel İslam Bilimleri

Arap Dili ve Belagatı

Prof. Dr. Mithat ESER

orcid.org/0000-0002-7738-9611

mithat.eser@selcuk.edu.tr

Selçuk Üniversitesi

ror.org/045hgzm75

İslami İlimler Fakültesi

İslam Tarihi

Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

orcid.org/0000-0003-0569-8527

atemel@cu.edu.tr

Çukurova Üniversitesi

ror.org/05wxkj555

İlahiyat Fakültesi

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat

Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ
orcid.org/0000-0002-7398-0017
adibelli@erciyes.edu.tr
Erciyes Üniversitesi
ror.org/047g8vk19
İlahiyat Fakültesi | Dinler Tarihi

Prof. Dr. Abdürrezzak TEK
orcid.org/0000-0001-9508-4005
atek@uludag.edu.tr
Bursa Uludağ Üniversitesi
ror.org/03tg3eb07
İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK
orcid.org/0000-0003-4417-1883
selamisimsek@gumushane.edu.tr
Gümüşhane Üniversitesi
ror.org/00r9t7n55
İlahiyat Fakültesi | Tasavvuf

Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK
orcid.org/0000-0002-3496-7872
muratsimsek76@hotmail.com
Marmara Üniversitesi
ror.org/02kswqa67
İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü
İslam Hukuku, İslam Ekonomisi

DANIŞMA KURULU | ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK
orcid.org/0000-0003-1536-8046
abdullahcolak@hitit.edu.tr
Hitit Üniversitesi
ror.org/01x8m3269
İlahiyat Fakültesi | İslam Hukuku

Prof. Dr. Nasi ASLAN
orcid.org/0000-0002-0871-5102
nasiaslan@cu.edu.tr
Çukurova Üniversitesi
ror.org/05wxkj555
İlahiyat Fakültesi | İslam Hukuku

Prof. Dr. Hüseyin AYDIN
orcid.org/0000-0001-8285-5181
huseyin.aydin@selcuk.edu.tr
Selçuk Üniversitesi
ror.org/045hgzm75
İslami İlimler Fakültesi
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri

Doç. Dr. Mohamad ALAHMAD
orcid.org/0000-0002-3690-236X
mohamadalahmad@gumushane.edu.tr
Gümüşhane Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet GÜZEL
orcid.org/0000-0003-4569-0386
aguzel@erbakan.edu.tr
Necmettin Erbakan Üniversitesi
https://ror.org/013s3zh21
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi | Eğitim Tarihi

Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER
orcid.org/0000-0002-7282-846X
haksever@ankara.edu.tr
Ankara Üniversitesi
ror.org/01wntqw50
İlahiyat Fakültesi | Tasavvuf

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
orcid.org/0000-0002-4365-6275
saffet.sancakli@inonu.edu.tr
İnönü Üniversitesi
ror.org/04asck240
İlahiyat Fakültesi
Hadis

Dr. Öğr. Üyesi Muhammad Akram HAKIM
m.akramhakim88@gmail.com
Jawzjan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Fakültesi

ror.org/00r9t7n55
İlahiyat Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

orcid.org/0000-0002-4800-9122

munal@erciyes.edu.tr

Erciyes Üniversitesi

ror.org/047g8vk19

İlahiyat Fakültesi | Din Felsefesi ve Mantık

İslam Kültürü

Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

orcid.org/0000-0002-4708-9167

hkayiklik@cu.edu.tr

Çukurova Üniversitesi

ror.org/05wxkj555

İlahiyat Fakültesi | Din Psikolojisi

Doç. Dr. Mehmet KAYA

orcid.org/0000-0003-0066-5232

kayamehmet@selcuk.edu.tr

Selçuk Üniversitesi

ror.org/045hgzm75

İslami İlimler Fakültesi | Tefsir

Prof. Dr. Asım YAPICI

orcid.org/0000-0002-7041-9064

asim.yapici@asbu.edu.tr

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ror.org/025y36b60

İslami İlimler Fakültesi | Din Psikolojisi

Zhaxhangir NURMATOV

orcid.org/0000-0001-5083-0748

zhaxhangir.nurmatov@ayu.edu.kz

Ahmet Yesevi Üniversitesi

ror.org/01gtvs751

Sosyal Bilimler Enstitüsü | İlahiyat

EDİTÖRLER | EDITORS

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Arslan KARAOĞLAN

orcid.org/0000-0003-0411-3750

akaraoglan@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Tefsir

Editör | Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRANATLIOĞLU

orcid.org/0000-0002-7609-3093

mustafakiranatli@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Din Bilimleri

Editör | Editor

Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK

orcid.org/0000-0002-5038-575X

yilmazcelik70@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi

Editör | Editor

Doç. Dr. Bayram AYHAN

orcid.org/0000-0003-1851-020

bayramayhan@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Tefsir

Editör | Editor

Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Berat CAN
orcid.org/0000-0002-5811-9958

mcan@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı

Editör Yardımcısı | Editorial Assistants

Arş. Gör. A. İskender SARICA
orcid.org/0000-0003-1546-5022

iskendersarica@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri

Editör Yardımcısı | Editorial Assistants

Arş. Gör. Serkan ÇETİN
orcid.org/0000-0002-2476-6882

serkancetin@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepler

Etik Editörü | Ethics Editor

Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK
orcid.org/0000-0002-5038-575X

yilmazcelik70@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi | Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Arş. Gör. Müfide AĞIRKAN
orcid.org/0000-0002-7754-6066

mufidegokler@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Öğr. Gör. Mahmut Metin Aksan
Orcid: 0000-0001-8144-1710

maksan@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi |Yabancı Diller
Yüksekokulu | Yabancı Diller Bölümü

Editör Yardımcısı | Editorial Assistants

Arş. Gör. Recep YARTAŞI
orcid.org/0000-0001-7933-051X

recep.yartasi@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı

Editör Yardımcısı | Editorial Assistants

Arş. Gör. Mahmut YILDIZ
orcid.org/0000-0002-8560-9899

mahmutyildiz@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Felsefesi

Ön İnceleme Editörü | Review Editor

Doç. Dr. Bayram AYHAN
orcid.org/0000-0003-1851-020

bayramayhan@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Tefsir

İndeks Editörü | Index Editor

Havva ÖZGÜN
orcid.org/0000-0002-2905-5326

info@yazimdestegi.com

Yazım Desteği Akademik Yayıncılık ve
Danışmanlık | Uluslararası İlişkiler

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Arş. Gör. Akın İŞLEME
orcid.org/

akin.isleme@marmara.edu.tr

Ordu Üniversitesi | ror.org/04r0hn449
İlahiyat Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Hicret Karaduman
Orcid:0000-0003-0391-5444

hicretkaraduman@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

Mizanpaj ve Dizgi Editörü | Layout Editor

Dr. Arş. Gör. Kerim YILMAZ

orcid.org/0000-0003-0712-6725

yilmazkerim@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Tefsir

ALAN EDİTÖRLERİ | SECTION EDITORS

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Arş. Gör. Esra KODAL

orcid.org/0000-0001-7160-8038

esrakodal@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

İslam Felsefesi

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman DOĞANAY

orcid.org/0000-0003-2665-8479

suleymandoganay@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

İslam Felsefesi

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman DOĞANAY

orcid.org/0000-0003-2665-8479

suleymandoganay@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

İslam Felsefesi

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU

orcid.org/0000-0001-8546-9614

aliulvi@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi

ror.org/02kswqa67

İlahiyat Fakültesi | Din Psikolojisi

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ

orcid.org/0000-0003-4251-6665

sdonmez@akdeniz.edu.tr

Akdeniz Üniversitesi

ror.org/01m59r132

İlahiyat Fakültesi | Felsefe Tarihi

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Dr. Öğr. Üyesi İlyas PÜR

orcid.org/0000-0002-7795-8212

ilyaspur@nevsehir.edu.tr

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

ror.org/019jds967

İlahiyat Fakültesi | Din Psikolojisi

Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRANATLIOĞLU

orcid.org/0000-0002-7609-3093

mustafakiranatli@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Din Bilimleri

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Hamza SADAN

orcid.org/0000-0002-3448-3691

hsadan@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | Tefsir

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GURBET

orcid.org/0000-0001-7136-7123

mahmutgurbet@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi | Hadis

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba GÜNAL

orcid.org/0000-0003-0949-8565

tgunal@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi | ror.org/01wntqw50
İlahiyat Fakültesi | Kelam

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Yakup HAFIZOĞLU

orcid.org/0000-0002-2008-9060

yhafizoglu@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi | Kelam ve İtikadi İslam
Mezhepleri

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet VURAL

orcid.org/0000-0002-3378-496X

ahmetvural@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Tasavvuf

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Doç. Dr. Adem ÇATAK

orcid.org/0000-0002-4443-667X

ademcatak@nevsehir.edu.tr

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
ror.org/019jds967
İlahiyat Fakültesi | Tasavvuf

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇ

orcid.org/0000-0002-2443-1652

mehmetkoc@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Hukuku

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL

orcid.org/0000-0003-3356-7786

mbyuksel@kayseri.edu.tr

Kayseri Üniversitesi
Develi İslami İlimler Fakültesi | Tefsir

Temel İslam Bilimleri

Basic Islamic Sciences

Doç. Dr. Mustafa HAYTA

orcid.org/0000-0002-9165-8232

mhayta@cu.edu.tr

Çukurova Üniversitesi | ror.org/05wxkj555
İlahiyat Fakültesi | İslam Hukuku

İslam Tarihi ve Sanatları

Islamic History and Arts

Arş. Gör. Ahmet GÜMÜŞTOP

orcid.org/0000-0001-9580-2759

ahmetgumustop@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları

İslam Tarihi ve Sanatları

Islamic History and Arts

Dr. Öğr. Üyesi Kübra YILMAZ

orcid.org/0000-0002-9540-4352

kyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ror.org/04xk0dc21
İlahiyat Fakültesi | Türk İslam Edebiyatı

İslam Tarihi ve Sanatları

Islamic History and Arts

Dr. Öğr. Üyesi Yasin KURNAZ

orcid.org/0000-0001-5930-8382

yasinkurnaz@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi | İslam Tarihi

NİSAR

Dini Tetkikler Dergisi Politikaları

AMAÇ VE KAPSAM

Amaç

NİSAR, 2022 yılında yayımlanmaya başlayan hakemli bir dergidir. NİSAR dergisinin amacı, sosyal bilimlerin bir alt dalı kabul edebileceğimiz ilahiyat alanına ilişkin yapılan nitelikli ve özgün çalışmaları, akademik çevrelerin dikkatine sunarak akademik bilginin üretilmesine ve yayılmasına imkân sağlamaktır. Bu hedef kapsamında ulusal ve uluslararası düzeyde İslami ilimler alanında oluşmuş bilgi birikiminin değerlendirilmesi, geliştirilmesi, yeni ve özgün fikirler üretilmesi hedeflenmektedir. Bu itibarla üst düzey ilmi nitelikteki çalışmaların yayımlandığı uluslararası süreli bir yayın organıdır. NİSAR dergisinin hedef kitlesi, ilahiyat alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır. Bu itibarla üst düzey ilmi nitelikteki çalışmaların yayımlandığı uluslararası süreli bir yayın organıdır. NİSAR, 31 Mayıs ve 30 Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. NİSAR dergisinde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. NİSAR; açık erişimli, gayri ticari bilimsel yayıncılığı benimsemiştir. NİSAR dergisinde yayımlanan makaleler, yazarı tarafından üniversitesinin kurumsal arşivinde, konulu arşivlerde veya istenilen diğer arşivlerde ambargo süresi olmaksızın erişime açılabilir.

Kapsam

Dergi, ilahiyat ve İslami ilimler alanında ilan ettiği yayın ilkeleriyle uyumlu akademik çalışmalara yer vermektedir. Bu doğrultuda özgün ve yeni araştırma makalelerinin yanı sıra araştırma notu, söyleşi, kitap tanıtım yazısı, toplantı değerlendirmesi, doktora özeti ve vefa notu gibi farklı yazı türleri de kapsama dâhil edilmektedir. Dergide, Türkiye'deki ilahiyat ve İslâmî ilimler Fakültelerinde bulunan bütün bilim alanlarıyla ilgili Türkçe, Arapça ve İngilizce çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca dergi, Sosyal Bilimler alanlarındaki bu bilim dallarıyla ilişkili kabul edilebilecek akademik çalışmalara da yer vermektedir.

Konu Kategorisi

- Sosyal Bilimler - Alan Araştırmaları/Dini Çalışmalar
- Beşeri Bilimler- Dini Çalışmalar/Hadis Tarihi; Bilim Tarihi/Hadis Usulü; Metodoloji, Epistemoloji/Hadis ve Sünnet Anlam, Yorum ve Dini Değeri; Sosyal Bilimler/ Çağdaş Dönem Hadis Tartışmaları; Sosyoloji/ İnterdisipliner Hadis Araştırmaları; Multidisipliner Bilimler, Tarih/Türk-İslam Tarihi; Edebiyat/Türk İslam Edebiyatı; Felsefe/Türk-İslam Felsefesi; Müzik/Türk-İslam Müziği; Din/İslam Araştırmaları.

LC Kategorisi

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kıraat, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepler Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Felsefe Tarihi, Mantık, İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Türk İslam Edebiyatı, Dini Musiki, İslam, Hadis Tarihi, Hadis Usulü, Sünnet, Sünneti/hadisi Anlama, Hadis/sünnet Problemleri, El Yazmaları, Din ve Kültür, Kültürel Yaşam, Popüler Kültür, İslam İktisadi, İslam Toplumlari, İslam Dünyası, İslam Eserleri, İslam Sanatları, Hadis/ Sünnet ve Kültür, Hadis/Sünnet ve Medeniyet, Hadis/Sünnet ve müzik, Hadis/Sünnet ve Sağlık, Tıbb-ı Nebevi, Hadis/Sünnet ve Edebiyat, Hadis/Sünnet ve Dil, Hadis/Sünnet ve Tarih, Hadis/Sünnet Sosyolojisi, Hadis/Sünnet Psikolojisi, Hadis/Sünnet Epistemolojisi, Hadis/Sünnet Felsefesi, Hz. Muhammed, İslam, Arap Toplumunu, İslam Toplumunu, Hadis/Sünnet Arkeolojisi, Kültürel Asimilasyon, Kültürel Yaşam, Dini Yaşam, Hadis/Sünnet ve Halk İnanışları, Hadis/Sünnet ve Mitoloji, Hadis/Sünnet ve Bilim, Hadis/Sünnet ve Akıl, Türk-İslam Sanatları, Türk-İslam Musikisi, Türk-İslam Felsefesi, Türk-İslam Kültür Varlıkları.

Yayın Dili

Tam Metin Yayın Dili:

- Birincil Dil: Türkçe
- İkincil Dil: İngilizce
- Üçüncü Dil: Arapça

İngilizce ve Latin Alfabesiyle Yazılan İçerik:

- Makale Başlığı: Türkçe & İngilizce
- Yazar Adı: Türkçe (Latin Alfabesinde)
- Yazar Adresi: Türkçe (Latin Alfabesinde)
- Anahtar Kelimeler: Türkçe & İngilizce
- Kaynakça: Türkçe (Latin Alfabesinde)

Tam Metin: Türkçe (Latin Alfabesinde)

Makale Başvuruları

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Okur Kitlesi

NİSAR dergisinin hedef kitlesi, ilahiyat alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır.

Ücret Politikası

Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için hiçbir ad altında işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Nisar dergisi yayın politikaları gereği sponsorluk ve reklam da kabul etmemektedir. Nisar dergisinin tüm giderleri Yayıncı tarafından karşılanmaktadır.

Makalelerin Özgünlüğü

Nisar dergisinde, daha önce başka bir yerde yayımlanan çalışmaları kabul etmez. Ancak bazen yabancı dildeki yayınlanmış makaleler işleme alınabilir.

Hakemlik Türü

Çift Körleme: İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir. Editörler, hakemler ile yazarlar arasındaki tüm etkileşimlere aracılık eder.

COPE'un En İyi Uygulama İlkeleri

Nisar, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır. Nisar dergisi COPE'un (Committee on Publication Ethics) Bilimsel Yayınlarında Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkelerini kabul etmektedir.

İntihali Önleme

Bu dergi, incelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını kontrol eder: Ön kontrolden geçirilen makaleler, TURNITIN yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Bu oranın %20'den az olması beklenir.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/kabul edilmeyen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Düzeltilme, Geri Çekme, Endişe İfadesi

Editörler, yayınlanan makalede, bulguları, yorumları ve sonuçları etkilemeyen küçük hatalar tespit edilirse düzeltme yayınlamayı düşünebilirler. Editörler, bulguları ve sonuçları geçersiz kılan büyük hatalar / ihlaller söz konusu olduğunda, makaleyi geri çekmeyi düşünmelidir. Yazarlar tarafından araştırma veya yayını kötüye kullanmaya yönelik olasılık söz konusu ise; bulguların güvenilir olmadığına ve yazarların kurumlarının olayı soruşturmadığına dair kanıtlar var veya olası soruşturma haksız veya sonuçsuz görünüyorsa, editörler endişe ifadesi yayınlamayı düşünmelidir. Düzeltme, geri çekme veya endişe ifadesi ile ilgili olarak COPE ve ICJME yönergeleri dikkate alınır.

Türkiye Editörler Çalıştay Grubu

Nisar, editörler için yararlı olacağını düşünerek diğer editörlerle iletişim içinde olmalarını destekler. Editörlerimiz, Türkiye Editörler Çalıştay Grubu'na üyedir.

Hakem Raporlarının Saklanması

Nisar, bilimsel inceleme görevini son derece ciddiye almaktadır. Nisar, makale inceleme sürecine ait tüm kayıtları arşivlemekte ve korumaktadır.

Kaynak Gösterim Stili

Makaleler, İSNAD Sistemine göre hazırlanmış olmalıdır. Bilim dalında, İSNAD dipnotlu veya metin içi sistemden hangisi yaygın kullanılıyor ise o tercih edilebilir.

Öz ve Anahtar Kelimeler

Makaleler, elektronik aramayı kolaylaştırmak için 250-300 kelimelik özet ve 5-7 arası anahtar kelime içermelidir.

Yazarlık ve Katkıda Bulunma

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan çıkarılamaz ve yeni bir isim eklenemez. Ayrıca yazar sırası değiştirilemez.

Katkı Oranı Beyanı

Makalede, araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çıkar çatışması beyanı belirtilmelidir. Beyan tablosunu da içeren makale MS Word şablonunu buradan indirebilir.

Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmaların Yayını

Nisar, bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. Bu kapsamda dergiye gönderilen çalışmalarda aşağıdaki hususlara uyulmalıdır:

- Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için (etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
- Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Özel ve Ek Sayı Yayımlama Prosedürü

Dergimizde Yayın Kurulu'nun talebi üzerine yılda bir kez özel sayı yayımlanabilir. Özet ve ek sayılarda yayımlanan tüm makaleler çift taraflı kör akran değerlendirmesi sürecine tabidir.

Tam Metinlere Erişim

Nisar açık erişimli bir dergidir. Okuyucular, kaydolmaksızın derginin tam metnine ulaşabilirler.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Etik İlkeler

• NİSAR dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. NİSAR, Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan Uluslararası Etik Yayıncılık İlkeleri'ni benimsemiştir. Ayrıca Türkiye Editörler Çalıştay Kararlarına da uymayı taahhüt eder.

• NİSAR, incelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını kontrol eder: Ön kontrolden geçirilen makaleler, TURNITIN yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Bu oranın %20'ten az olması beklenir.

• NİSAR dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. NİSAR Dergisi yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir:

• Makalelerde kullanılan verilerin manipüle edilmesi, çarpıtılması ve uydurma verilerin kullanılması gibi durumlar tespit edilirse, makale yazarının çalıştığı kuruma bu durum resmi yollardan bildirilecek ve makale reddedilecektir. NİSAR Dergisi, editör ve/veya hakemler tarafından verilen dönütlere göre yazarlardan analiz sonuçlarına ilişkin çıktı dosyalarını isteme hakkına sahiptir.

• Tebliğden üretilen makalelerin değerlendirmeye alınabilmesi için yazarın makalesini, "Çalışmam, daha önce yayımlanmamıştır ve yayımlanmayacaktır." şeklinde ıslak imzalı taahhütname ile birlikte göndermesi gereklidir. Zira duplication/tekrar yayın/bilimsel yanıltma/çoklu yayın suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre tekrar yayın, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayımlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayımlanmışsa bunun dışındaki yayınlar tekrar yayın sayılmaktadır.

Yayına hazırlanan çalışma; kitap bölümü, yayınlanmamış tebliğ metni ile yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise mutlaka çalışmanın ilk sayfasında Türkçe ve İngilizce olarak bu husus belirtilmelidir.

Yayın Politikası

- NİSAR dergisine gönderilen makalelerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olması gerekmektedir.
- NİSAR' da Türkçe, Arapça ve İngilizce çalışmalar yayınlanmaktadır. Latin harfleri dışındaki makalelerin (Arapça) Latin harfi ile yazılmış; başlık, öz, anahtar kelime ve kaynakçayı metne eklemesi gerekmektedir.
- Telif ve tercüme makale ile metin neşri: Dipnotlar, kaynakça, öz ve İngilizce özetler dahil 10.000 sözcüğü aşmamalıdır.
- Telif ve tercüme makale ile metin neşirlerinde, 250-300 kelime aralığında Türkçe özet ve buna muadil İngilizce özet ile anahtar kelimeler (5-7 kelime) bulunmalıdır. Diğer yazı türlerinde öz ve anahtar kelime bulunmamalıdır.
- Kitap ve bilimsel etkinlik değerlendirmesi, araştırma ve vefa notu, doktora özeti: Dipnotlar, kaynakça, öz ve İngilizce özetler hariç ana metin 1000-2500 sözcük aralığındadır.
- NİSAR'a gönderilen akademik yazıların yazarları, etik ilkeleri ve yayın esaslarını kabul etmiş sayılır.
- Çeviri makalelerin aslı, çeviri izni ekte gönderilmelidir.
- Neşredilen metinlerin asılları, ekte gönderilmelidir.
- NİSAR, İSNAD Atıf Sistemi'ni kullanmaktadır. Dergimize gönderilecek makalelerin bu sisteme göre düzenlenmesi gerekmektedir.
- Derginin tüm giderleri Yayıncı tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.
- Gönderilen makaleler; intihal tespit programı tarafından taranarak, intihal içermediği ve daha önce yayımlanmamış olduğu tespit edildikten sonra konuyla ilgili çalışmaları olan en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur.

İLETİŞİM

Bize Ulaşın

Bizimle iletişime geçmenin en iyi yolu e-postadır.

Tüm editörlerin bireysel iletişim bilgileri mevcuttur ve Editor Kadrosu bulunabilir.

Editöryal Yetkili

Ad Soyad: Doç. Dr. Arslan Karaoğlan

ORCID: 0000-0003-0411-3750

E-posta: akaraoglan@ohu.edu.tr

Telefon: 0 388 225 46 72

Adres: Ferteek, 51000 Niğe Merkez/Niğe

Şehir: Niğe

Ülke: Türkiye

Posta Kodu: 51000

Etik Editörü

Doç. Dr. Yılmaz Çelik

Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi

yilmazcelik@ohu.edu.tr

Ferteek, 51000 Niğe Merkez/Niğe/Türkiye

Yayınevi

Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

ISNI: 0000 0001 0700 8038

Crossref: 501100010625

E-posta: islamiilimler@ohu.edu.tr

Web: <https://www.ohu.edu.tr/islamiilimlerfakultesi>

Adres: Bor Yolu Üzeri Merkez Yerleşke

Şehir: Niğe

Ülke: Türkiye

Posta Kodu: 51000

İtiraz

Bilimsel içeriğini yanlış anladığımız için makalenizi reddettiğimizi düşünüyorsanız, lütfen nisardergisi@gmail.com adresinden editör ekibimize bir itiraz mesajı gönderin.

Şikâyet

Şikâyet, Nisar'ın veya yazı işleri ekibimizin sorumluluğunda olan içerik, prosedürler veya politikalarla ilgili olmalıdır. Şikâyetler doğrudan nisardergisi@gmail.com adresine e-posta ile gönderilmelidir.

JOURNAL POLICIES

Scholarly Content

The Nisar contains original scholarly material. Except for editorial papers, all published articles are under a double-blind peer review process.

AIMS AND SCOPE

AIMS AND SCOPE

Aim

Nisar is a peer-reviewed journal that started to be published in 2022. The aim of the journal Nisar is to enable the production and dissemination of academic knowledge by bringing to the attention of academic circles the qualified and original studies on the field of theology, which we can accept as a sub-branch of social sciences. Within the scope of this goal, it is aimed to evaluate and develop the knowledge accumulated in the field of Islamic sciences at national and international level, and to produce new and original ideas. In this respect, it is an international periodical publication in which high-level scientific studies are published. The target audience of Nisar journal is experts who continue their research in the field of theology and students, readers and institutions who are interested in this field. Nisar is published twice a year, on 31 May and 30 November. The copyrights of the works published in the journal Nisar academic to their authors. April; has embraced open access, non-commercial scientific publishing. Articles published in the journal Nisar can be made accessible by the author in the institutional archive of the university, in the archives on the subject or in other archives requested without the restriction period.

Scope

The journal includes academic studies in line with the publication principles announced in the field of Theology and Islamic Sciences. In this direction, in addition to original and new research articles, different writing types such as research notes, interviews, book introductions, meeting evaluations, doctoral abstracts and loyalty notes are also included. In the journal, Turkish, Arabic and English studies related to all fields of science in the Faculties of Theology and Islamic Sciences in Turkey are evaluated. In addition, the journal also includes academic studies that can be considered related to these branches of science in the field of Social Sciences.

Subject Category

- Social Sciences - Field Studies/Religious Studies
- Humanities- Religious Studies/Hadith History; History of Science/Hadith Method; Methodology, Epistemology/ Hadith and Sunnah Meaning, Interpretation and Religious Value; Social Sciences/ Contemporary Hadith Discussions; Sociology/ Interdisciplinary Hadith Studies; Multidisciplinary Sciences, History/Turkish-Islamic History; Literature/Turkish-Islamic Literature; Philosophy/Turkish-Islamic Philosophy; Music/Turkish-Islamic Music; Religion/Islamic Studies.

LC Category

H1-99 Social Sciences (General)

Keywords

Tafsir, Recitation, Hadith, Kalam, Islamic Law, History of Islamic Sects, Sufism, Arabic Language and Literature, Islamic Philosophy, Philosophy of Religion, Psychology of Religion, Sociology of Religion, Religious Education, History of Religions, History of Philosophy, Logic, History of Islam, Islamic Arts History, Turkish-Islamic Literature, Religious Music, Islam, History of Hadith, Hadith Method, Sunnah, Understanding Sunnah/hadith, Hadith/Sunnah Problems, Manuscripts, Religion and Culture, Cultural Life, Popular Culture, Islamic Economics, Islamic Societies, Islamic World , Islamic Works, Islamic Arts, Hadith/Sunnah and Culture, Hadith/Sunnah and Civilization, Hadith/Sunnah and music, Hadith/Sunnah and Health, Medicine, Hadith/Sunnah and Literature, Hadith/Sunnah and Language, Hadith/ Sunnah and History, Hadith/Sunnah Sociology, Hadith/Sunnah Psychology, Hadith/Sunnah Epistemology, Hadith/Sunnah Philosophy, Hz. Muhammad, Islam, Arab Society, Islamic Society, Hadith/Sunnah Archeology, Cultural Assimilation, Cultural Life, Religious Life, Hadith/Sunnah and Folk Beliefs, Hadith/Sunnah and Mythology, Hadith/Sunnah and Science, Hadith/Sunnah and Reason, Turkish -Islamic Arts, Turkish-Islamic Music, Turkish-Islamic Philosophy, Turkish-Islamic Cultural Heritage.

Publication Language

Full Text Publication Language:

- Primary Language: Turkish
- Secondary Language: English
- Third Language: Arabic

Content Written in English and Latin Alphabet:

- Article Title: Turkish & English
- Author's Name: Turkish (in Latin Alphabet)
- Author's Address: Turkish (in Latin Alphabet)
- Keywords: Turkish & English
- Bibliography: Turkish (in Latin Alphabet)

Full Text: Turkish (in Latin Alphabet)

Manuscripts Submissions

Submitted articles must be in accordance with the purpose and scope of the journal. Manuscripts that are original, unpublished, and not in the process of evaluation in another journal, whose content and submission have been approved by each author, are accepted for evaluation.

Audience

The academic level of the published papers is appropriate to academicians, researchers, graduate students, and related academic institutions and organizations.

Article Processing Charge

The publication of articles and the execution of article processes in the journal are free of charge. No processing or submission fee is charged under any other names (editorial processing charges, language editing charges, colour charges, submission charges, page charges, membership charges,

print subscription charges, other supplementary charges). The Nisar does not accept sponsorship or advertisements as part of its publication policies. Publisher covers all charges of the Nisar.

Originality of Manuscripts

The Nisar does not want to publish material that has already appeared in full elsewhere. But we sometimes accept articles that have already appeared in foreign language journals.

Model of Peer Review

Double-blind peer review: After plagiarism control, eligible articles are evaluated by the editor-in-chief for originality, methodology, the importance of the subject covered, and compatibility with the scope of the journal. The editor ensures that the manuscripts go through a fair double-blind review and, if the article conforms to the formal principles, it submits the incoming paper for the evaluation of at least two referees from the country and abroad. Editors mediate all interactions between reviewers and authors.

The Best Practice of COPE

Nisar is committed to the highest standards in publishing ethics. The Nisar accepts the Principles of Transparency and Best Practices in Scholarly Publishing of the Committee on Publication Ethics (COPE).

Plagiarism Prevention

This journal checks for plagiarism in studies submitted for review: Pre-checked articles are scanned for plagiarism using TURNITIN software. If plagiarism/self-plagiarism is detected, the authors are informed. If necessary, the editors can subject the article to plagiarism control at various stages of the evaluation or production process. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.

Plagiarism, duplication, false authorship/disapproved authorship, research/data fabrication, article slicing, slicing, copyright infringement and concealment of conflict of interest are considered unethical behaviors. All articles that do not comply with accepted ethical standards are removed from the publication. This includes articles with possible irregularities and inconsistencies detected after publication.

Correction, Retraction, Expression of Concern

Editor should consider publishing correction if minor errors that do not effect the results, interpretations and conclusions of the published paper are detected. Editor should consider retraction if major errors and/or misconduct that invalidate results and conclusions are detected. Editor should consider issuing an expression of concern if there is evidence of research or publication misconduct by the authors; there is evidence that the findings are not reliable and institutions of the authors do not investigate the case or the possible investigation seems to be unfair or nonconclusive. The guidelines of COPE and ICJME are taken into consideration regarding correction, retractions or expression of concern.

The Group of Turkey Editors' Workshop

Nisar supports editors in communications with other editors where which is useful to editors. Nisar supports editors in communications with other editors where which is useful to editors. Our editors are members of the Group of Turkey Editors' Workshop.

Record of all peer-review process records

Nisar, takes its duties of guardianship over the scholarly record extremely seriously. The Nisar records all peer-review process records.

Citation Style

The Nisar requires writers to use the ISNAD Citation Style . In the field of science, ISNAD footnote or in-text system, whichever is widely used, can be preferred.

Abstract and Keywords

Submitted manuscripts should contain 250-300-word abstracts and 5-7 keywords To facilitate electronic search.

Authorship and Contributorship

After manuscript is submit to the Journal, the name of any of the authors cannot be deleted from the list of authors without the written consent of all authors, a new name cannot be added as an author, and the order of authors cannot be changed.

Contribution Rate Statement

In the manuscript, the contribution rate statement of the researchers, support and acknowledgment statements, if any, and conflict of interest statement should be stated. The manuscript template including the statement table can be downloaded from here.

Publication of research that involve human subjects (i.e., surveys and interviews)

The Nisar adopts the "Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" and "Code of Conduct for Journal Publishers" of the Publication Ethics Committee (COPE) in order to create ethical assurance in scientific periodicals. In this context, the following points should be followed in the manuscripts submitted to the journal:

- For research conducted in all branches of science that requires ethics committee approval (ethics committee approval should be obtained, this approval should be stated and documented in the article.
- In research that requires ethics committee permission, information about the permission (name of the committee, date, and number) is in the method section, and also on one of the first/last pages of the article; In case of reports, information about signing the informed consent/consent form should be included in the article.

Editorial oversight and processing concerning special issues

A special issue can be published in the journal once a year upon the request of the Editorial Board. All articles published in the special and supplementary issues are under a double-blind peer review process.

Access to the full text

The Nisar is open access journal. Readers can access to the full text of the journal without requiring registration.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

Ethical Principles

- Nisar journal adheres to national and international standards on research and publication ethics. It complies with Press Law, Intellectual and Artistic Works Law and Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive. Nisar, has adopted the International Ethical Publishing Principles published by Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME). It also undertakes to comply with the Decisions of the Turkey Editors' Workshop.
- NISAR checks for plagiarism in the studies submitted for review. Pre-checked articles are scanned for plagiarism using TURNITIN software. Authors are notified if plagiarism/self-plagiarism is detected. If necessary, the editors can subject the article to plagiarism control at various stages of the evaluation or production process. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.
- The publication processes implemented in the journal Nisar are the basis for the development and distribution of information in an impartial and respectful manner. The processes implemented in this direction are directly reflected in the quality of the work of the authors and the institutions that support the authors. Peer-reviewed studies are studies that embody and support the scientific method. At this point, it is important that all stakeholders of the process (authors, readers and researchers, publisher, referees and editors) comply with the standards for ethical principles. Within the scope of publication ethics of the Nisar Journal, all stakeholders are expected to bear the following ethical responsibilities:
 - If situations such as manipulating, distorting and using fabricated data used in the articles are detected, this situation will be reported to the institution where the article author works, and the article will be rejected. Nisar Journal has the right to request the output files of the analysis results from the authors according to the feedback given by the editor and/or referees.
 - In order for the articles produced from the paper to be evaluated, the author must send the article with a wet signed undertaking stating "My work has not been published before and will not be published." Because duplication/republishing/scientific deception/multi-publishing is a crime. According to the TÜBİTAK Publication Ethics Committee, republishing is sending or publishing the same research results to more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered republished.
 - Study prepared for publication if the book chapter is produced from an unpublished paper text and a master's or doctoral thesis, this matter must be stated in Turkish and English on the first page of the study.

Publication Policy

- The articles sent to the NISAR journal must not have been published anywhere before and should not have been decided for publication.
- Studies in Turkish, Arabic and English are published in NISAR. Articles other than Latin script (Arabic) are written in Latin; the title, abstract, keyword and bibliography should be added to the text.
- Copyright and translated article and text publication: Footnotes should not exceed 10,000 words, including bibliography, abstract and English abstracts.
- In the publications of copyrighted and translated articles and texts, there should be a Turkish abstract between 250-300 words and an equivalent English summary and keywords (5-7 words). Other post types should not contain abstract and keywords.
- Book and scientific activity evaluation, research and loyalty note, doctoral summary: Except for footnotes, bibliography, abstract and English abstracts, the main text is between 1000-2500 words.
- The authors of the academic articles sent to Nisar are deemed to have accepted the ethical principles and publication principles.
- The original of the translated articles and the translation permission should be attached.
- The originals of the published texts should be attached.
- Nisar uses the İSNAD Citation System. The articles to be sent to our journal should be arranged according to this citation system.
- All expenses of the journal are covered by the Publisher. The publication of articles and the execution of article processes in the journal are free of charge. No processing fee or submission fee is charged for articles submitted to the journal or accepted for publication.
- Submitted articles; After being scanned by the plagiarism detection program and determined that it does not contain plagiarism and has not been published before, it is subjected to double-blind peer-review evaluation by at least two referees who have studies on the subject.

CONTACT

Contact us

The best way to contact us is by email.

Individual contact details are available for most staff members and can be found using our Editorial Staff list.

The Main Publishing Contact

Name Surname: Doç. Dr. Arslan Karaoğlan

ORCID: 0000-0003-0411-3750

Email: akaraoglan@ohu.edu.tr

Phone Number: 0 388 225 46 72

Address: FerteK, 51000 Niğe Merkez/Niğe

City: Niğe

Country: Tőrkiye

Postal Code: 51000

Ethical Editor

Doç. Dr. Yılmaz Çelik

Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi

yilmazcelik@ohu.edu.tr

FerteK, 51000 Niğe Merkez/Niğe/Tőrkiye

Publisher

Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

ISNI: 0000 0001 0700 8038

Crossref: 501100010625

Email: islamiilimler@ohu.edu.tr

Web: <https://www.ohu.edu.tr/islamiilimlerfakultesi>

Address: Bor Yolu Üzeri Merkez Yerleşke

City: Niğe

Country: Tőrkiye

Postal Code: 51000

Appeal

If you believe we have rejected your article wrongly, perhaps because we have misunderstood its scientific content, please submit an appeal (rebuttal) letter to our editorial team at nisardergisi@gmail.com

Complaint

The complaint must relate to content, procedures, or policies that are the responsibility of The Nisar or our editorial staff. Complaints should be directly emailed to nisardergisi@gmail.com and will be dealt with confidentially.

NİSAR

Yıl/Year 2022 | Sayı/Issue 1
Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Studies

EDİTÖRDEN

Değerli Nisar okurları! Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi tarafından yayımlanan Nisar Dinî Tetkikler Dergisi'nin birinci sayısı ile karşınızdayız. 2022 yılında yayın hayatına başlayan dergimiz bu sayıyla birlikte önemli bir adım atmıştır. Dergi kurullarımız gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki farklı üniversitelerde görev alan akademisyenlerle güçlendirilmiştir. Ayrıca ekibimize katılan indeks takip sorumlusuyla birlikte kurullarımızın insan kaynağı güçlendirilmiş, makale değerlendirme süreçlerinin daha bilimsel ve özverili bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştır. Dergimizin bu günlere gelmesinde her aşamasında emeği katkısı bulunan yayın ekibinden yazarlarına, hakemlerinden sekreteriyasına, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Fakültemiz ve Üniversitemiz yönetimine candan teşekkürlerimizi arz ederiz. Dergimizin birinci sayısı, birbirinden değerli ve kaliteli 5 araştırma ve bir kitap değerlendirmesi makalesinden oluşmaktadır. Sayımızın ilk makalesinde Serkan Çelikan, tefekkür çerçevesinde Hz. Peygamber'e isnâd edilen bazı hadisleri ve sonraki kuşaklara mensup âlimlerin sözlerini incelemiş, bu rivayetlerin mümine verdiği mesajla birlikte söyleyeninin kim olduğu ve kaynağına aidiyetini tespit etmiştir. İkinci makalede Nuri Tapan çocuğun doğumunun ilk haftasında kesilmesi tavsiye edilen akîka kurbanı hakkındaki rivayetleri sened ve metin açısından değerlendirmeye tabi tutmuş, yeni doğan çocuktan dolayı Allah'a bir şükür ifadesi olarak kesilen akîka kurbanının Hazreti Peygamber'den önce cahiliye döneminde de âdet olarak kesilirken İslâmiyet'ten itibaren yine uygulandığına ve bu uygulamanın dîni bir hüviyet kazandığına dikkat çekmektedir. "Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerin Örnek Tevekkül Anlayışları" başlığını taşıyan üçüncü makalede Saliha Körükçü imanın göstergesi olan tevekkülün Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadisi şeriflerde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Birçok âyeti kerimede peygamberlere yapılan tevekkül emrinin, peygamberlerin Allah'a karşı tevekküllerini gösteren ifade ve duruşlara işaret ettiğini dile getirmektedir. Tevekkül olmadan insanın gerçek manada özünü ortaya koyamayacağına vurgu yapan Körükçü, tevekkülün doğru anlaşılabilmesi ve yaşanabilmesi için doğru örnekleri bulmanın önemli olduğunu belirtir. Müfide Ağırkan'a ait olan dördüncü makale, Hz. Musa'nın Kur'ân'ı Kerim'de zikredilen kıssasının serdedildiği âyetlerde geçen hüzn kelimesini, hüzn duygusunu ve bu duygunun kul üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu araştırmada Allah'ın mezkur âyetlerde amaçladığı temel ahlakî gayenin tahlilinden hareketle âyetlerin tefsirinde ifade edilen görüşlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Beşinci makalede Deniz Güvenmez, Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam adlı romanından hareketle mental fiillerin, genellikle dil bilgisi bakımından incelendiğini ve bu incelemelerde edebî metinlerin pek kullanılmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle kendisi bu alandaki boşluğa küçük bir katkı sunmak için edebî metinlerde

mental fiilleri incelemiştir. Ayrıca bu makalede romanda yer alan idrak ve etki fiillerinin çoğunluğu elde etmesinden ötürü Atsız'ın düşünce ve duyguya daha fazla önem verdiğine ve bunun da romanın konusuyla paralellik oluşturduğuna dikkat çekilmektedir. Sayımızdaki son çalışma bir kitap değerlendirmesi olan altıncı makalede Hatice Yıldız, Mustafa Köylü'nün ve Cemil Oruç'un telif ettiği Çocukluk Dönemi Din Eğitimi isimli kitabı incelemiştir. Eserin muhtevasında çocuğun biyolojik, sosyal, bilişsel ve ahlaki gelişiminin yanında inanç gelişiminin de son derece önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda çocukluk dönemi din eğitiminde izlenecek yöntemler ve dikkat edilmesi gereken ilkeler belirtilmiştir. Eserde doğumdan yaklaşık on iki yaşına kadar çocuğun dinî gelişimi psikoloji ve pedagoji ile bütünlük içinde ele alınmıştır. Dergimizin siz okurlara ulaşması güzide bir ekibin ve çok sayıda kişinin özverili gayretleriyle mümkün olmuştur. Bu bağlamda öncelikle dergimize birbirinden kıymetli çalışmalarıyla katkıda bulunan yazarlarımıza; makalelerin değerlendirilmesinde emeği geçen hakemlerimize, ön inceleme ve değerlendirme süreçlerinde özverili bir şekilde çalışan alan editörlerimize şükranlarımızı sunarız. Ayrıca dergimizin okuyucu ile buluşması için her konuda koşulsuz destek sağlayan rektör yardımcımız ve fakülte dekanımız Prof. Dr. Recep Çiçek'e teşekkürlerimizi arz ederiz. Daha nitelikli ve daha başarılı çalışmalarla dolu nice sayılarda buluşmak ümidiyle, iyi okumalar dileriz.

Doç. Dr. Arslan KARAOĞLAN
Baş Editör

NISAR

Yıl/Year 2022 | Sayı/Issue 1
Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Studies

FROM THE EDITOR

Dear Nisar readers,

We are here with the first issue of Nisar Religious Studies Journal, published by Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences. Our magazine, which started its publication life in 2022, has taken an important step with this issue. Our journal boards have been strengthened by academics working at different universities both in Turkey and abroad. In addition, the human resources of our boards were strengthened together with the index follower who joined our team, and article evaluation processes were carried out in a more scientific and devoted manner. We would like to express our sincere thanks to the editorial team, writers, referees and secretariat, who contributed to the success of our journal at every stage, and to the management of our Faculty and University, who did not withhold their moral and material support. The first issue of our journal consists of 5 valuable and high quality research articles and a book review article. In the first article of our issue, Serkan Çelikan, within the framework of contemplation, Hz. He examined some of the hadiths attributed to the Prophet and the words of scholars belonging to the next generations, and determined the identity of the narrator and the source of these narrations along with the message they gave to the believer. In the second article, Nuri Tapan evaluated the narrations about the aqıqa sacrifice, which was recommended to be sacrificed in the first week of the birth of the child, in terms of saned and text. It draws attention to the fact that it has been practiced since the beginning of the year and that this practice has gained a religious identity. In the third article titled “Exemplary Reliance Understandings of the Prophets in the Qur'an”, Saliha Körükçü states that tawakkul, which is the indicator of faith, has an important place in the Qur'an and hadiths. In many verses, it is stated that the order to put tawakkul on the prophets indicates the expressions and stances of the prophets that show their reliance on Allah. Emphasizing that without tawakkul, the perfect human being cannot reveal his true essence, Körükçü states that it is important to find the right examples so that tawakkul can be understood and lived correctly. The fourth article by Müfide Ağırkan, Hz. It aims to examine the word sadness in the verses in which the story of Moses mentioned in the Qur'an is revealed, the feeling of sadness and the effects of this emotion on the servant. In addition, in this research, the views expressed in the interpretation of the verses are given in detail, based on the analysis of the basic moral purpose that Allah intends in the aforementioned verses. In the fifth article, Deniz Güvenmez states that mental verbs are generally analyzed in terms of grammar, based on Hüseyin Nihal Atsız's novel Ruh Adam, and literary texts are not used much in these studies. For this reason, he examined mental verbs in literary texts to make a small contribution to the gap in this field. In addition, in this article, it is pointed out that Atsız attaches more importance to thought and

emotion, since the verbs of perception and effect in the novel have the majority, and this creates a parallelism with the subject of the novel. In the sixth article, which is a book review, the last study in our issue, Hatice Yıldız examined the book named Childhood Religious Education, which was copyrighted by Mustafa Köylü and Cemil Oruç. In the content of the work, it is emphasized that besides the biological, social, cognitive and moral development of the child, the development of belief is extremely important. In the work, the religious development of the child from birth to about the age of twelve is handled in harmony with psychology and pedagogy. Our magazine's reach to you, the readers, has been made possible by the devoted efforts of a distinguished team and many people. In this context, first of all, to our authors who contributed to our journal with their valuable works; to our referees who contributed to the evaluation of the articles; We would like to express our gratitude to our field editors who worked devotedly during the preliminary review and evaluation processes. In addition, our vice rector and faculty dean Prof. Dr. We would like to thank Recep Çiçek. We wish you a good reading, hoping to meet you in many more issues full of more qualified and more successful works.

Assoc. Dr. Arslan KARAOGLAN
Chief Editor

NİSAR

Yıl/Year 2022 | Sayı/Issue 1
Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Studies

İçindekiler | Contents

Jenerik Generic	I
Yayın İlkeleri Publication Principles	IX
Editörden From the Editor	XXIII
Araştırma Makaleleri Research Articles	
Serkan Çelikan Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme The Concept of Tafakkur (Reflection) and an Evaluation on Related Narrations	1-28
Nuri Tapan Akîka'da Erkek Çocuk İçin İki, Kız Çocuk İçin Bir Koyun Kesilmesini Bildiren Hadis Üzerine İnceleme A Review on the Hadith that States the Slaughter of Two Sheep for a Boy and a Sheep for a Girl in Aqeeqah	29-63
Saliha Körükcü Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerin Örnek Tevekkül Anlayışları Example Understanding of Respect of the Prophets in the Quran	65-99
Müfide Ağırkan Kur'ân'da Hüzün ve Teslimiyet Anlatılarının İncelenmesi: Hz. Musa Örneği Examining the Narratives of Sadness and Surrender in the Quran -Example of Prophet Moses- أ نموذج السلام عليه موسى: الكريمة القرآن في والانقياد الحزن حكايات تحليل في دراسة	101-127
Deniz Güvenmez Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam Romanında Mental Fiillerin İncelenmesi Examination of Mental Verbs in Hüseyin Nihal Atsız's Novel Soul Man	129-163

Kitap İncelemesi | Book Review

Hatice Yıldız

Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, yazarlar: Mustafa Köylü-Cemil Oruç
(Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 204 sayfa, ISBN: 9786053207214

165-173

Childhood Religious Education, authors: Mustafa Köylü-Cemil Oruç
(Ankara: Nobel Publications, 2020), 204 pages, ISBN: 9786053207214

Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme

Serkan Çelikan | ORCID: 0000-0001-6469-9533 | serkancelikan@hotmail.com

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Adı, Adana, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05wxkj555>

Öz

Varlığa dair bir idrak çabası olarak tanımlayabileceğimiz tefekkür, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kavramlar aracılığıyla önemli düzeyde yer almıştır. Kavramın Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlerde de bulunduğu görülür. Özellikle onun bir gece gökyüzüne bakıp tefekkür ettikten sonra Âl-i İmrân sûresindeki, konu ile ilgili bazı âyetleri okuduğunu gösteren rivayet zikredilmelidir. Yine ashâbın ve onlardan sonra gelen bazı âlimlerin sözlerinde de tefekkür kavramı yer bulmuştur. Tefekkür, İslâm dininin temel kaynaklarında Allah'ı tanımanın ve ona iyi bir kul olmanın en esaslı aracı olarak sunulur. Çağımızda ise insanlar modernitenin dayattığı yeni düzenin etkisiyle evrene, hayata ve ölüme dair nitelikli bir düşünce faaliyetinden mahrumdurlar. Hazlar üzerine kurulu bir yaşam tarzı görüldüğü kadarıyla genel olarak insanların en belirgin hedefidir. Ruhsal ihtiyaçların göz ardı edilmesi sonucunu doğuran bu durum neticede toplumsal ve bireysel problemleri ve manevî sorunları beraberinde getirmiştir. Kanaatimizce söz konusu çabanın eksikliği kendisini dindar olarak tanımlayan ve dinî yaşantı hususunda gayret içerisinde olan kimselerle, seküler dünya görüşünü ve yaşam tarzını benimseyenler arasında önemli düzeyde farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla tefekkürsüzlüğün modern insanın genel bir sorunu olduğu söylenebilir. Bu önemli konu hakkında Kur'ân merkezli çalışmalar yapılmıştır. Fakat tefekkür konusunu rivayetler bağlamında ele alan bir çalışma görüldüğü kadarıyla bulunmamaktadır. Bu çalışmada konu Hz. Peygamber'e isnâd edilen bazı hadisler ve sonraki kuşaklara mensup âlimlerin sözleri çerçevesinde incelenecektir. Bu rivayetlerin mümine verdiği mesajla birlikte söyleyeninin kim olduğu ve kaynağına aidiyeti de çalışma konusu olacaktır. Nitekim konuyla ilgili bazı sözler merfû olmamakla birlikte öyle zannedilmektedir. Tefekkür denilince akla doğal olarak felsefî veya kelâmî düşünce gelse de alışmamızda bu alanlarla ilgili bir hedef belirlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefekkür, Kur'ân, Hadis, Rivayet, Râvî.

Atıf Bilgisi

Çelikan, Serkan. "Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nisar 1* (Kasım 2022), 1-28.

Geliş Tarihi	16.10.2022
Kabul Tarihi	11.11.2022
Yayın Tarihi	30.11.2022
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Concept of Tafakkur (Reflection) and an Evaluation on Related Narrations

Serkan Çelikan | ORCID: 0000-0001-6469-9533 | serkancelikan@hotmail.com

Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Hadith, Adana, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05wxkj555>

Abstract

Tafakkur (reflection), which may be defined as an effort for the comprehension of being, is frequently mentioned in the Holy Quran in the context of various concepts. This concept is also seen in some accounts attributed to the Prophet (PBUH). In particular, the account showing that He recited some verses in Surah Al 'Imran after looking up to the sky and reflecting one night should be mentioned. The concept of tafakkur has also been found in the words of the companions and later scholars. In the main sources of the religion of Islam, tafakkur is defined as the most essential way of knowing Allah and being a good subject to Him. Today, on the other hand, people are deprived of a qualified thought activity regarding the universe, life, and death with the effect of the new order imposed upon them by modernity. A lifestyle that is established upon indulgences appears to be the most significant goal of people. This situation, which results in the neglect of spiritual needs, has consequently brought about individual, social, and spiritual problems. In our opinion, the lack of this effort in question does not differ significantly between persons who identify as religious and show efforts for living a pious life and those who adopt a secular worldview and lifestyle. Therefore, one may argue that lacking tafakkur is a universal problem for the modern person. Quran-based studies have been conducted on this important topic. However, to the best of our knowledge, no study has investigated the concept of tafakkur in the context of Islamic accounts or narratives. In this study, the concept is examined within the framework of some words attributed to the Prophet and the words of scholars of later generations. In addition to the messages of these narratives intended for the faithful, their sources and attributions are also in the scope of the study. Such that, some words on the issue do not originate from the Prophet, despite beliefs that they do. While the concept of tafakkur naturally invokes the concepts of philosophical thought or scriptural thought, we have not set a goal in the context of these areas in our study.

Keywords

Tafakkur (reflection), Qur'an, Hadith, Narration, Narrator.

Citation

Çelikan, Serkan. "Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nisar* 1

(Kasım 2022), 1-28.

Date of Submission	16.10.2022
Date of Acceptance	11.11.2022
Date of Publication	30.11.2022
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Varlıklar dünyasına, hayata ve ölüme dair her şeye ibret nazarıyla bakarak bunların hakikatini, anlamını ve amacını, arkasındaki yaratıcı kudreti ve onun birliğini idrak etme yönündeki emir ve tavsiyeler Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerinde ve ashâbın sözlerinde çeşitli şekillerde yer almaktadır. Söz konusu faaliyeti ifade eden teakkul, tezekkür, tedebbür, i’tibâr ve nazar gibi farklı kavramlar da¹ bulunmakla birlikte genel olarak tefekkür, bahsi geçen alanlardaki idrak çabasını ifade eden en belirgin kavram olarak görülebilir. Herhangi bir şey hakkında zihnin çalıştırılması anlamındaki “fıkr (فكر)”² kelimesinden türeyen ve bir şeyi iyice anlamak için akıl yürütmek, düşünmek³, aklî düşüncenin cevval (faal/aktif) olması⁴ gibi anlamlara gelen söz konusu kavram, dinin mezkûr iki temel kaynağında genelde imanı ve manevî yaşantıyı destekleyen mahiyeti ile yer almıştır. Buna göre tefekkür, Allah’ı iyi tanımanın ve onun birliğini idrak etmenin en önemli araçlarından biridir. Gazzâlî’nin (öl. 505/1111), biraz da edebî bir şekilde tanımladığı üzere tefekkür, nurların anahtarı, basiretin başlangıcı, ilimlerin ağı ve bilgi ve kavrayışın (bunları elde etmeye yarayan) tuzağıdır.⁵

Tefekkür Kur’ân-ı Kerîm’in önemli konularından biri olunca bu alanda çeşitli çalışmaların yapılmış olduğu tahmin edilebilir. Bunlardan biri Mustafa Çetin’in “Kur’an’da Tefekkür Kavramı” isimli makale çalışmasıdır. Yazar bu makalede Kur’ân’ın, evren üzerinde tefekkür etmeyi teşvik eden âyetlerine de dikkat çekmekle birlikte⁶ bilhassa Kur’ân üzerinde, onu doğru anlamaya

¹ Kur’ân-ı Kerîm’de tefekkür kavramıyla benzer anlamlarda kullanılan bu kavramlar için şu âyetlere bakılabilir: Bakara, 2/164, 171; Nahl, 16/17; Muhammed, 47/24; Haşr, 59/2; Gâşiye, 88/17-20. Söz konusu kavramlarla ilgili olarak bk. İlhan Kutluer, “Düşünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/53.

² İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Seyyid Ramazan Ahmed (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, ts.), 5/3451.

³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/3451.

⁴ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1431/2010), 386.

⁵ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *’İhyâu ‘ulûmi’-d-dîn*, thk. Zeynüddîn Ebu’l-Fadl Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî (Beyrut: Dâru’l-Kalem, ts.), 4/386.

⁶ Mustafa Çetin, “Kur’an’da Tefekkür Kavramı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

yönelik bir tefekkür çabasının olması gerektiği konusunu işlemektedir.⁷ Bir diğer çalışma İbrahim Akgün'ün “Kur’ân Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları” isimli makale çalışmasıdır. Bu makalede yazar insanın, göz, kulak, kalp ve akıl olmak üzere Kur’ân’da zikredilen dört donanımını hem biyolojik özellikleri açısından hem de bir tefekkür vasıtası olmaları bakımından incelemektedir.⁸ Tefekkür bağlamında akıl-kalp ilişkisi de yazarın ele aldığı konulardandır.⁹ Bu bölümde yazar, tefekkürün kaynağının ve gerçek vasıtasının akıl mı kalp mi olduğu tartışmasında, bunun kalp olduğu yönündeki İslâmî düşüncenin daha isabetli olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰ Hasan Tanrıverdi'nin “Kur’ân’da Tefekkür Üzerine Bir Deneme” isimli makale çalışması da zikredilmelidir. Yazar bu çalışmada tefekkür ile ilgili Kur’ân âyetlerini, Kur’ân üzerinde tefekkürü konu edinenler ve mevcudat üzerinde tefekkürü konu edinenler olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Mevcudatı ise âlem ve insan olarak ikiye ayırmak suretiyle bu konulardaki tefekkür meselesini incelemiştir.¹¹ Bahsi geçen bu çalışmaların önemli düzeyde ele almış olmaları nedeniyle tefekkürün Kur’ânî boyutu bu çalışmada yeniden incelemeye tabi tutulmamış, daha önce hiç araştırılmadığını gördüğümüz rivayet eksensli bir yaklaşım düşünülmüştür. Çalışmamızda konuyla ilgili rivayetlerin bilhassa sıhhat düzeyleri hakkında inceleme yapılacak ve aynı zamanda mümine verdiği mesaja da işaret edilecektir. Ayrıca tefekkürün önemi hakkında yaygın olarak bilinen bazı sözlerin kaynağını tespit de bu çalışmanın amaçları arasındadır. Diğer yandan Hz. Peygamber'den, ölümün sürekli hatırlanması gerektiği yönündeki tavsiyesinde¹² olduğu gibi çeşitli konularda düşünmeyi

8 (1994), 47-48.

⁷ Çetin, “Kur’ân’da Tefekkür Kavramı”, 45-47, 51-55.

⁸ İbrahim Akgün, “Kur’an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 58-75.

⁹ Akgün, “Kur’an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları”, 75-78.

¹⁰ Akgün, “Kur’an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları”, 78.

¹¹ Hasan Tanrıverdi, “Kur’ân’da Tefekkür Üzerine Bir Deneme”, *Journal of Islamic Research* 29/3 (2018), 596-609.

¹² Bk. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 13/301 (No: 7925); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, ts.), 19/63, 64 (No: 35467, 35468), İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, 1413/1992), “Zühd”, 31 (No: 4258) Tirmizî, Muhammed b.

tavsiye eden rivayetler de nakledilmiştir. Yine kabir ziyaretini özendiren eden rivayetler de¹³ esasen ölümü tefekkür etmeye matuftur. Fakat çalışma özellikle tefekkürün kavram olarak yer aldığı rivayetler üzerinden devam edeceği için yine aynı konuyla ilgili olduğu söylenebilecek bu tür rivayetler inceleme konusu yapılmayacaktır. Tefekkür denilince akla doğal olarak felsefi veya kelâmî düşünce de gelmekle birlikte bunlar farklı çalışma sahaları olmaları bakımından araştırmamızın konuları olarak belirlenmemişlerdir.

1. Tefekkürün Önemi

Tefekkürün varlığa, hayatın anlamına ve amacına dair bir idrak çabası olduğuna ve bu çabanın, Kur’ân-ı Kerîm’in öngördüğü çerçevede gerçekleştiği zaman neticede bireyi Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliği inancına götürdüğüne¹⁴ daha önce işaret edilmişti. Bu bakımdan tefekkürü önemli bir ibadet olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim Müslümanların erken dönemlerden itibaren tefekkürü ibadetle özdeşleştirdiklerini gösteren çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin Eşi Ümmü’-d-Derdâ’ya (öl. 81/701 [?]) Ebu’-d-Derdâ’nın (öl. 32/652 [?]) en çok hangi ibadeti yaptığı (أي عبادة أبيع الدرداء كان أكثر) sorulduğunda bunun “tefekkür ve i’tibâr (التفكير و الإعتبار)” olduğunu söylemiştir.¹⁵ İbrâhîm b. Edhem’den de (öl. 161/778 [?]) “İbadetin başı tefekkürdür (رأس العبادة التفكير).” dediği

İsâ, *Câmi’u’t-Tirmizî* (Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1999), “Zühhd”, 4 (No: 2307) Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî, *es-Sünen*, tsh. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 2009), “Cenâiz”, 3 (No: 1821). Bu hadisin metni şöyledir: “Lezzetleri yıkamı (ölümü) çokça hatırlayınız (أكثرُوا ذَكَرَ هَانِمِ النَّذَاتِ)”.
¹³ Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A’zamî (Beyrut: Meclisü’l-İlmî, 1403/1983), 3/569, (No: 6708); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Gazâvî, Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1418/1997), 1/212, (No: 312); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/113-114, (No: 23005); İbn Mâce, “Cenâiz”, 47 (No: 1571); Tirmizî, “Cenâiz”, 60 (No: 1054); Nesâî, “Eşribe”, 40 (No: 5663, 5664).

¹⁴ Mutasavvıflara göre de inançsızlığın temel nedeni, tefekkür eksikliği neticesinde kişinin Kur’ân-ı Kerîm’i ve hadisleri yeterince anlayamamasıdır. Bk. Mahmut Gurbet, “Ahmet Yesevi’nin Millî Kimlik Tasavvurunda Sünnetin Rolü”, *International Social Sciences Studies Journal* 7/85 (2021), 2950.

¹⁵ Abdullah b. el-Mubârek el-Mervezî, *ez-Zühdü ve’r-Rakâik*, thk. Ahmed Ferîd (Riyad: Dâru’l-Mi’râc ed-Devliyye, 1415/1995), 287.

nakledilir.¹⁶ Hasen el-Basrî ise (öl. 110/728) vera¹⁷ ve tefekkürü amellerin en faziletliyelerinden (إن من أفضل العمل الورع و التفكير) olarak tanımlamıştır ki¹⁸ bu ifadedeki amel kavramının ibadetle benzer anlamda kullanıldığı rahatlıkla anlaşılabilir.

Bu önemli ibadetin Kur’ân-ı Kerîm’de sıkça hatırlatıldığından bahsedilmişti. Şu âyetlerin zikredilmesi, Kur’ân’ın tefekküre yaklaşımı hususunda numune olması bakımından faydalı olacaktır:

“Dünya hayatının misâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun misâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zînet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde (mutlak bir tasarrufa) kadir olduklarını zannettikleri bir sırada, geceleyin veya gündüz vakti ansızın ona emrimiz geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden biçilmiş bir hâle getiririz. İşte tefekkür eden bir toplum için, âyetleri böyle açıklıyoruz.”¹⁹

“Yeryüzünü yayıp döşeyen, orada dağlar ve ırmaklar meydana getiren (ve yine) orada her türlü meyveden (erkek ve dişi olmak üzere) iki eş yaratan, geceyi gündüze bürüyen O’dur. Şüphesiz ki bunlarda, tefekkür eden bir kavim için (Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren) âyetler (deliller) vardır.”²⁰

“Rabbin bal arısına ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra ürünlerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir’ diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa

¹⁶ Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekir, *Şu‘abu’l-îmân*, thk. Abdülâî Abdülhamîd Hâmîd (Riyad/Bombay: Mektebetü’r-Rüşd ve Dâru’s-Selefiyye, 1423/2003), 7/72 (No: 4669).

¹⁷ Vera’, takvânın ileri derecesini ifade eden bir tasavvuf terimi olarak tanımlanmıştır. Bk. Süleyman Uludağ, “Vera’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/49. Ayrıca bk. Mehmet Canbulat, “Vera”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 692.

¹⁸ Abdullah b. el-Mubârek, *ez-Zühdü ve’r-Rakâik*, 286.

¹⁹ Yûnus, 10/24.

²⁰ Ra’d, 13/3.

bulunur. Elbette bunda tefekkür eden bir kavim için büyük bir âyet (işaret/alâmet) vardır.”²¹

“Kendileri ile sükûnet bulasınız diye sizin için kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet koyması da O’nun (varlığının, birliğinin ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz ki bunda tefekkür eden bir toplum için birçok âyet (işaret/alâmet) vardır.”²²

İnsanları tefekküre teşvik eden bu âyetler ve bunlardan başka daha birçok âyet yanında Kur’ân, “Göklerde ve yerde (Allah’ın varlığını, birliğini ve kudretini ispat eden) nice âyetler (işaretler/alâmetler) vardır ki bunlarla karşılaştıkları halde (tefekkür etmeden) yüz çevirip giderler.”²³ meâlindeki âyetiyle, nazil olduğu dönemde ve toplumda evrendeki mucizevî varlıklara karşı duyarsız kalan bir insan grubundan da bahsetmektedir. Yaşadığı tabi çevreye ve buradaki sayısız türdeki varlıklara ibret nazarıyla bakmamak her toplumda ve tarihsel dönemde görülebilecek bir tutum olduğu gibi bunun günümüz insanının da genel bir tavrı olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz, çağımızın maddeyi yücelten dünyasında daima bir geçim veya daha konforlu bir hayat hedefi ile yaşayan insanların, uhrevî meseleler, hayat, ölüm, ölüm sonrası, tabiî çevre, kozmik düzen, canlılar dünyası vb. konuları hatırlamaya zihnî olarak mecali kalmamaktadır. Bu durum, Batı uygarlığının hazzı ideolojilerinin dünya toplumları üzerindeki etkisiyle ilgili görünmektedir. Batı, Doğuyu, özellikle de Müslümanları tam anlamıyla dönüştüremeyip yüzde yüz oranda kendisine benzetemese de onların hayata ve evrene dair algıları üzerinde büyük oranda müessir olmuştur.²⁴ Bu nedenle Müslümanların, temel dinî uygulamalarını, bazı ahlakî erdemlerini ve inanç esaslarını, çoğunlukla geleneksel mahiyette devam ettirseler de bunların

²¹ Nahl, 16/69.

²² Rûm, 30/21.

²³ Yûsuf, 12/105.

²⁴ Batı uygarlığının Müslümanlar üzerinde olumsuz etkileri olmakla birlikte kadın hakları başta olmak üzere bazı temel insan hakları konusunda olumlu tesirlerinin olduğu yönünde çeşitli görüşlerin bulunduğu da ifade edilmelidir. Bk. Mahmut Gurbet, “Hadislere Göre Kadının Yönetimdeki Yeri”, *Toplum Din ve Kadın*, Ed. Emine Öztürk (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 219. Fakat kanaatimizce kadın hakları ve etnik kökeni ve inancı ne olursa olsun genel olarak insan hakları hususundaki en üstün ilkeler, modern Batı uygarlığının ulaşamadığı düzeyde zaten İslâm nizamının özünde mevcuttur.

ruhu/özü olarak tanımlanabilecek olan tefekkür ibadetine gereken değeri vermedikleri söylenebilir. Kanaatimizce toplumsal ve bireysel sorunların, özellikle manevî problemlerin temelinde bu önemli ibadetin eksikliği yatmaktadır. Hatta kendisini dindar olarak tanımlayan ve dinî yaşantı konusunda önemli çabaları olan insanların dahi bu noktada yeterli düzeyde olmadıklarını ve bunun neticesinde Kur’ân’ın ve sünnetin öngördüğü manevî ve ahlakî düzeye ulaşamadıklarını gösteren örneklerle toplumsal hayatta zaman zaman rastlanmaktadır. Dolayısıyla konunun bilhassa Hz. Peygamber’in ve ashâbın sözlerindeki teorik ve pratik karşılığını tespit etmek ve günümüz Müslümanlarına sunmak önemli bir görev olmaktadır.

2. Tefekkür İle İlgili Merfû Rivayetler

2.1. Âl-i İmrân Sûresinde Yer Alan Tefekkür Âyetleri Bağlamındaki Rivayet

Bu rivayet çeşitli varyantlarıyla, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bizzat tefekkür ettikten sonra Âl-i İmrân sûresinin tefekkürü konu edinen âyetlerini okuduğunu göstermektedir ki şöyledir:

عن ابن عباس ، أنه بات عند نبي ، الله صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فقام نبي ، الله صلى الله عليه وسلم ، الله عليه وسلم ، الليل فخرج فنظر إلى السماء ثم تلا هذه الآية التي في آل عمران { إن في خلق السموات والأرض حتى بلغ سبحانه فقنا عذاب النار } ثم رجع إلى البيت فتسوك وتوضأ ثم قام فصلى ثم اضطجع ثم قام فخرج فنظر إلى السماء ثم تلا هذه الآية ثم رجع فتسوك وتوضأ ثم قام فصلى

Abdullah b. Abbâs’tan (öl. 68/687-88) nakledildiğine göre o, bir gece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) evinde kalmıştı. O gece Hz. Peygamber kalkıp dışarı çıkarak gökyüzüne baktı. Sonra Âl-i İmrân sûresindeki “Göklerin ve yerin yaratılışında...” ifadeleriyle başlayan âyeti “*Seni eksikliklerden uzak biliriz. Bizi cehennem azabından koru.*”²⁵ kısmına kadar okudu. Sonra eve dönüp dişlerini misvakladı ve abdest aldıktan sonra namaz kıldı. Sonra uzanıp yattı. Sonra kalkıp yine dışarı çıktı ve bir daha gökyüzüne baktı. Sonra bu âyetleri bir daha okudu. Sonra dönüp dişlerini misvakladı, abdest aldı ve namaz kıldı.²⁶

²⁵ Âl-i İmrân, 3/190-191. Bu âyetlerin tamamının meâli şöyledir: “Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için âyetler (işaretler/alâmetler) vardır. Onlar ayaktaiken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür ederler. ‘Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru’ derler.”

²⁶ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5/315-316 (No: 3276); Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-

Bu rivayetin “Fadl b. Dükeyn (öl. 218/833)→ İsmail b. Müslim el-Abdî (öl. ?) → Ebu’l-Mütevekkil (öl. 102/720)→ İbn Abbâs (حدثنا الفضل بن دكين حدثنا إسماعيل بن (مسلم العبدی حدثنا أبو المتوكل عن ابن عباس.” şeklindeki isnâdı hakkında Şuayb el-Arnaût (öl. 2016), Müslim’in (öl. 261/875) şartına göre sahîh olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Nitekim onun tespitine göre İsmail b. Müslim el-Abdî, Müslim’in ricâlindedir. Isnâdı oluşturan diğer râvîler ise Buhârî’nin (öl. 256/870) ve Müslim’in ortak ricâlidir.²⁷

Hiz. Âişe’den (öl. 58/678) nakledilen ve Hiz. Peygamber’in mezkûr âyetle ilgili olarak “Bu âyeti okuyup da tefekkür etmeyenin vay haline! (ويل لمن قرأها ولم يتفكر فيها)” dediğini gösteren bir rivayet daha bulunmaktadır.²⁸ Şuayb el-Arnaût’un bu rivayetin isnâdı ile ilgili değerlendirmesi de yine Müslim’in şartına göre sahîh olduğu yönündedir.²⁹

Hiz. Peygamber’in, tefekkür hayatı bağlamında Âl-i İmrân sûresinin söz konusu âyetini okuduğunu gösteren bir başka rivayet yine Hiz. Âişe’den nakledilmiştir. Hiz. Peygamber’in yatsı namazından sonra kıldığı bazı namazlar, gece namazları ve sabah namazından önce kıldığı sünnet namazla ilgili detaylı bilgiler veren bu rivayetin konuyla ilgili kısmı şöyledir:

فإذا انتبه من نومه قال الحمد لله الذي أنامني في عافية وأيقظني في عافية ثم يرفع رأسه إلى السماء فيتفكر ثم يقول ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانه فقنا عذاب النار فيقرأ حتى يبلغ إنك لا تخلف الميعاد

Hiz. Peygamber (s.a.v.) uykusundan uyandığında “Beni afiyet içerisinde uyutan ve afiyet içerisinde uyandıran Allah’a hamdolsun.” der, sonra başını gökyüzüne kaldırıp bakar, tefekkür eder sonra da “Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın. Seni eksikliklerden uzak biliriz. Bizi cehennem azabından koru.”³⁰ âyetini “Sen va’dinden dönmezsin.” kısmına kadar okurdu.³¹

Câmi’u’s-sahîh (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1999), “Tefsîr”, 3/17 (No: 4569), “Edeb”, 118 (No: 6215), “Tevhîd”, 27 (No: 7452); Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, 1413/1992), “Tahâret”, 48 (No: 256).

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/316 (No: 3276) (Muhakkikin notu).

²⁸ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbni Hibbân bitertîbi İbni Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993), 2/386 (No: 620).

²⁹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/386 (No: 620) (Muhakkikin notu).

³⁰ Âl-i İmrân, 3/190-191.

³¹ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, thk. Târik b. İvâdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995), 9/8 (No: 8959).

Bu rivayeti, “Mikdâm b. Dâvûd (öl. 283/896) → Abdullah b. Yûsuf et-Tüneysî (öl. 218/833) → İbn Lehîa (öl. 174/790) → Ayyâş b. Abbâs el-Katbânî (öl. 133/750) → Urve b. ez-Zübeyr (öl. 94/713) → Âişe (بن داود نا عبد الله بن) حدثتنا مقدم بن داود نا عبد الله بن).” şeklindeki isnâdında yer alan Ayyâş b. Abbâs’tan sadece Abdullah b. Lehîa’nın naklettiği bilgisi bulunmaktadır.³² Ayyâş b. Abbâs sika ve sâlih olarak değerlendirilen³³ bir râvî olmakla birlikte İbn Lehîa hakkında hadis münekkidlerinin olumlu ve olumsuz yönde çeşitli görüşleri bulunmaktadır. Onun zayıf olup ihticâca elverişli olmadığı, ömrünün sonlarına doğru muhtelit³⁴ olduğu, sika olmadığı, sika olmakla beraber telkîne³⁵ uğradığı, hadisinin yazılabileceği, Müslim’in kendisi ile istişhâdda bulunduğu gibi farklı değerlendirmeler yapılmıştır.³⁶ Ayrıca Müslim’in ve İbn Huzeyme’nin (öl. 311/924), İbn Lehîa’nın hadislerini başka râvîlerle makrûn olarak tahrir ettikleri de görülür.³⁷ Onun zabtının ve hadis ilmindeki titizliğinin övüldüğü de olmuştur.³⁸ Yine Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve Şube b. el-Haccâc (öl. 160/776) gibi önemli muhaddislerin kendisinden rivayette buldukları yönünde bilgiler de vardır.³⁹ İbn Lehîa’nın

³² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, 9/8.

³³ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân, *Kitâbu’l-cerhi ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1953), 7/6; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fi marifeti men lehû rivâyetün fi’l-kütübî’s-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb (Cidde: Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye/Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, 1992), 2/107.

³⁴ Muhtelit, yaşlılığa veya çeşitli hastalıklara bağlı olarak hafıza kuvveti zayıflamış ve bu nedenle rivayet ettiği hadislerde yanlışlıklar yapan râvîye denir. Bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 266.

³⁵ Telkîn, bir muhaddise tesir ederek bir hadisin kendi rivayeti olduğuna inandırarak onu gerçekte rivayet edip etmediğini bilmeden rivayet etmesini sağlamak anlamında bir hadis usulü terimidir. Bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 402.

³⁶ İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1995), 2/412, 413. Müslim’in Abdullah b. Lehîa ile istişhâdi için bk. Müslim, “Mesâcid”, 197.

³⁷ Abdullah b. Lehîa’nın hadislerini Müslim, Amr b. el-Hâris ile; İbn Huzeyme ise Câbir b. İsmail ve Amr b. el-Hâris ile makrûn olarak tahrir etmişlerdir. Bk. Müslim, “Mesâcid”, 197; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk, *Sahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A’zamî (Beyrut: Mektebu’l-İslâmî, 1390/1970), 1/75, 380. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 2/412, 413.

³⁸ Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 15/495.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 15/489, 490; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 2/411.

talebesi Abdullah b. Yûsuf et-Tüneysî ise sika⁴⁰, sika-hüccet⁴¹, sika-mutkîn ve özellikle Mâlik'in (öl. 179/795) *Muvatta'*ını nakil konusunda insanların en güvenilir⁴² olarak kabul edilmiştir. Abdullah'ın talebesi ve Taberânî'nin (öl. 360/971) şeyhi konumundaki Mikdâm b. Dâvûd ise, hakkında (olumsuz) konuşulduğu⁴³, sika olmadığı⁴⁴, fakih ve müftî olmakla birlikte rivayet ilimlerinde iyi olmadığı yönünde eleştirilmiştir.⁴⁵ Bu değerlendirmeler Mikdâm'ın zabt yönünden kusurlu olduğunu, adaletinde ise herhangi bir problem olmadığını ihsas ettirmektedir.

İsnâdını oluşturan râvîler hakkında buraya kadar nakledilen bilgiler çerçevesinde rivayetin sahîh olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim söz konusu râvîler içerisinde sika olarak değerlendirilenler olduğu gibi sika veya zayıf olduğu yönünde farklı değerlendirmeler bulunan râvîler de yer almakla birlikte Taberânî'nin şeyhi Mikdâm'ın zabt yönünden kusurlu olması rivayeti zayıf hale getirmektedir. Fakat bu rivayetin muhtevasının yukarıda nakledilen sahîh rivayetlerle teyit edildiği de açıktır. Bu bakımdan rivayetin en azından hasen li-gayrihî derecesinin altına düşmeyeceği ve bu haliyle ihticâca elverişli olduğu söylenebilir.⁴⁶

Hz. Peygamber'in, Âl-i İmrân sûresinin ilgili âyetlerini okumak suretiyle hem kavî hem de fiilî olarak tefekkür mevzusuna işaret ettiğini gösteren mezkûr rivayetler, onun bilhassa geceyi tefekkür için önemli bir fırsat kabul

⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 5/205.

⁴¹ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, thk. Nûruddîn Itır (Katar: İdâratu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.), 1/362.

⁴² İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/549.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 8/303; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî, *Kitâb'u-du'afâ' ve'l-metrâkîn*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 3/137; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, 2/675.

⁴⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, thk. Dâiretü'l-Meârifi'n-Nizâmiyye-Hind (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1406/1986), 6/84.

⁴⁵ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, 6/84.

⁴⁶ Bu noktada muhaddislerin genel olarak hasen hadisle ihticâcı caiz gördükleri hatırlanmalıdır. Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsim (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 234; Süyûtî, Celalüddîn Abdurrahmân, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009), 82.

ettiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in bu konudaki bilincinin, gecenin manevî tesirini henüz vahyin ilk günlerinde kendisine bildiren bazı Kur'ân âyetleri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu âyetlere göre gece kalkarak ibadet etmek ve bilhassa Kur'ân'ı tane tane okumak insanın ruh dünyası üzerinde daha etkilidir. Gündüz ise çeşitli meşguliyetler gereği manevî yaşantı için gece kadar tesirli olmamaktadır.⁴⁷ Nevevî de bu hususa işaret ederek, büyük bir tefekkür vesilesi olması bakımından, gece kalkıldığında gökyüzüne bakarak bu âyeti okumanın müstehab olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Örnek müminlerin bilhassa seher vakitlerinde istiğfâr ettiklerini gösteren bir başka Kur'ân âyetinin⁴⁹ aynı noktaya işaret ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan Hz. Peygamber'in, Âl-i İmrân suresinin söz konusu âyetini okuyup da tefekkür etmeyenler hakkında kullandığı “*Vay haline!* (ويل)” ifadesinin, tefekkür ibadetine karşı duyarsız kalan kimseler hakkında çok daha ağır bir kınama anlamına geldiği de düşünülebilir.

2.2. Tefekkürü En Üstün İbadet Olarak Tanımlayan Rivayet

Hz. Ali'nin (öl. 40/661), çeşitli ahlakî erdemlerin mahiyeti ile ilgili olarak oğlu Hz. Hasan'a (öl. 49/669) sorduğu çeşitli soruları ve aldığı cevapları gösteren bir rivayet bulunmaktadır.⁵⁰ Bu rivayetin son kısmında Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duyduğunu belirterek naklettiği, yine bazı ahlakî erdemlerin üstünlüğünü gösteren bir bölüm vardır. Bu bölümde yer alan, konumuzla ilgili merfû kısım şöyledir:

ولا عبادة كالتفكير

“Tefekkür gibi ibadet yoktur.”⁵¹

Taberânî'nin, bu rivayeti kaydettikten sonra yaptığı değerlendirme önemlidir. Buna göre rivayeti Şu'be'den sadece Ebû Recâ Muhammed b.

⁴⁷ Bk. Müzzemmil, 73/1-7.

⁴⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Muhammed Beyyûmî (Kâhire: Dâru'l-Gaddî'l-Cedîd, 1429/2008), 3/125.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/17. Bu âyetin meâli şöyledir: “(Onlar) Sabredenler, doğru olanlar, (Allah'a gönülden) itaat edenler, (mallarını Allah yolunda) infak edenler ve seher vakitlerinde (sabah namazı vaktinden önce) mağfiret dileyenlerdir.”

⁵⁰ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd Selefi (Musul: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983), 3/68 (No: 2688).

⁵¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 3/68 (No: 2688).

Abdillah (öl. ?) naklettiği gibi Osman b. Saîd ez-Zeyyât da (öl. ?) bu rivayette teferrüd etmiştir. Yine rivayet Hz. Ali'den bu isnâd dışında başka bir isnâdla nakledilmemiştir.⁵² Ebû Hâtim'in (öl. 277/890) Osman b. Saîd hakkındaki değerlendirmesi kendisinde sorun olmadığı (لا بأس به) yönündedir.⁵³ Fakat Muhammed b. Abdillah hakkındaki, Şu'be'den, ona ait olmayan hadisler naklettiği yönündeki değerlendirme⁵⁴ bu râvîyi oldukça problemlili hale getirmektedir. Nitekim Elbânî de (öl. 1999) bu rivayetin mevzû olduğunu söylemiş ve söz konusu râvî hakkında çok yalancı (كذاب) olduğu yönünde bir değerlendirme nakletmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla bu rivayetin tefekkürün önemini temellendirirken Hz. Peygamber'e isnâd edilerek kullanılması doğru görünmemektedir.

2. 3. Tefekkürü Sıkça Yapmaya Teşvik Eden Rivayet

عن الحكم بن عمير صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كونوا في الدنيا أضيافا واتخذوا المساجد بيوتا وعودوا قلوبكم الرقة وأكثروا التفكير والبكاء

Sahâbî Hakem b. Umeyr'den (öl. ?) nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediğini söylemiştir: “Bu dünyada misafirler (gibi) olunuz. Mescitleri kendinize evler ediniz. Kalplerinizi rikkate (inceliğe, nahifliğe) alıştırmınız. Çokça tefekkür ediniz ve çokça ağlayınız.”⁵⁶

Bu rivayetin “Ebû Amr b. Hamdân (öl. 376/986) → el-Hasen b. Süfyân (öl. 303/915) → Muhammed b. Musaffâ (öl. 246/860) → Bakıyye (öl. 197/812) → Îsâ b. İbrâhîm (öl. ?) → Mûsâ b. Ebî Habîb (öl. ?) → Rasûlullah'ın sahâbîsi Hakem b. Umeyr (عن عمرو بن حمدان ثنا الحسن بن سفيان ثنا محمد بن مصفى ثنا بقة ثنا عيسى بن ابراهيم) şeklinde isnâdında bazı problemler bulunmaktadır. Örneğin Hakem b. Umeyr'in sahâbî olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Onun sahâbî, hatta Bedir ashâbından olduğu söylenmekle birlikte⁵⁷ Zehebî (öl. 748/1348) sahâbî olmadığı hususunda

⁵² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 3/68 (No: 2688).

⁵³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 6/152.

⁵⁴ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 3/78.

⁵⁵ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife ve'l-mevdû'a ve eseruhe's-seyyî'ü fi'l-ümme* (Riyad: Dâru'l-Maarif, 1412/1992), 11/713 (No: 5428).

⁵⁶ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî/Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 1/358.

⁵⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, 2/337.

kesin konuşmuştur.⁵⁸ Diğer yandan bu râvînin Hz. Peygamber'den, semâ ve likâ zikretmeksizin bazı münker rivayetler naklettiği belirtilmiştir.⁵⁹ Onun münker hadisler naklettiğine Zehebî de işaret eder.⁶⁰ Ayrıca rivayeti ondan nakleden râvî konumundaki Mûsâ b. Ebî Habîb zayıf kabul edildiği gibi⁶¹ onun talebesi Îsâ b. İbrâhîm el-Hâşimî de münkeru'l-hadîs ve metrûkü'l-hadîs olduğu ve hiçbir değer ifade etmediği yönünde eleştirilmiştir.⁶² Îsâ b. İbrâhîm'in talebesi konumundaki Bakıyye b. el-Velîd ise sadece sika râvîlerden hadis naklettiğinde sika sayılmış, zayıf râvîlerden nakilde bulunduğu ise zayıf olarak görülmüştür.⁶³ Bu bilgi, Îsâ b. İbrâhîm'in zayıf bir râvî olduğu dikkate alındığında Bakıyye'nin de zayıf sayılmasını gerektirecektir. Netice itibarıyla söz konusu rivayetin zayıf olduğu ve tek başına ihticâca elverişli olmadığı açıktır. Rivayet Elbânî tarafından da ciddi düzeyde zayıf kabul edilmiştir.⁶⁴

2.4. Kur'ân-Kerîm Hakkında Tefekkürü Konu Edinen Rivayet

Tefekkür kavramı yanında, bu kavramla benzer anlamda olmak üzere Kur'ân'da yer aldığına daha önce değindiğimiz i'tibâr ve nazar kavramalarını da ihtiva eden bir rivayet bulunmaktadır ki şöyledir:

عن أبي سعيد الخدري قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أعطوا أعيانكم حظها من العبادة قيل يا رسول الله وما حظها من العبادة؟ قال النظر في المصحف والتفكر فيه والاعتبار عند عجائبه

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) bir gün ‘Gözlerinize ibadetten payını veriniz.’ dedi. Bunun üzerine kendisine ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Onların ibadetten payı nedir?’ diye soruldu. Hz. Peygamber cevaben ‘Mushafa bakmak, onun içindekiler hakkında tefekkür etmek ve ondaki harikulade bilgilerden ibret almaktır.’ dedi.”⁶⁵

⁵⁸ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 1/185.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 3/125.

⁶⁰ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 1/185.

⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 8/140; İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 3/144; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 2/682.

⁶² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *et-Târihu'l-kebir*, thk. Hâşim en-Nedvî vd. (Haydarâbâd/Dekken: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 6/407; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 6/272; İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/238.

⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/239.

⁶⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a*, 3/326 (No: 1179).

⁶⁵ Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 3/509 (2030).

Bu rivayet, isnâdında yer alan Anbese b. Abdirrahmân (öl. ?) nedeniyle oldukça problemlili görünmektedir. Nitekim bu râvînin metrûkü'l-hadîs olduğuna⁶⁶ ve hadis uydurduğuna⁶⁷ dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Yine çok yalancı (كذاب) olduğu ve kendisiyle ihticâcın helal olmadığı da söylenmiştir.⁶⁸ Onun talebesi Hafs b. Ömer b. Meymûn (öl. ?) hakkındaki yorumlar da onun çok yalancı olduğu (كذاب) yönündedir.⁶⁹ Bu râvînin mevzû hadisler naklettiği, zayıf olduğu, bilhassa teferrüd ettiğinde kendisiyle ihticâcın caiz olmadığı da belirtilmiştir.⁷⁰ Bu bilgiler neticesinde rivayetin mevzû olduğu söylenebilir. Nitekim Elbânî'nin de bu rivayet hakkındaki kanaati mevzû olduğu yönündedir.⁷¹

2.5. Allah Teâlâ'nın Zâtının Tefekkür Konusu Olmadığını Gösteren Rivayetler

Genellikle vaaz ve irşâd faaliyetlerinde kullanılan ve halk arasında da nispeten yaygın olduğu söylenebilecek merfû bir rivayet vardır. Daha çok tefekkürün yöntemi/konusu ile ilgili bu rivayet şöyledir:

عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تفكروا في آلاء الله ولا تتفكروا في الله

Abdullah b. Ömer'den (öl. 73/693) nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle söylemiştir: “Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür ediniz. Allah'ın zatı hakkında tefekkür etmeyiniz.”⁷²

Bu rivayetin “Sâiğ (öl. ?) → Mehdî b. Ca'fer er-Ramlî (öl. 227/841) → Ali b. Sâbit (öl. 219/834) → Vâzi' b. Nâfi' (öl. ?) → Sâlim (öl. 106/725) → İbn Ömer (حدثنا الصائغ نا مهدي بن جعفر الرملي نا على بن ثابت عن الوازع بن نافع عن سالم عن ابن عمر)” şeklindeki isnâdında bulunan Vâzi' b. Nâfi' isimli râvî hakkındaki değerlendirmeler onun sika olmadığı, hadislerinin bir değer ifade etmediği,

⁶⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/39; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 6/403; İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/235; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/100; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, 2/494.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 6/403; İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/235; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*, 2/494.

⁶⁸ İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 2/235.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 3/183;

⁷⁰ İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 1/224; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/342.

⁷¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a*, 4/88 (No: 1586).

⁷² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/250 (No: 6319).

ciddi düzeyde zayıf ve münker olduğu yönündedir.⁷³ Bu bilgilere göre söz konusu rivayet zayıf olarak değerlendirilebilir.

Farklı bir metne sahip ve uzunca bir rivayetin parçası olarak Abdullah b. Selâm'dan (öl. 43/663-64) nakledilen bir rivayete göre ise Hz. Peygamber, tefekkür halinde olan bir grup sahâbînin yanına uğramış ve onlara hangi konuda tefekkür ettiklerini sormuştur. Onlar, Allah hakkında tefekkür ediyoruz dediklerinde ise “Allah hakkında tefekkür etmeyiniz. Allah'ın yarattığı varlıklar hakkında tefekkür ediniz. (لا تفكروا في الله وتفكروا في خلق الله)”⁷⁴ demiştir. Bu rivayetin “Süleymân b. Ahmed et-Taberânî → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (öl. 290/903) → Babası (Ahmed b. Hanbel) (öl. 241/855) → Abdussamed b. Abdilvâris (öl. 206/821) → Abdulcelîl b. Atıyye (öl. ?) → Şehr (öl. 100/718) → Abdullah b. Selâm (حدثنا سليمان بن أحمد ثنا عبد الله بن أحمد بن حنبل حدثني أبي ثنا عبد الصمد بن سلام (عبدالوارث ثنا عبدالجليل بن عطية عن شهر عن عبدالله بن سلام) şeklinde isnâdında yer alan tâbîî râvî Şehr b. Havşeb; Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) tarafından sika olarak değerlendirilmekle birlikte⁷⁵ Şu'be b. el-Haccâc'ın onun hadislerini terk ettiği ve kendisini cerh ettiği de söylenmiştir.⁷⁶ Nesâî (öl. 303/915) ise kavî olmadığını ve hadisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtir.⁷⁷ Yahyâ b. Maîn'in müteşeddid bir ricâl tenkitçisi olduğu dikkate alındığında bu râvî hakkındaki, sika olduğu yönündeki değerlendirmesi kabule şayan görülebilir. Rivayeti ondan nakleden Abdulcelîl b. Atıyye de zaman zaman yanıldığı⁷⁸ ve sadûk⁷⁹ olduğu söylense de yine Yahyâ b. Maîn tarafından sika sayılmıştır.⁸⁰ Abdulcelîl'in talebesi Abdussamed b. Abdilvâris ise hüccet⁸¹, sadûk

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dil*, 9/39-40; İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, 6/213.

⁷⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/66-67.

⁷⁵ İclî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 1/461; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/491; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 1/431.

⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dil*, 1/144; İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/43.

⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, *Kitâb'u-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/43; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/491; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 1/431.

⁷⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/123.

⁷⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/613.

⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dil*, 6/34.

⁸¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653.

ve sebt⁸² olarak değerlendirilmiştir. Bu râvî ile musannıf Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) arasında yer alan Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah ve Süleymân b. Ahmed et-Taberânî ise meşhur ve büyük muhaddislerdir. Bu bilgiler çerçevesinde rivayetin en azından hasen düzeyinde ve ihticâca elverişli olduğu söylenebilir.

Erken dönem musannıflardan Rabî b. Habîb'in (öl. 180/796 [?]) tahrir etmiş olduğu, Enes b. Mâlik'ten (öl. 93/711-12) nakledilen ve yukarıdaki rivayetle aynı muhtevada olan başka bir rivayet daha bulunmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber bir arada oturmakta olan bir topluluğa uğramış ve onlara hangi sebeple oturduklarını sormuştur. Onlar da Allah hakkında tefekkür etmek için oturduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Allah hakkında tefekkür etmeyiniz. Muhakkak ki onun benzeri yoktur... (... لا تفكروا في الله فإنه لا مثل له.)” demiştir.⁸³ Rabî b. Habîb'in “Bize ulaştı ki (بلغنا).” diyerek Ebân b. Ayyâş'tan (öl. ?)⁸⁴ naklettiği bu rivayet, isnâdındaki râvî düşmesi nedeniyle zayıf olmaktadır. Rivayeti zayıf hale getiren bir diğer husus da Ebân b. Ayyâş hakkındaki değerlendirmelerdir. Nitekim onun hadislerinin münker ve metrûk olduğu, hiçbir değer ifade etmediği ve hafızasının kötü olduğu söylenmiştir.⁸⁵ Fakat bu rivayetin, yukarıda hasen olarak değerlendirdiğimiz, Abdullah b. Selâm'dan nakledilen rivayetle muhteva bakımından büyük oranda benzeştiği ifade edilmelidir.

Hız. Peygamber'in, yine aralarında sohbet eden bir topluluğa uğradığını gösteren bir başka rivayetin içeriği ise yukarıdakilerden farklıdır. Buna göre Hz. Peygamber, kendisini gördüklerinde sükût eden bu topluluğa rastlamış, onlara hangi mevzuda konuştuklarını sormuş, onlar da güneş ve yörüngesi hakkında konuştuklarını söylemişlerdir. Hz. Peygamber ise onların bu tutumunu onaylamış ve “Yaratılmışlar hakkında tefekkür edin. Yaratana hakkında

⁸² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 1/601.

⁸³ Rabî b. Habîb, İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmi'u's-sahîh (Müsnedü'l-İmâm er-Rabî b. Habîb)*, thk. Muhammed İdrîs, Âşûr b. Yûsuf (Beyrut/Saltanatı Ammân: Dâru'l-Hikme/Mektebetü'l-İstikâme, 1415), 1/313 (No: 834).

⁸⁴ Bu râvînin ismi Ebân b. Ebî Ayyâş olarak da geçmektedir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 2/296.

⁸⁵ İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 2/296.

tefekkür etmeyin (تفكروا في الخلق ولا تتفكروا في الخالق).⁸⁶ Aralarındaki ciddi içerik farkı dikkate alındığında bu iki rivayetin birbirinden farklı zamanlarda gerçekleşen iki ayrı olaydan bahsettiği düşünülebilir. Öte yandan bu rivayetin, isnâdında “Ebû Ümeyye künyeli Kûfe İmamlarından bir kimse (رجل من أئمة أهل الكوفة يكنى أبا أمية)” şeklinde ifade edilen meçhul bir râvî bulunuyor olması bakımından zayıf olduğu ifade edilmelidir. Bu zayıflık dikkate alındığında rivayetin, hasen düzeyindeki önceki rivayete muhalefet edemeyeceği ortadadır.⁸⁷

Allah Teâlâ'nın zatı hakkındaki tefekkürü men eden bir başka rivayet de şöyledir:

إن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تفكروا في الله فإن التفكر في خلقه شاغل فإنه لا تدركه فكرة متفكر إلا بتصديقه

Abdullah b. Abbâs'tan nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediğini söylemiştir: “Allah'ın zâtı hakkında tefekkür etmeyiniz. (Zaten) onun yarattığı varlıklar hakkında tefekkür etmek size yetecektir. Herhangi bir kimsenin düşüncesi onu idrak edemez, (bu kimse) Allah'ı ancak onu tasdik ederek bilebilir.”⁸⁸

Bu rivayetin isnâdında yer alan, Rabî' b. Habîb'in şeyhi konumundaki Cüveybîr b. Saîd el-Belhî (öl. ?) isimli râvî hakkındaki değerlendirmeler onun zayıf ve metrûk olduğu ve bir değer ifade etmediği yönündedir.⁸⁹ Onun şeyhi Dahhâk b. Müzâhim (öl. 102-106/720/724) ise sika olarak değerlendirilmekle birlikte İbn Abbâs'tan hadis işitmediği ve onu görmediği bizzat kendi

⁸⁶ Rabî' b. Habîb, *el-Câmi'u's-sahîh*, 1/311 (No: 827).

⁸⁷ Malum olduğu üzere iki rivayet arasındaki ihtilafın bir problem teşkil etmesi ve bu problemin muhtelifu'l-hadîs ilminin konusu olabilmesi için her iki rivayetin eşit düzeyde güvenilir olması gerekir. Şayet rivayetlerden biri zayıfsa, sahîh veya hasen düzeyindeki bir rivayet karşısında hükmü olmadığı için esasen problem yok demektir. Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nûreddîn İtr (Dımaşk: Matba'atu's-Sabâh, 1421/2000), 76.

⁸⁸ Rabî' b. Habîb, *el-Câmi'u's-sahîh*, 1/312 (No: 829). İbn Abbâs'tan mevkûf olarak nakledilen bir söze göre de o “Allah'ın yarattığı varlıklar hakkında tefekkür ediniz. Allah'ın zâtı hakkında tefekkür etmeyiniz (تفكروا في خلق الله ولا تفكروا في الله).” demiştir. Bu sözün kaynakları ile ilgili kapsamlı bilgi için bk. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve muzîlü'l-İlbâs annâmâ iştehera mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs* (Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1352), 1/371-372.

⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-erhi ve't-ta'dîl*, 2/541; İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 1/177.

ifadesinden anlaşılmaktadır.⁹⁰ Dolayısıyla bu rivayet hem zayıf bir râvî tarafından nakledilmesi hem de isnâdının munkatı' olması bakımlarından zayıf durumdadır.

Buraya kadar zikredilen, Allah Teâlâ'nın zatı hakkındaki tefekkürün yanlış bir tutum olduğu konusunu içeren rivayetlerin hiçbiri görüldüğü kadarıyla tek başlarına sahîh düzeyine ulaşmamaktadır. Bununla birlikte biri hasen diğerleri ise zayıf düzeyinde olan bu rivayetlerin tamamı bir arada değerlendirildiğinde ve hasen rivayetin diğerleri tarafından desteklendiği düşünüldüğünde söz konusu metnin sahîh li-gayrihî olduğunu söylemek kanaatimizce mümkündür.

Allah Teâlâ'nın zatı hakkında tefekkürün men edilmesi ise bunun herhangi bir fayda taşımaması bir yana kişiyi problemlili bazı akidelere sürüklemesi ihtimali ile ilgilidir. Nitekim tarihte görülen mücessime⁹¹ ve müşebbihe⁹² gibi bazı mezhepler -başka bir takım sebeplerin yanında- beşer zihninin Allah Teâlâ'nın zatı meselesinde, durması gereken sınırı geçmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır denilebilir. Oysa duyu organları ile algılanan maddî evren ve buradaki sayısız mucizevî varlıklar onun aşkın varlığı ve kudreti hakkında çok net bir fikir vermektedir. Bu nedenle müminler mevcudat hakkında tefekküre teşvik edilmiş ve Allah'ın zatını kavramaya çalışmaktan men edilmişlerdir.

3. Halk Arasında Yaygın Olan, Tefekkür İle İlgili Bazı Sözler

Tefekkür ibadetini teşvik etmek amacıyla genellikle vaaz ve irşat faaliyetlerinde kullanıldığı görülen ve halk arasında yaygın olduğu söylenebilecek çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Örnek olarak şunlar zikredilebilir:

تفكر ساعة خير من قيام ليلة

⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 4/458-459.

⁹¹ Mücessime, Allah'ı cisim olarak düşünenleri veya O'na cismanî özellikler nisbet edenleri ifade eden bir terim olarak tanımlanmıştır. Bk. İlyas Üzümlü, "Mücessime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/448.

⁹² Müşebbihe, Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzetme sonucunu doğuran inançları benimsemiş gruplara verilen isim olarak tanımlanmıştır. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/156.

“Bir saat tefekkür, geceyi ibadetle geçirmekten hayırlıdır.”⁹³

Bu sözün merfû olarak Hz. Peygamber’e nispetinin sahîh olmadığı, sahâbî Ebu’d-Derdâ’dan mevkûf⁹⁴; tâbî Hasen el-Basrî’den maktû⁹⁵ olarak nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetin biraz daha kapsamlı hali ise şöyledir:

التفكر في عظمة الله وجنته وناره ساعة خير من قيام ليلة

“Allah Teâlâ’nın büyüklüğü, onun cennet ve cehennemi hakkındaki bir saatlik tefekkür geceyi ibadetle geçirmekten hayırlıdır.”⁹⁶

Temel hadis kaynaklarında yer almayan bu söz Abdullah b. Abbâs’a ait bir söz olarak geçmekle birlikte⁹⁷ Nehşel b. Saîd (öl. ?) isimli râvîden gelmesi bakımından problemlili görünmektedir. Nitekim bu râvînin münker rivayetleri bulunduğu, yalancı ve metrûkû’l-hadîs olduğu yönünde değerlendirmeler vardır.⁹⁸

Yukarıdakine benzer bir söz de şöyledir:

تفكر ساعة خير من عبادة سنة

“Bir saat tefekkür etmek bir yıl ibadet etmekten daha hayırlıdır.”

Gazzâlî’nin de ’îhyâ’da, tefekkür hakkında açtığı başlık altında kullandığı bu rivayetin⁹⁹ sahîh bir merfû isnâdının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Alî el-Kârî de (öl. 1014/1605) bu sözün merfû bir hadis olmadığını ve Serî es-Sakatî’ye (öl. 251/865) ait olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰ Ayrıca bu sözün zayıf bir

⁹³ İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî, *Kitâbu’t-tabakâti’l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1421/2001), 4/353 (No: 5626); 9/396 (No: 10493); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/179 (No: 35728), 19/374 (No: 36371); Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 1/209, 6/271.

⁹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/353 (No: 5626); 9/396 (No: 10493); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/179 (No: 35728).

⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/374 (No: 36371).

⁹⁶ Müttakî el-Hindî, Alâüddîn Alî b. Hüsâmüddîn, *Kenzü’l-‘ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-efâl*, thk. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekâ (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1401/1981), 3/107 (No: 5712).

⁹⁷ Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl*, 3/107 (No: 5712).

⁹⁸ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 8/115; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-cerhi ve’t-ta’dîl*, 8/496; İbnu’l-Cevzî, *Kitâb’u-du‘afâ’ ve’l-metrûkîn*, 3/166.

⁹⁹ Gazzâlî, *’İhyâu ‘ulûmi’d-dîn*, 4/386.

¹⁰⁰ Alî el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûruddîn el-Herevî, *el-Masnû‘ fi ma‘rifeti’l-hadîsi’l-mevdû‘*, thk.

isnâd ile ve “altmış yıl (ستين سنة)” şeklindeki bir farkla Ebû Hureyre’den (öl. 58/678), yine ciddi düzeyde zayıf bir isnâd ile ve “seksen yıl (ثمانين سنة)” ifadesiyle Enes b. Mâlik’ten nakledildiği de tespit edilmiştir.¹⁰¹ Gerçi Gazzâlî bu sözü doğrudan Hz. Peygamber’e isnâd etmemiş, “sünnetin varit olduğu üzere (وردت السنة)”¹⁰² şeklinde genel bir ifade kullanmıştır. Fakat Mustafa Çetin yukarıda işaret ettiğimiz makalesinde bu rivayeti Hz. Peygamber’e isnâd ederek kullanmıştır ki¹⁰³ bu doğru bir tutum olarak görünmemektedir.

Sonuç

Tefekkür kavramının rivayetlerdeki karşılığını incelemeyi hedeflediğimiz bu çalışmamızda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) çeşitli sözlerini ve uygulamalarını ihtiva eden bazı örnekler belirlenmiştir. Bu örneklerden, ilk dört başlık altında incelediğimiz altı tanesinin genel olarak tefekkürün önemini ve üstünlüğünü gösterdiği ve Kur’ân hakkında da olmak üzere tefekküre teşvik ettiği söylenebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu bu altı merfû rivayetten ikisi sahîh, biri hasen li-gayrihî, ikisi mevzû ve biri de zayıftır. Diğer bir başlık altında incelediğimiz, Allah Teâlâ’nın zâtının tefekkür konusu olmadığını gösteren beş merfû rivayetten ise bir tanesinin hasen, kalan dört tanesinin zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Hasen rivayetin diğerleri ile desteklendiği düşünülürse Allah Teâlâ hakkında düşünmeyi men eden söz konusu metnin sahîh li-gayrihî düzeyine çıktığı söylenebilir.

Çalışmamızın son kısmında incelediğimiz, tefekkürü gece ibadetiyle veya bir yıl gibi uzun bir süre ibadet etmekle kıyaslayan ve onlardan dahi üstün olduğunu belirten üç rivayetin ise bazı sahâbî ve tâbiîlere ait mevkûf ve maktû nitelikli rivayetler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber’e isnâd edilerek kullanılması doğru bir tutum değildir.

Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep/Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye/Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1994), 82. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/370.

¹⁰¹ Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrici mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-ahbâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdulmaksûd (Riyad: Mektebetü Dâru Taberiyye, 1415/1995), 2/1193.

¹⁰² Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 4/386.

¹⁰³ Çetin, “Kur’ân’da Tefekkür Kavramı”, 51.

Birçok Kur'ân âyetinin ve ilgili çalışmaların ortaya koyduğu üzere tefekkür konusu hem içerik olarak hem de buna delalet eden çeşitli kavramlar aracılığıyla Kur'ân-ı Kerîm'de oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir. Sahîh merfû hadislerde ise bu yoğunluk, bizim gözlemlediğimiz kadarıyla bulunmamaktadır. Fakat bu durum tefekkür mevzusunun Hz. Peygamber tarafından önemsenmediği anlamına gayet tabi ki gelmemektedir. Bunun sebebi olarak Hz. Peygamber'in, kendi telkinleriyle birlikte, ashâbın tefekkür ibadeti konusundaki eğitimini doğrudan doğruya Kur'ân'daki telkin ve tavsiyelerle gerçekleştirmeyi hedeflemiş olması zikredilebilir. Nitekim Kur'ân'ın bu konuya olan büyük ilgisi ve ilk Müslüman neslin Kur'ân okuma hususundaki bilinci ve gayreti oldukça açıktır. Ashâbın iman ve ahlak bakımından gerçekten nitelikli ve örnek bir nesil olarak yetişmesinin çeşitli vasıtalarından birinin söz konusu bilinç olduğu izaha muhtaç değildir. Günümüz Müslümanlarının da imanî ve ahlakî açıdan aynı nitelikli düzeyi elde etmesinin temel koşullarından biri hiç kuşkusuz öncelikle tefekkür ile ilgili Kur'ân âyetlerini sonrasında da Hz. Peygamber'in bu konuya yaklaşımını iyi bilmesi ve kendisi için örnek kabul etmesidir.

Diğer yandan konuyla ilgili zayıf ve mevzû rivayetler bile ilk nesiller açısından tefekkürün gündemdeki yerini dolaylı da olsa ortaya koymaktadır. Tefekkürü bilhassa sûfî eğilimli sahâbî ve tâbîîlerin söz konusu ettikleri de dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durum söz konusu ibadetin, yukarıda da işret edildiği üzere manevî ve ahlakî gelişimin en önemli araçlarından biri oluşuyla ilişkili görünmektedir.

Tefekkür kavramının yer aldığı bir kısım rivayetin muhtevasına göre tefekkürün konusu Allah Teâlâ'nın zâtı dışındaki varlıklar olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın bir benzeri olmadığı için, varlığı benzerlerle/örneklerle tanımlamaya uygun olarak yaratılmış insan zihninin onu tanımlayabilmesi mümkün değildir.

Kaynakça / References / مصادر

- Abdullah b. el-Mubârek el-Mervezî. *ez-Zühdü ve'r-Rakâik*. Thk. Ahmed Ferîd. Riyad: Dâru'l-Mi'râc ed-Devliyye, 1. Baskı, 1415/1995.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. 11 Cilt. Thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve muzîlü'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîs alâ elsinetî'n-nâs*. 2. Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1352.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 50 Cilt. Thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- Akgün, İbrahim. "Kur'an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları." *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 55-80.
- Alî el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn el-Herevî. *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*. Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep/Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye/Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Baskı, 1414/1994.
- Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekir. *Şu'abu'l-îmân*. 14 Cilt. Thk. Abdulâlî Abdülhamîd Hâmid. Riyad/Bombay: Mektebetü'r-Rüşd ve Dâru's-Selefiyye, 1423/2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr*. 9 Cilt. Thk. Hâşim en-Nedvî ve dğr. Haydarâbâd/Dekken: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Canbulat, Mehmet. "Vera". *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Çetin, Mustafa. "Kur'an'da Tefekkür Kavramı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 43-59.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî/Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'îfe ve'l-mevdû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Maârif, 1. Baskı, 1412/1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. 5 Cilt. Thk. Zeynüddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- Gurbet, Mahmut. "Ahmet Yesevi'nin Milli Kimlik Tasavvurunda Sünnetin Rolü".

International Social Sciences Studies Journal 7/85 (2021), 2948-2856

- Gurbet, Mahmut. "Hadislere Göre Kadının Yönetimdeki Yeri". *Toplum Din ve Kadın*. Ed. Emine Öztürk. 219-240. Ankara: Nobel Yayınları, I. Basım, 2022.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn. *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrici mâ fi'l-ihyâ'i mine'l-aḥbâr*. 3 Cilt. Thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdulmaksûd. Riyad: Mektebetü Dâru Taberiyye, 1. Baskı, 1415/1995.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-sikât*. 2. Cilt. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Kitâbu'l-cerhi ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1953.
- İbn Ebî Şeybe. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kible, ts.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânu'l-mîzân*. 7 Cilt. Thk. Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye-Hind. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsim. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fi muştalahi ehli'l-eşer*. Thk. Nûruddîn İtr. Dimaşk: Matba'atu's-Sabâh, 1421/2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbni Hibbân bitertîbi İbni Balabân*. 18 Cilt. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Sahîhu İbni Huzeyme*. 4 Cilt. Thk. Muhammed Mustafa A'zamî. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 1390/1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, 1413/1992.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 6 Cilt. Thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Seyyid Ramazan Ahmed. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. 11 Cilt.

- Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Kitâb'u-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. 3 Cilt. Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1406/1986.
- Kutluer, İlhan. "Düşünme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/53-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yusuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Müttakî el-Hindî, Alâüddîn Alî b. Hüsâmüddîn. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. Thk. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekâ. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 5. Baskı, 1401/1981.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî. *es-Sünen*. Tsh. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Thk. Muhammed Beyyûmî. Kâhire: Dâru'l-Gaddî'l-Cedîd, 1. Baskı, 1429/2008.
- Rabî' b. Habîb, İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî. *el-Câmi'u's-sahîh (Müsnedü'l-İmâm er-Rabî' b. Habîb)*. Thk. Muhammed İdrîs, Âşûr b. Yûsuf. Beyrut/Saltanatu Ammân: Dâru'l-Hikme/Mektebetü'l-İstikâme, 1415.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2010.
- Süyûtî, Celalüddîn Abdurrahmân. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*. 20 Cilt. Thk. Hamdî b. Abdülmeccîd Selefî. Musul: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. 10 Cilt. Thk. Târik b. İvâdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Tanrıverdi, Hasan. "Kur'ân'da Tefekkür Üzerine Bir Deneme". *Journal of Islamic Research* 29/3 (2018), 593-610.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Câmi'u't-Tirmizî*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1999.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Vera". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/49-50.

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Üzüm, İlyas. “Mücessime”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/448-449.

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Müşebbihe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/156-158. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fi'd-du'afâ'*. 2 Cilt. Thk. Nûruddîn İtır. Katar: İdâratu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fi marifeti men lehû rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*. Thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb. Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye/Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1992.

Akîka'da Erkek Çocuk İçin İki, Kız Çocuk İçin Bir Koyun Kesilmesini Bildiren Hadis Üzerine İnceleme

Nuri Tapan | <https://orcid.org/0000-0002-8810-2268> | nuritapan@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hadis Anabilim Dalı Nevşehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/019jds967>

Öz

Yüce dinimiz İslâm, âlemlerin rabbi olan Allah'ın peygamberlerin sonuncusu olan Hazreti Muhammed'e insanlara tebliğ etmesi için gönderdiği en son ve en mükemmel dinidir. İslâm dini, insanları küfrün karanlıklardan imanın aydınlığa ulaştırabilmek için insanların hayatını kuşatan uygulamalara sahip bir yapıdadır. Amel diyebileceğimiz bu uygulamalardan sorumlu olma zamanı nasıl ki ergenlik çağı ile başlıyorsa insanın dünyaya geldiği andan itibaren de İslâm dininde birtakım uygulamaların varlığı bilinmektedir. İslâm dininde insanoğlunun doğumunun ilk haftaları içerisinde yapılması istenen çocuğun kulağına ezan okunması, çocuğa dua edilmesi, çocuğun damağına bal gibi tatlı maddenin sürülmesi, çocuğa isim verilmesi, çocuğun saçının kesilip ağırlığınca tasaddukta bulunulması, çocuğun sünnet edilmesi ve çocuk adına akîka kurbanı kesilmesi gibi uygulamalar vardır. Bu çalışmamızda çocuğun doğumunun ilk haftasında kesilmesi tavsiye edilen akîka kurbanı hakkındaki rivayetler sened ve metin açısından değerlendirilecek olup kaç tane kesilmesi gerektiği hususunda açıklamalarda bulunulacaktır. Yeni doğan çocuktan dolayı Allah'a bir şükür ifadesi olarak kesilen akîka kurbanı Hazreti Peygamber'den önce cahiliye döneminde âdet olarak kesilirken İslâmiyet'ten itibaren yine uygulanmış ve bu uygulama dîni bir hüviyet kazanmıştır. İslâm âlimleri arasında akîka kurbanının hükmü konusunda her ne kadar ihtilaf olsa da akîka kurbanı kesmenin genel olarak sünnet olarak telakki edildiği kabul edilmektedir. Akîka kurbanının genel olarak sünnet olduğu kabul edildiği takdirde yine İslâm âlimleri arasında erkek ve kızlar için kesilen akîka kurbanının sayısı hakkında da ihtilaflar bulunmaktadır. Akîka kurbanının sayısı hakkındaki genel kanaat ise erkekler için iki, kızlar için bir kurbanın kesilmesi yönünde olmakla birlikte günümüz şartlarında ailelerin iktisadi durumları da değerlendirildiği zaman erkek ve kız adına bir kurbanın kesilmesiyle de amacın gerçekleşeceği neticesine ulaşılmış

bulunmaktayız.

Anahtar Kelimeler

Akika, Kurban, Hadis, Rivayet, Sünnet.

Atıf Bilgisi

Tapan, Nuri. "Akika'da Erkek Çocuk İçin İki, Kız Çocuk İçin Bir Koyun Kesilmesini Bildiren Hadis Üzerine İnceleme". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 29-63.

Geliş Tarihi	09.09.2022
Kabul Tarihi	21.10.2022
Yayın Tarihi	30.11.2022
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Review on the Hadith that States the Slaughter of Two Sheep for a Boy and a Sheep for a Girl in Aqeeqah

Nuri Tapan | <https://orcid.org/0000-0002-8810-2268> | nuritapan@gmail.com

Graduate Student, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Department of Hadith

Nevşehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/019jds967>

Abstract

Our supreme religion, Islam, is the last and most perfect religion that Allah, the Lord of the worlds, sent to Prophet Muhammad, the last of the prophets, to convey to people. The religion of Islam has a structure that encompasses the lives of people in order to bring people out of the darkness of disbelief to the light of faith. Just as the time to be responsible for these practices, which we can call deed, starts with adolescence, it is known that there are some practices in the religion of Islam from the moment people are born. In the religion of Islam, some applications that are desired to be carried out in the first weeks of the birth of human beings are such as reading the call to prayer in the child's ear, applying a sweet substance such as honey to the child's palate, naming the child, cutting the child's hair and giving charity by its weight, circumcising the child, sacrificing aqeeqah on behalf of the child. In this study, the narrations about the aqeeqah sacrifice, which is recommended to be cut in the first week of the child's birth, will be evaluated in terms of deed and text, and explanations will be given about how many should be cut. While the aqeeqah sacrifice, which was sacrificed as an expression of gratitude to Allah due to the newborn child, was slaughtered as a custom in the period of ignorance before the Prophet, it has been practiced again since Islam and this practice has gained a religious identity. Although there is disagreement among Islamic scholars about the ruling of slaughtering the aqeeqah sacrifice, it is generally accepted that slaughtering the aqeeqah sacrifice is considered as sunnah. Even if it is accepted that the aqeeqah sacrifice is generally circumcised, there are also disagreements among Islamic scholars about the number of aqeeqah sacrifices for boys and girls. The general opinion about the number of aqeeqah sacrificed is that two qurbans are sacrificed for boys and one qurban for females, but when the economic conditions of families are evaluated in today's conditions, we have come to the conclusion that the aim will be achieved by slaughtering a qurban for

both boys and girls.

Keywords

Aqeeqah, Sacrificed, Hadith, Narration, Sunnah.

Citation

Tapan, Nuri. "Akika'da Erkek Çocuk İçin İki, Kız Çocuk İçin Bir Koyun Kesilmesini Bildiren Hadis Üzerine İnceleme". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 29-63.

Date of Submission	09.09.2022
Date of Acceptance	21.10.2022
Date of Publication	30.11.2022
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Yüce dinimiz İslâm, insanlar arasındaki adalete, insanların hürriyetine ve insanların saygınlığına büyük önem vermektedir. Bu bakımdan, insan ile ilgili olan konulara önem vermiş ve insanın var olduğu her alana yönelik koruyucu ve gelişimine katkı sağlayacak uygulamaların tatbik edilmesine ehemmiyet vermiştir. İnsanın daha dünyaya gelmeden önce anne ve baba seçiminde bazı kriterler ortaya konulmuş, ana rahminde ceninken bazı haklar tanınmıştır. Doğumunu takip eden süreç içerisinde ise çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunması, çocuğun damağına bal gibi tatlı maddenin sürülmesi demek olan tahnik uygulaması, çocuğa güzel isim verilmesi, çocuğun saçının kesilip ağırlığına infakta bulunulması, çocuğun sünnet edilmesi ve çocuk adına akıka kurbanı kesilmesi gibi uygulamaların yapılması teşvik edilmiştir. Doğumunun ilk günlerinde çocuk için bu şekilde uygulamaların bulunması çocuğun topluma kazandırılmasına yönelik katkı sağlayacağı söylenebilir.

İslâm, sadece bu uygulamalarla da yetinmemiş olup insan hayatının her alanında ve her safhasında bazı uygulamaların tatbik edilmesini istemiştir. Ayrıca insanoğluna olan saygınlık sadece insanın hayatıyla da sınırlandırılmamış olup vefatı sonrasında bazı uygulamalarla saygınlığı devam ettirilmiştir. Vefatından sonra yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazı ve defin işlemleri gerekli kılınmıştır.

Bu çalışmamızda çocuğun doğumunun ilk haftasında kesilmesi tavsiye edilen akıka kurbanı hakkında bilgi verilip erkek çocuklar ve kız çocuklar hakkında kaç tane kesilmesi gerektiği hususunda açıklamalarda bulunulacaktır. Ayrıca konumuzla ilgili rivayetlerin sened ve metin tenkitleri yapılacaktır.

1. Akıka Kavramı

Arapça akka > yeukku (يَعُكُّ > عَقَّ) fiilinin ism-i mef'ûl kalıbının dişil biçimi olan akıka (عَقِيْقَةُ) kelimesi sözlükte “kesmek, yarmak, yeni doğan çocuğun saçı, kuzu, sığır, devetüyü, havaya atılan ok, sünnet olan çocuğun sünnet derisi, nehir, su tulumu, şimşeğin bulut içindeki parıltısı” gibi anlamlara gelmektedir.¹

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 10/257-259; Mevlût Sarı, *Arapça-Türkçe Lûgat* (İstanbul: İpek Yayınları,

İstılahta ise yeni doğan çocuk için Allah'a (c.c.) bir şükür ifadesi olarak kesilen hayvana verilen isimdir.² Çocuğun doğum öncesinde yaşanan kaygılar çocuğun doğmasıyla kaybolup yerini sevinç duyguları aldığından dolayı minnettarlık duygusundan dolayı Allah'a şükretmek maksadıyla sunulmaktadır.

Çocuğun saçının akıka kurbanı kesildiği gün tıraş edildiğinden dolayı bu ismi aldığı da³ nakledilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) aynı kelimeden türeyen ve “anne babaya karşı gelmek, sıla-ı rahmi kesmek” manasındaki *ukûk* (عقوق) sözcüğünü⁴ kullanmayı hoş görmemiş, daha çok *nesîke* (نسيكة) ve *zebihe* (ذبيحة) kavramını kullanmayı tercih etmiştir.⁵ Bununla beraber bazı rivayetlerde *akıka* kelimesinin kullanılması ise muhataplara bildikleri kelimelerle anlayacakları şekilde hitap etme gayesine bağlanmış olup bu kelimenin kullanılmasında bir sakınca olmadığı şeklinde te'vil edilmiştir.⁶

İslâmiyet'ten önce Araplar arasında erkek çocuklar için akıka kurbanı kesmek âdetti.⁷ İslâmiyet, cahiliye zamanında uygulanan akıkada bulunan şirk unsurlarını reddederek İslâm'a uygun hale getirmiş ve bu uygulamayı devam ettirmiştir.⁸ Cahiliye zamanında uygulanan bu uygulama Hz. Peygamber'in

1984), 1031.

² Heyet (Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye), *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1404-1427/1983-2006), 5/75.

³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî el-Hattâbî, *Ğarîbü'l-ĥadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982), 1/268-269; Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Esrûddîn eş-Şeybânî Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ġarîbi'l-ĥadîs ve'l-eşer*, thk. Halîl Me'mun Şihâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1435/2014), 2/237.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 10/257; Mustafâ İbrâhîm vd., *el-Mu'cemu'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 616.

⁵ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvaţta'* (Yahyâ b. Yahyâ *el-Leysi rivayeti*), thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004), “Aķıķa”, 1 (No. 1838); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Halep: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1406/1986), “Aķıķa”, 1 (No. 4212).

⁶ Fahrettin Atar, “Akıka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/264.

⁷ Zeki Tan, “Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurbân Örneği (II)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/32 (2011), 167.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mısrî Muhammed İliş, *Minehu'l-celîl 'alâ Muĥtaşari's-Şeyh Ĥalîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 2/491; Tan, “Kurbân Örneği”, 167.

risâlet ile görevlendirilmesinden sonra da hem fiili olarak hem de sözlü olarak devam ettirilmiş olup Hz. Peygamber'den sonra da günümüze kadar uygulanmıştır.

Cahiliyede olup da İslâmiyet'in tashih ettiği akîkadaki bazı düzeltmeler ise şu şekildedir:

- Akîka kurbanı kesme uygulaması kız çocukları için değil de sadece erkek çocukları için uygulanırken İslâmiyet bu uygulamaya erkek çocuklara ilave olarak kız çocukları da dâhil etmiştir.⁹

- Çocuğun başına kan sürülme uygulaması yasaklanmıştır.¹⁰ Çocuğun başına kan sürülmesini yasaklayan rivayetlerden dolayı da âlimlerin çoğunluğuna göre akîka kanının çocuğun başına sürülmesi mekruh olarak kabul edilmektedir.¹¹ Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cahiliye zamanında çocuğun kafasına yerleştirilen kanlı pamuk yerine zaferan gibi güzel kokuların sürülmesini emrettiği¹² nakledilmektedir.

Hz. Peygamber'in gerek fiili uygulaması gerekse de sözlü ifadelerinde akîka kurbanı kesilmesi hakkındaki farklı ifadelerinin bulunmasından dolayı akîka kurbanının hükmü konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir.

Akîka kurbanının mensuh, mubah, müstehap, sünnet ve vacip olabileceği şeklinde görüşler bulunmaktadır. Bununla birlikte İslâm âlimleri akîka kurbanının genel olarak iki görüş olan müstehap ve sünnet-i müekkeke olduğu görüşünü benimsedikleri görülmektedir.

Akîka kurbanı Hanefîlere göre müstehap, Ebû Hanîfe'ye göre mubah, Malîkî, Şafîî ve Hanbelîlere göre sünnet ve Zahirîlere göre vacip olduğu¹³ ifade edilmektedir. İmam Muhammed'e göre akîka kurbanı kesmek nafil bir ibadet

⁹ Tan, "Kurbân Örneği", 167; Atar, "Akîka", 2/264.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnâvût - Âdil Mürşid - Muhammed Kâmil Karabelli - Abdulatîf Hırzullah (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Zebâ'ih", 2 (No. 3166).

¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İknâ'*, thk. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn (by. 1408/1987), 1/379.

¹² Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, thk. Merkezî'l-Buhûs Dâru't-Ta'sîl (Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 1437/2013), 5/67 (No. 8211).

¹³ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 3/14.

türünden olup kurban bayramıyla nesh edilmiş ve dileyenin yapabileceği bir ibadettir.¹⁴

Akıka kurbanı çocuğun doğumunun 7. gününde kesilmesi müstehap kabul edilmiş olup¹⁵ bu günlerden önce veya sonra kesilmesi de câizdir. Eğer zaruret durumu olursa akıka kurbanının ertelenmesinde de bir sakınca bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in risâlet ile görevlendirilmesinden sonra kendi adına akıka kurbanı kestiği¹⁶ nakledilmektedir.

Akıka kurbanında bulunması gereken özellikler ise kurban bayramında kesilebilecek olan kurbanların özellikleri gibidir. Kurban bayramında kesilecek kurbanın şartlarını taşıması ve ayıplardan salim olması gerekmektedir.¹⁷

Kesilen akıka kurbanının kemikleri çocuğun sağlıklı olması için bir uğur sayılarak kemiklerinin kırılmadan eklem yerlerinden sıyrılıp öylece pişirileceği¹⁸ nakledilmekte olup akıka kurbanının kemikleri ve çocuk arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu görüşü Şafîiler ve Hanbelîler benimsemekle birlikte Mâlikîlere göre ise bu uygulamanın tam tersi yapılmalıdır. Nitekim bu uygulama çocuğun kötü olabilecek hasletlerinin kırılmasına vesile olabilecek ve cahiliye dönemindeki uygulamanın tam tersi yapılmış olunacaktır.¹⁹

Hadis kaynaklarına bakıldığı zaman Mâlik b. Enes'in *el-Muvaţta'*, Abdürrezzâk'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muşannef*leri, Buhârî'nin *eş-Şahîh*'i, Nesâî'nin *es-Sünen*'i gibi kaynaklarda "Kitâbü'l-'Akıka" diye özel bölümler açılmıştır. Dârimî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Beyhakî gibi muhaddisler ise konu ile ilgili rivayetleri *Udhiye* (Kurbanlık Hayvan) ve *Zebâ'ih* (Hayvan Kesimi) bölümlerinde ele almışlardır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından ise akıka'nın varlığı hakkında "Her çocuk akıkasına rehine (gibi)dir. Akıkası yedinci gün kesilir, çocuktan eziyet kaldırılır

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Muhtasarı İhtilâfî'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995), 3/232.

¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/15.

¹⁶ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/66 (No. 8208).

¹⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/438.

¹⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/439.

¹⁹ Atar, "Akıka", 2/263.

ve ismi konulur”²⁰ ve “Çocukla birlikte akıka vardır. Onun için kan akıtın ve kendisinden eziyeti kaldırın”²¹ buyrulmaktadır.

Rivayetlerde eziyetin/ezânın giderilmesinden bahsedilmektedir. Eziyetin giderilmesi hususunda birkaç farklı çıkarım yapılabilmektedir:

Eziyet olarak rahim kanının kendisine bulaştığı saç olup tıraş ile bu eziyet çocuktan uzaklaştırılır.²² Eziyet olarak çocuğun kafasına sürülen akıka kanı olup daha sonra bu yasaklanarak çocuğa olan bu eziyet ortadan kaldırılır.²³ Eziyet olarak sünnet derisi olabilir ki çocuğun sünnet edilmesiyle bu eziyet ortadan kalkmış olur.²⁴

Rivayetlerde “erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir koyun” kesilmesinin bildirilmesi âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Ayrıca erkek-kız eşitliği görüşünün savunulduğu çağımızda böyle rivayetler ise zaman zaman tartışma konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu rivayetler ele alınmış, rivayetlerin geçtiği kaynaklar tespit edilmiş, sened ve metin tenkidi yapıp nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

²⁰ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/65-66 (No. 8206-8207); Humeydî, *el-Müsned*, 2/69 (No. 842); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Kûfî, *el-Muşannef*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şeserî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbilya, 1436/2010), 13/361 (No. 25818); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavûtî - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 33/356 (No. 20188); Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Eğâhî”, 21 (No. 2837); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1417/1996), “Eğâhî”, 21 (No. 1522); İbn Mâce, “Zebâ'ih”, 1 (No. 3165); Nesâî, “Aķıķa”, 5 (No. 4220).

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şaķih*, thk. Mustafa Dîb el-Boğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Aķıķa”, 2 (No. 5154).

²² Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 4/264.

²³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî el-Hattâbî, *A'lâmü'l-ĥadîs fi şerĥi Şaķihî'l-Buĥârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-kurâ, 1409/1988), 3/2061.

²⁴ Buhârî, “Aķıķa”, 2 (No. 5154). (Muhakkik Mustafa Dîb el-Boğâ'nın dipnottaki açıklamasıdır).

2. Rivayetlerin Sened Tahlili

Akıka'da erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir koyun kesilmesini bildiren rivayet merfû^c olarak Esmâ bint Yezîd (öl. 30/650)²⁵, Ümmü Kürz (öl. 51-60)²⁶, Hz. Aişe (öl. 58/678)²⁷, Ebû Hüreyre (öl. 58/678)²⁸, Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684-85)²⁹ ve Abdullâh b. Abbâs (öl. 68/687)³⁰ tarihleriyle nakledilmektedir. Rivayetler, ulaşabildiğimiz ilk hadîs eserlerinden başlayarak kronolojik olarak ele alınacaktır. Değerlendirilmesi yapılan rivayetlerin tahrîci ise hicrî 3. yüzyıl sonu (Nesâî 303/915) ile sınırlı tutulmuştur. Rivayetin senedleri değerlendirilirken adı ilk defa zikredilen râvinin cerh ve ta'dîl durumu hakkında dipnotta açılama yapılacaktır. En sonunda ise senedlerin genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

Erken dönemde kayıt altına alınmaları ve pek çok eserde zikredilmelerinden dolayı senedi değerlendirilecek tarihler ise Ümmü Kürz, Hz. Âişe ve Abdullah b. Amr olarak belirlenmiştir. Esmâ bint Yezîd, Ebû Hüreyre ve Abdullâh b. Abbâs tarihleri ise adı geçen sahâbî râvilerinin meşhur olmalarına rağmen rivayetlerinin çok geç dönemde kayıt altına alınmaları ve ilgili rivayetlerin çok

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/564 (No. 27582).

²⁶ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/63-64 (No. 8201-8202); Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1417/1996), 1/340 (No. 348-349); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/362-363 (No. 25820-25821), 20/279 (No. 39059); Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî İbn Râhûye, *el-Müsned*, thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991), 5/159-161 (No. 2279-2282); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/113 (No. 27139), 116-120 (No. 27142, 27143), 369 (No. 27369), 370-372 (No. 27371-27373); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/1991), "Eğâhî", 9 (No. 2009, 2011); İbn Mâce, "Zebâ'ih", 1 (No. 3162); Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2834-2836); Tirmizî, "Eğâhî", 17 (No. 1516); Nesâî, "Akıka", 2-4 (No. 4215-4218).

²⁷ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/64-65 (No. 8203); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/364-365 (No. 25826-25827); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 2/461 (No. 1033), 3/691-692 (No. 1290-1292); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/30 (No. 24028), 42/144 (No. 25250); Tirmizî, "Eğâhî", 16 (No. 1513); İbn Mâce, "Zebâ'ih", 1 (No. 3163).

²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh - Âdil b. Sa'd - Sabrî Abdülhâlik Şâfî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem), 1988-2009/1408-1430, 15/319 (No. 8857).

²⁹ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/66 (No. 8209); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/364 (No. 25824); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/320-321 (No. 6713), 420-421 (No. 6822); Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2842); Nesâî, "Akıka", 1 (No. 4212).

³⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, 11/341 (No. 5157).

az eserde zayıf senedle zikredilmelerinden dolayı sened değerlendirilmeleri yapılmayacaktır.

2.1. Ümmü Kürz (öl. 51-60) Rivayeti

Tam künyesi Ümmü Kürz el-Huzâiyye el-Ke^cbîyye el-Mekkî şeklindedir. Resûlullah (s.a.s.) Hudeybiye (6/628) günü kurbanının etini taksim ederken Ümmü Kürz'ün Resûlullah'ın yanına gelip Müslüman olduğu³¹ nakledilmektedir. Ümmü Kürz'ün sahabî olduğu ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayette bulunduğu, kendisinden de İbn Abbâs, Tâvûs b. Keysân, Habîbe bint Meysere, Atâ b. Ebî Rebâh ve Sibâ' b. Sâbit gibi râvilerin rivayet ettiği kaydedilmektedir.³² Ümmü Kürz tarîkiyle gelen rivayetler değerlendirilirken Ümmü Kürz'ün sahâbî olması sebebiyle sika bir râvi olarak kabul edilip ayrıca değerlendirilmeyecektir.

Abdürrezzâk'ın³³ (öl. 211/826-27) *el-Muşannef*'inde Bulunan 2 Rivayet

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî, *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadîr Âta (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 8/228.

³² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, thk. Âdil b. Yusûf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419/1998), 6/3551; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 4/1951; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 35/380.

³³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (öl. 211/826-27): Yemenli muhaddis olup *el-Muşannef* isimli meşhur eserin müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. Ali Akyüz, "Abdürrezzâk es-San'ânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/298-299.

- İbn Cüreyc³⁴ > Atâ³⁵ > Habîbe bint Meysere³⁶ > Ümmü Kürz > Resûlullah³⁷

İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd³⁸ > Sibâ' b. Sâbit³⁹ > Muhammed b. Sâbit⁴⁰
> Ümmü Kürz > Resûlullah⁴¹

³⁴ Ebü'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî (öl. 150/767): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "İmâm, hâfiz, sika, vb." olarak tevsîk edilmiştir. (Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1271/1952), 5/356; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şeyh Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 6/325-326).

³⁵ Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (öl. 114/732): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, sebt, vb." olarak tevsîk edilmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/330; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/78-79).

³⁶ Ümmü Habîb Habîbe bint Meysere b. Ebî Huseym el-Fihri (öl. ?): İbn Hibbân'ın *eş-Şikât* adlı eserinde isminden bahsedilse de sadece Atâ b. Ebî Rebâh, Habîbe'den yaptığı rivayette teferrüt etmiştir. Habîbe'den de başka kimsenin rivayette bulunmamasından dolayı Habîbe'nin kimliği tam olarak bilinmediğinden *Mechûlü'l-ayn* durumundadır. Bu bakımdan Habîbe, cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Makbûl" olarak zikredildiğinden senedinde bulunduğu rivayet hasen olarak değerlendirilecektir. Fakat senedde zayıflığı gerektiren başka durumlar varsa da onlar da değerlendirilmede dikkate alınacaktır. (Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *eş-Şikât* (Haydarâbât: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 4/194; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 745).

³⁷ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/63 (No. 8201).

³⁸ Ubeydullah b. Ebî Yezîd el-Mekkî (öl. 126/743): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, vb." olarak tevsîk edilmiştir. (İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 5/73; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/242; İbn Hacer, *Takrîb*, 375).

³⁹ Sibâ' b. Sâbit ez-Zührî (öl. ?): Begavi, İbn Kâni' ve pekçok kişi tarafından Sibâ' b. Sâbit sahâbî olarak kabul edilirken İbn Hibbân tarafından tabiîn olarak kabul edilmektedir. Netice itibarıyla çoğunluğa göre sahâbî olarak kabul edildiği için sika olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/312; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 4/348; Mizzî, *Tehzîb*, 10/199).

⁴⁰ Muhammed b. Sâbit b. Sibâ' el-Hicâzî (öl. ?): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, sadûk ve meçhûlü'l-hâl" olarak zikredildiğinden dolayı rivayeti hasen olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/216; Mizzî, *Tehzîb*, 24/549-550; İbn Hacer, *Takrîb*, 470). Muhammed b. Sâbit hakkında Dârakutnî *İlelü'l-hadîs* adlı eserinde şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Abdürrezzâk, bu rivayette hata etmiştir. Nitekim bu rivayette Muhammed b. Sâbit bulunmamaktadır. Bu senedin doğrusu ise Sibâ' b. Sâbit b. Ammi Muhammed b. Sâbit şeklindedir". (Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *İlelü'l-hadîs*, thk. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Selefi (Riyad: DâruTaybe, 1405/1985), 15/396).

⁴¹ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/64 (No. 8202).

Humeydî'nin⁴² (öl. 219/834) *el-Müsned*'inde Bulunan 2 Rivayet

- Süfyân⁴³ > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ebû Yezîd⁴⁴ > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁴⁵

- Süfyân > Amr b. Dînâr⁴⁶ > Atâ b. Ebî Rebâh > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁴⁷

İbn Ebî Şeybe'nin⁴⁸ (öl. 235/849) *el-Muşannef*'inde Bulunan 2 Rivayet

- Süfyân > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ebû Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁴⁹

- Süfyân > Amr > Atâ > Habîbe bint Meysere > Ümmü Kürz > Resûlullah⁵⁰

İbn Râhûye'nin⁵¹ (öl. 238/853) *el-Müsned*'inde Bulunan 4 Rivayet

- Süfyân > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ebû Yezîd > Racül > Ümmü Kürz > Resûlullah⁵²

⁴² Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî (öl. 219/834): Hadis hâfızı ve fakîh olup *el-Müsned* isimli meşhur eserin müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. Ahmet Yücel, "Humeydî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 18/357.

⁴³ Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (öl. 198/814): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, hâfız, hüccet, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/225-227; Mizzî, *Tehzîb*, 11/177-179; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/454-474).

⁴⁴ Ebû Yezîd el-Mekkî (öl. ?): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika" olarak tevsîk edilmiştir. (İbn Hibbân, *eş-Sikât*, 7/657; Mizzî, *Tehzîb*, 34/410).

⁴⁵ Humeydî, *el-Müsned*, 1/340 (No. 348).

⁴⁶ Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî (öl. 126/744): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, sebt, vb." olarak tevsîk edilmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/147; Mizzî, *Tehzîb*, 22/5-13; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/300-307).

⁴⁷ Humeydî, *el-Müsned*, 1/340 (No. 349).

⁴⁸ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (öl. 235/849): Hadis hâfızı, müfessir ve tarihçi olup *el-Muşannef* isimli meşhur eserin müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. Ali Yardım, "İbn Ebî Şeybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/442-443.

⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/362 (No. 25820), 20/279 (No. 39058).

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/363 (No. 25821), 20/279 (No. 39059).

⁵¹ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (öl. 238/853): Hadis hâfızı, müfessir ve fakih olup *el-Müsned* isimli meşhur eserin müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. Abdullah Aydınlı, "İbn Râhûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/241.

⁵² İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/159 (No. 2279).

İlgili rivayetin senedinde yer alan 1 râvi hariç tüm râvilerin tevsîk edildiği ve senedin muttasıl olduğu neticesine ulaşılmıştır. Senedde ismi zikredilmeyip müphem durumda olan kişi ise diğer tüm rivayetler incelendiği zaman yüksek ihtimal Sibâ' b. Sâbit'in olma durumu vardır. Bu bakımdan "Racül" olarak ismi zikredilmeyen râvi eğer Sibâ' b. Sâbit veya sika bir râvi ise bahse konu olan rivayetin senedi sahihtir. Aksi halde ise durum tersinedir.

- Abdürrezzâk > İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Muhammed b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁵³

- Abdürrezzâk > İbn Cüreyc > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁵⁴

- Cerîr⁵⁵ > Leys b. Ebî Süleym⁵⁶ > Zühri⁵⁷ > Ümmü Kürz > Resûlullah⁵⁸

Ahmed b. Hanbel'in⁵⁹ (öl. 241/855) *el-Müsned*'inde Bulunan 7 Rivayet

- Süfyân > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ebû Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁶⁰

- Süfyân > Amr > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁶¹

⁵³ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/160 (No. 2280).

⁵⁴ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/160 (No. 2281).

⁵⁵ Ebû Abdillâh Cerîr b. Abdilhamîd b. Cerîr (Yezîd) ed-Dabbî er-Râzî (öl. 188/804): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, hâfiz, vb." olarak tevsîk edilmiştir. (İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/505-507; Mizzî, *Tehzîb*, 4/540-551; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/9-18).

⁵⁶ Ebû Bekir Leys b. Ebî Süleym el-Kuraşî el-Kûfî (öl. 138/756): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Daifu'l-hadîs, leyse bi'l-kavî, daif, sadûk, vb." olarak genelde cerh edildiğinden zayıf bir râvi olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/151; Mizzî, *Tehzîb*, 24/279-288; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/179-184).

⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zühri (öl. 124/742): Tâbiînden olup hadisleri Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in emriyle resmen tedvin eden meşhur âlim olduğundan sika bir râvi olarak değerlendirilecektir. Ayrıca bkz. Halit Özkan, "Zühri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/544-549.

⁵⁸ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/161 (No. 2282).

⁵⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (öl. 241/855): Hanbelî mezhebinin imamı olup muhaddis ve fakihtir. *el-Müsned* isimli meşhur eserin müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/75-80.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/113 (No. 27139).

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/116 (No. 27142).

- Affân b. Müslim⁶² > Hammâd b. Zeyd⁶³ > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁶⁴

- Huşeym⁶⁵ > Mansûr⁶⁶ > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁶⁷

- Yahyâ b. Saîd⁶⁸ > İbn Cüreyc > Atâ > Habîbe bint Meysere > Ümmü Kürz > Resûlullah⁶⁹

- Haccâc⁷⁰ > İbn Cüreyc ح Abdürrezzâk > İbn Cüreyc > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁷¹

- Abdürrezzâk > İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Muhammed b. Sâbit > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁷²

Dârimî'nin⁷³ (öl. 255/869) *es-Sünen*'inde Bulunan 2 Rivayet

⁶² Ebû Osman Affân b. Müslim b. Abdillâh es-Saffâr el-Basrî el-Ensârî (öl. 220/835): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, sebt, vb." olarak tevsik edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/30; Mizzî, *Tehzîb*, 20/160-175; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/242-255).

⁶³ Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak el-Ezdî (öl. 179/795): Hadis hâfızı ve kıraat âlimi olup cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "Sika, sebt, mutkîn, vb." olarak tevsik edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/137-139; Mizzî, *Tehzîb*, 7/239-252; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/456-466).

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/119-120 (No. 27143).

⁶⁵ Ebû Muâviye (Ebû Hâzım) Hüşeym b. Beşîr b. Kâsım es-Sülemî el-Vâsıtî (öl. 183/799): Bağdatlı muhaddis olup cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, mutkîn, vb." olarak tevsik edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/116; Mizzî, *Tehzîb*, 30/272-288; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/287-294).

⁶⁶ Ebü'l-Mugîre Mansûr b. Zâzân es-Sekafî el-Vâsıtî (öl. 129/747): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, vb." olarak tevsik edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/172; Mizzî, *Tehzîb*, 28/523-526; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/441-444).

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/369 (No. 27369).

⁶⁸ Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî (öl. 198/813): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, imâm, vb." olarak tevsik edilmektedir. (Mizzî, *Tehzîb*, 31/329-343; İbn Hacer, *Takrîb*, 591).

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/370 (No. 27371).

⁷⁰ Ebû Muhammed Haccâc b. Muhammed el-Missîsî el-Horasânî (öl. 206/822): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, vb." olarak tevsik edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/166; Mizzî, *Tehzîb*, 5/451-457).

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/370 (No. 27372).

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/371 (No. 27373).

⁷³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (öl. 255/869): Hadis, tefsir ve fıkıh âlimi olup *es-Sünen* adlı meşhur eserin müellifi olduğundan sika olarak kabul

- Ebû Âsım⁷⁴ > İbn Cüreyc > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁷⁵

- Amr b. Avn⁷⁶ > Hammâd b. Zeyd > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁷⁷

İbn Mâce'nin⁷⁸ (öl. 273/887) *es-Sünen*'inde Bulunan 1 Rivayet

- İbn Ebî Şeybe ve Hişâm b. Ammâr⁷⁹ > Süfyân b. Uyeyne > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ebû Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁸⁰

Ebû Dâvûd'un⁸¹ (öl. 275/889) *es-Sünen*'inde Bulunan 3 Rivayet

edilecektir. Ayrıca bkz. Abdullah Aydınlı, "Dârimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/494-495.

⁷⁴ Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled b. Müslim en-Nebîl eş-Şeybânî el-Basrî (öl. 212/828): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hüccet, imâm, sebt, vb." olarak tevsîk edildiğinden sika bir râvi olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/463; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*?, 9/480-485; İbn Hacer, *Takrîb*, 280).

⁷⁵ Dârimî, "Eğâhî", 9 (No. 2009).

⁷⁶ Ebû Osman Amr b. Avn b. Evs b. Ca'd es-Sülemî el-Basrî (öl. 225/840): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hüccet, sebt, hâfız, vb." olarak tevsîk edildiğinden sika bir râvi olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/252; Mizzî, *Tehzîb*, 22/177; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*?, 10/450-451).

⁷⁷ Dârimî, "Eğâhî", 9 (No. 2011).

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (öl. 273/887): Hadis hâfızı olup *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı kabul edilen *es-Sünen*'in müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Mâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/161-162.

⁷⁹ Ebû'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (öl. 245/859): Kırâat-i seb'adan olan İbn Âmir kıraatinin iki râvisinden biri olup muhaddistir. Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sadûk, lâ be'se bihî, vb." olarak genelde tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/66-67; Mizzî, *Tehzîb*, 30/242-254; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*?, 11/420-435).

⁸⁰ İbn Mâce, "Zebâ'ih", 1 (No. 3162).

⁸¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275/889): *Kütüb-i Sitte*'den biri olan *es-Sünen*'in müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/119-121.

- Müsedded⁸² > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁸³

- Müsedded > Süfyân b. Uyeyne > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ebû Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁸⁴

- Müsedded > Hammâd > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁸⁵

Tirmizî'nin⁸⁶ (öl. 279/892) *es-Sünen*'inde Bulunan 1 Rivayet

- Hasan b. Ali⁸⁷ > Abdürrazzâk > İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Muhammed b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁸⁸

Nesâî'nin⁸⁹ (öl. 303/915) *es-Sünen*'inde Bulunan 4 Rivayet

⁸² Ebü'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî (öl. 228/843): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ta'dîl*, 8/438; Mizzî, *Tehzîb*, 27/443-448; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/591-595).

⁸³ Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2834).

⁸⁴ Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2835).

⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2836).

⁸⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (öl. 279/892): *Kütüb-i Sitte*'den *el-Câmi'u's-şâhih*'in müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/202-204.

⁸⁷ Ebû Muhammed (Ebû Alî) el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Hulvânî (öl. 242/857): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, 8/176; Mizzî, *Tehzîb*, 6/259-263).

⁸⁸ Tirmizî, "Eğâhî", 17 (No. 1516).

⁸⁹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (öl. 303/915): *Kütüb-i Sitte*'den biri olan *es-Sünen*'in müellifi olduğundan sika olarak kabul edilecektir. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Nesâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/563-565.

- Ahmed b. Süleymân⁹⁰ > Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme⁹¹ > Kays b. Sa'd⁹² > Atâ > Tâvûs b. Keysân⁹³ ve Mücâhid b. Cebr⁹⁴ > Ümmü Kürz > Resûlullah⁹⁵
- Ubeydullah b. Saîd⁹⁶ > Süfyân > Amr b. Dînâr > Atâ > Habîbe > Ümmü Kürz > Resûlullah⁹⁷
- Kuteybe⁹⁸ > Süfyân > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah⁹⁹
- Amr b. Alî¹⁰⁰ > Yahyâ b. Saîd > İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Sibâ' b. Sâbit > Ümmü Kürz > Resûlullah¹⁰¹

⁹⁰ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Süleyman b. Abdülmelik el-Cezerî (öl. 261/875): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, hâfız, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/52; Mizzî, *Tehzîb*, 1/320-321; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 12/475-476).

⁹¹ Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî el-Hırakî (öl. 167/784): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/140-142; Mizzî, *Tehzîb*, 7/253-269; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 7/444-456).

⁹² Ebû Abdülmelik Kays b. Sa'd el-Habeşî el-Mekkî (öl. 119/737): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, leyse bihî be's, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/99; Mizzî, *Tehzîb*, 24/47-50).

⁹³ Ebû Abdirrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî el-Yemânî el-Havlânî el-Himyerî (öl. 106/725): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hüccet, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/500-501; Mizzî, *Tehzîb*, 13/357-374; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 5/38-49).

⁹⁴ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (öl. 103/721): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hüccet, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/319; Mizzî, *Tehzîb*, 27/228-235; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/449-457).

⁹⁵ Nesâî, "Aķıķa", 2 (No. 4215).

⁹⁶ Ebû Kudâme Ubeydullah b. Saîd b. Yahyâ el-Yeşķürî es-Serahsî (öl. 241/855): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/317; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/405-406; İbn Hacer, *Taķrîb*, 371).

⁹⁷ Nesâî, "Aķıķa", 3 (No. 4216).

⁹⁸ Ebû Recâ' Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekaffî (öl. 240/855): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/140; Mizzî, *Tehzîb*, 23/523-537; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/13-24).

⁹⁹ Nesâî, "Aķıķa", 4 (No. 4217).

¹⁰⁰ Ebû Hafs Amr b. Alî b. Bahr el-Fellâs el-Bâhilî es-Sayrafi (öl. 249/864): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, imâm, hâfız, sadûk, vb." olarak tevsîk edildiğinden sika bir râvi olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/249; Mizzî, *Tehzîb*, 22/162-165; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/470-472).

¹⁰¹ Nesâî, "Aķıķa", 4 (No. 4218).

Sonuç olarak Ümmü Kürz tarîkiyle gelen senedler tek tek incelenmiş olup senedlerin sahîh li-aynihî, hasen li-aynihî ve zayıf olarak geldikleri görülmüştür. Ümmü Kürz tarîkiyle gelen rivayetlerin geneli ise sahîh li-gayrihî durumundadır.

Leys b. Ebî Süleym'in zayıf olmasından dolayı bulunduğu 1 rivayet¹⁰² zayıf olarak gelmiştir. 1 rivayet de¹⁰³ râvinin adının bilinmediğinden dolayı zayıf olarak gelmiştir. Habîbe bint Meysere ve Muhammed b. Sâbit'in *sadûk* olarak zikredilmelerinden dolayı buldukları rivayetler hasen li-aynihî iken diğer sahîh li-aynihî rivayetlerle birlikte sahîh li-gayrihî seviyesine çıkmışlardır. Diğer tüm tarîkler ise senedlerinin muttasıl olması ve râvilerinin tevsîk edilmelerinden dolayı sahîh li-aynihî oldukları tespit edilmiştir.

2.2. Âişe bint Ebî Bekr (öl. 58/678) Rivayeti

Tam künyesi Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye şeklindedir. Hz. Ebû Bekir'in kızı olup Hz. Peygamber'in hanımıdır. Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in sünnetini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahâbîlerin başında yer almaktadır. Binden fazla hadis rivayet eden ve "müksirûn" diye adlandırılan yedi sahâbînin dördüncüsüdür. Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi bazı sahâbîler başta olmak üzere Hz. Âişe'den hadis nakledenlerin sayısı 200'den fazladır.¹⁰⁴ Hz. Âişe tarîkiyle gelen rivayetler değerlendirilirken Hz. Âişe sika bir râvi olarak kabul edilip ayrıca değerlendirilmeyecektir.

Abdürrezzâk'ın (öl. 211/826-27) *el-Muşannef*'inde Bulunan 1 Rivayet

- İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ehlinden bir kişi¹⁰⁵ > Âişe > Resûlullah¹⁰⁶

¹⁰² İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/160 (No. 2281).

¹⁰³ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/159 (No. 2279).

¹⁰⁴ Hz. Âişe'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/201-205.

¹⁰⁵ Senedde "Ehlinden bir kişi" olarak zikredilen şahıs bilinmemektedir. Eğer mübhem olarak zikredilen bu şahıs sahâbî ise sahâbe nesli âdil sayıldığı için bu rivayet makbuldür. Eğer seneddeki mübhem râvi sahâbî değilse bu durumda onun kimlik veya kişilik bakımından meçhul kalması demek olacağından bu sened *munkatî'* olup zayıf hükmündedir. Ayrıca diğer rivayetlere bakıldığı zaman "Ehlinden bir kişi" olarak Ebû Yezîd'in olma ihtimali de oldukça fazladır.

¹⁰⁶ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/64-65 (No. 8203).

İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Muşannef*'inde Bulunan 1 Rivayet

- Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Abdullah b. Osman¹⁰⁷ > Yûsuf b. Mahek¹⁰⁸ > Hafsa bint Abdurrahman¹⁰⁹ > Âişe > Resûlullah¹¹⁰

İbn Râhûye'nin (öl. 238/853) *el-Müsned*'inde Bulunan 4 Rivayet

- Yahyâ b. Âdem¹¹¹ > Abdürrahîm b. Süleymân¹¹² > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹¹³

- Abdürrezâk > İbn Cüreyc > Ubeydullah b. Ebî Yezîd > Ehinden bir kişi > Âişe > Resûlullah¹¹⁴

- Abdullah b. İdrîs¹¹⁵ > Abdülmelik b. Meysere¹¹⁶ > Atâ b. Ebî Rebâh > Ehinden bir kişi > Âişe > Resûlullah¹¹⁷

¹⁰⁷ Ebû Osman Abdullah b. Osman b. Huseym el-Kârî el-Mekkî (öl. 132/750): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, leyse bi'l-kavî, leyyin, sadûk, zayıf, vb." olarak hem tevsîk edildiği hem de cerh edildiğinden dolayı Abdullah b. Osman *sadûk* olarak kabul edilip bulunduğu tarikler hasen olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/111-112; Mizzî, *Tehzîb*, 15/279-282; İbn Hacer, *Takrîb*, 313).

¹⁰⁸ Yûsuf b. Mahek b. Behzâz el-Fârisî el-Mekkî (öl. 113/732): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika" olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/229; Mizzî, *Tehzîb*, 32/451-454; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/68-69).

¹⁰⁹ Hafsa bint Abdurrahman b. Ebî Bekr et-Teymî (öl. ?): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika" olarak tevsîk edilmektedir. (Mizzî, *Tehzîb*, 35/153; İbn Hacer, *Takrîb*, 745).

¹¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/364-365 (No. 25826).

¹¹¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî (öl. 203/818): ?): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, mutkîn, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/128-139; Mizzî, *Tehzîb*, 31/188-192; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/522-529).

¹¹² Ebû Alî Abdürrahîm b. Süleymân el-Kinânî (öl. 187/803): ?): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, sâlihu'l-hadîs, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/339; Mizzî, *Tehzîb*, 18/36-39; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/357-358).

¹¹³ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 3/691 (No. 1290).

¹¹⁴ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 3/691 (No. 1291).

¹¹⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. İdrîs b. Yezîd el-Evdî el-Kûfî (öl. 192/807-808): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, hüccet, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/8-9; Mizzî, *Tehzîb*, 14/293-300; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/42-48).

¹¹⁶ Ebû Süleymân Abdülmelik b. Meysere el-Fezâzî (öl. 145/763): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika" olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/366-368; Mizzî, *Tehzîb*, 18/322-328; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/107-109).

¹¹⁷ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 2/461 (No. 1033).

- Abdüssamed¹¹⁸ > Hammâd > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹¹⁹

Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'inde Bulunan 3 Rivayet

- Bişr b. Mufaddal¹²⁰ > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹²¹

- Affân > Hammâd b. Seleme > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹²²

- Abdüssamed > Hammâd > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹²³

Tirmizî'nin (öl. 279/892) *es-Sünen*'inde Bulunan 1 Rivayet

- Ebû Seleme¹²⁴ > Bişr b. Mufaddal > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹²⁵

İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde Bulunan 1 Rivayet

- İbn Ebî Şeybe > Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Abdullah b. Osman > Yûsuf b. Mahek > Hafsa bint Abdurrahman > Âişe > Resûlullah¹²⁶

Sonuç olarak Hz. Âişe tarîkiyle gelen senedler tek tek incelenmiş olup senedlerin hasen li-aynîhi ve zayıf olarak geldiği görülmüştür. Hz. Âişe

¹¹⁸ Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdülvâris b. Saîd et-Temîmî (öl. 206/822): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, sebt, sadûk, vb." olarak genelde tevsîk edilmektedir. (Mizzî, *Tehzîb*, 18/99-102; İbn Hacer, *Takrîb*, 356).

¹¹⁹ İbn Râhûye, *el-Müsned*, 2/460 (No. 1032).

¹²⁰ Ebû İsmâîl Bişr b. el-Mufaddal b. Lâhiq er-Rekâşî el-Basrî (öl. 187/803): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, hüccet, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/366; Mizzî, *Tehzîb*, 4/147-151; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 9/36-39).

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/30 (No. 24028).

¹²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/144 (No. 25250).

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/231 (No. 26134).

¹²⁴ Ebû Seleme Yahyâ b. Halef el-Bâhilî el-Basrî (öl. 242/857): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sadûk, vb." olarak genelde tevsîk edilmektedir. (İbn Hibbân, *es-Şîkât*, 9; Mizzî, *Tehzîb*, 31/292-293; İbn Hacer, *Takrîb*, 589).

¹²⁵ Tirmizî, "Eğâhî", 16 (No. 1513).

¹²⁶ İbn Mâce, "Zebâ'ih", 1 (No. 3163).

tarîkiyle gelen rivayetlerin geneli ise şâhit rivayetlerin desteğiyle sahîh li-gayrihî durumundadır.

Abdullah b. Osman'ın *sadûk* olarak zikredilmesinden dolayı bulunduğu rivayetler hasen li-aynihî iken şahit olarak gelen diğer sahîh li-aynihî rivayetlerle birlikte sahîh li-gayrihî seviyesine çıkmıştır.

Hız. Âişe tarîkiyle gelen 3 rivayette¹²⁷ “Ehlinden bir kişi” olarak zikredilen şahıs bilinmemektedir. Eğer mübhem olarak zikredilen bu şahıs sahâbî ise sahâbe nesli âdil sayıldığı için bu rivayet makbuldür. Eğer seneddeki mübhem râvi sahâbî değilse bu durumda onun kimlik veya kişilik bakımından meçhul kalması demek olacağından bu sened *munkatî* olup zayıf hükmündedir. Ayrıca diğer rivayetlere bakıldığı zaman “Ehlinden bir kişi” olarak Ebû Yezîd'in olma ihtimali de oldukça fazladır.

2.3. Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684-85) Rivayeti

Tam künyesi Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kureşî şeklinde olup Hız. Peygamber'den duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin verilen sahâbîdir. Abdullah, yazdığı hadisleri *eş-Şahîfetü's-şâdıka* adıyla toplamıştır. Abdullah, en çok hadis bilen yedi sahâbîden birisidir. Geniş hadis ve fıkıh bilgisinden dolayı *abâdile* arasında yer almıştır. Talebeleri arasında Şuayb b. Muhammed, Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Tâvûs, Şa'bî, İkrime, Atâ, Mücâhid, Hasan-ı Basrî gibi şahsiyetler bulunmaktadır.¹²⁸ Abdullah b. Amr tarîkiyle gelen rivayetler değerlendirilirken Abdullah b. Amr sahâbî olması sebebiyle sika bir râvi olarak kabul edilip ayrıca değerlendirilmeyecektir.

Abdürrezzâk'ın (öl. 211/826-27) *el-Muşannef*inde Bulunan 1 Rivayet

¹²⁷ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/64-65 (No. 8203); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 2/461 (No. 1033), 3/691 (No. 1291).

¹²⁸ Abdullah b. Amr'ın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/85-86.

- Dâvûd b. Kays¹²⁹ > Amr b. Şuayb¹³⁰ > Şuayb b. Muhammed b. Abdullah¹³¹ > Abdullah b. Amr b. Âs > Resûlullah¹³²

İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Muşannef*'inde Bulunan 1 Rivayet

- Vekî¹³³ > Dâvûd b. Kays > Amr b. Şuayb > Şuayb b. Muhammed > Abdullah b. Amr > Resûlullah¹³⁴

Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'inde Bulunan 2 Rivayet

- Dâvûd b. Kays > Amr b. Şuayb > Şuayb b. Muhammed > Abdullah b. Amr b. Âs > Resûlullah¹³⁵

- Vekî' > Dâvûd b. Kays > Amr b. Şuayb > Şuayb b. Muhammed > Abdullah b. Amr > Resûlullah¹³⁶

Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *es-Sünen*'inde Bulunan 1 Rivayet

¹²⁹ Ebû Süleymân Dâvûd b. Kays el-Kuraşî el-Medenî (öl. 136-158): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/422-423; Mizzî, *Tehzîb*, 8/439-442; İbn Hacer, *Takrîb*, 199).

¹³⁰ Ebû İbrâhîm (Ebû Abdillâh) Amr b. Şuayb b. Muhammed el-Kureşî es-Sehmî (öl. 118/736): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sebt, sadûk, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/238-239; Mizzî, *Tehzîb*, 22/64-75; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/165-180).

¹³¹ Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Âs el-Kuraşî (öl. 81-90): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sadûk, leyse bi'l-kavî, vb." olarak hem tevsîk edildiği hem de cerh edildiğinden dolayı Şuayb'ın bulunduğu rivayetler hasen olarak değerlendirilecektir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/351-352; Mizzî, *Tehzîb*, 12/534-536; İbn Hacer, *Takrîbü*, 267).

¹³² Abdürrezâk, *el-Muşannef*, 5/66 (No. 8209).

¹³³ Ebû Süfyan Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (öl. 197/812): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfız, imâm, sebt, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/37-39; Mizzî, *Tehzîb*, 30/462-484; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/140-168).

¹³⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/364 (No. 25824).

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/320-321 (No. 6713).

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/420-421 (No. 6822).

- Ka'nebî¹³⁷ > Dâvûd b. Kays > Amr b. Şuayb ح Muhammed b. Süleymân¹³⁸ > Abdülmelik b. Amr¹³⁹ > Dâvûd b. Kays > Amr b. Şuayb > Şuayb b. Muhammed b. Abdullah > Abdullah b. Amr b. Âs > Resûlullah¹⁴⁰

Nesâî'nin (öl. 303/915) *es-Sünen*'inde Bulunan Rivayetler

- Ahmed b. Süleymân > Ebû Nuaym¹⁴¹ > Dâvûd b. Kays > Amr b. Şuayb > Şuayb b. Muhammed b. Abdullah > Abdullah b. Amr b. Âs > Resûlullah.¹⁴²

Sonuç olarak Abdullah b. Amr b. Âs tarîkiyle gelen senedler tek tek incelenmiş olup tüm rivayetlerin hasen li-aynihî ve bir rivayetin zayıf senedli olarak geldiği görülmüştür. Abdullah b. Amr b. Âs tarîkiyle gelen rivayetlerin geneli ise şâhit rivayetlerin desteğiyle sahîh li-gayrihî durumundadır.

Ka'nebî tarafından yapılan 1 rivayet¹⁴³ mürsel olarak zayıf senedle gelmiştir. Şuayb b. Muhammed'in *sadûk* olarak zikredilmesinden dolayı bulunduğu tüm rivayetler ise hasen li-aynihî iken diğer şahit sahîh li-aynihî rivayetlerle birlikte sahîh li-gayrihî seviyesine çıkmıştır.

Senedlerin genel değerlendirilmesi neticesinde elde edilen sonuç ise şu şekildedir:

Ümmü Kürz tarîkiyle gelen 11 rivayetin sahîh li-aynihî, 15 rivayetin hasen li-aynihî ve 2 rivayetin de zayıf senedle nakledildiği görülmüştür.

¹³⁷ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mesleme b. Ka'neb el-Hârisî el-Ka'nebî (öl. 221/836): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, sâlih, hüccet, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/181; Mizzî, *Tehzîb*, 16/136-143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/257-264).

¹³⁸ Ebû Hârûn Muhammed b. Süleymân el-Enbârî (öl. 234/849): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/267; Mizzî, *Tehzîb*, 25/176-180; İbn Hacer, *Takrîb*, 481).

¹³⁹ Ebû Âmir Abdülmelik b. Amr el-Akadî (öl. 204/819-20): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, me'mûn, sadûk, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/359-360; Mizzî, *Tehzîb*, 18/363-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/469-471).

¹⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2842).

¹⁴¹ Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (Dükeyn) b. Hammâd el-Mülâî (öl. 219/834): Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından "sika, hâfiz, mutkîn, sebt, vb." olarak tevsîk edilmektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/61-62; Mizzî, *Tehzîb*, 23/197-219; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/142-157).

¹⁴² Nesâî, "Akıka", 1 (No. 4212).

¹⁴³ Ebû Dâvûd, "Eğâhî", 21 (No. 2842).

Hız. Âişe tarîkiyle 3 rivayette “Ehlinden bir kişi” olarak isim belirtilmemiŝ ve 8 rivayetin hasen li-aynihî olarak nakledildiği görülmüştür.

Abdullah b. Amr tarîkiyle 5 rivayetin hasen li-aynihî ve 1 rivayetin de zayıf senedle nakledildiği görülmüştür.

Netice itibariyle mm Krz, Hız. Âişe ve Abdullah b. Amr tarîkiyle gelen rivayetler sened tenkidine tabi tutulduğunda farklı tarîkler birbirini desteklediğini görmekteyiz. Sonuç itibariyle ise rivayetin genel durumunun sahih li-gayrihi şeklinde olduğunu görmekteyiz.

3. Rivayetin Metin Tahlili

Araŝtırmamızla ilgili rivayet genel olarak ŝoyledir:

عَنِ الْغُلَامِ سَاتَانِ مَكَاْفَاتَانِ عَنِ الْجَارِيَةِ شَاةٌ لَا يَضْرُكُمُ ذُكْرَانًا خَنَّ أَوْ إِنَاتًا

“Erkek ocuk için yaşları birbirine denk iki koyun, kız ocuk için bir koyun. Koyunların erkek veya dişi olmasının bir zararı yoktur”

Rivayette geçen *el-Gulâm* (الْغُلَام) kelimesi lügatte “bıyıkları yeni gelmiŝ geç, oğlan, buluğ çağına yaklaŝmıŝ ocuk, kul, adam” manalarında kullanılmaktadır.¹⁴⁴ *el-Câriye* (الْجَارِيَةِ) kelimesi lügatte “cariye, kız ocuk, gemi, güneş, hava” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁵ *Mkâfetân* (مَكَاْفَاتَانِ) kelimesi de lügatte “eŝitlik, denklik, eŝdeđer” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴⁶ Rivayette ise yaşları birbirine eşit veya denk iki koyun anlamındadır. Dolayısıyla rivayet erkek çocuğu olana yaşları birbirine eşit iki koyunun art arda kesilmesi, kız çocuğu için de bir koyun kesilmesi şeklinde anlaşıldığı söylenebilir.¹⁴⁷ Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (l. 1031/1622) ise *mkâfetân* sözcüğünü hem yaş hem güzellik bakımından eşit veya denk olması şeklinde kaydetmiŝtir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ İbrâhîm vd., *el-Mu‘cemu’l-vasît*, 660; Sarı, *Arapça-Türkçe Lgat*, 1106.

¹⁴⁵ İbrâhîm vd., *el-Mu‘cemu’l-vasît*, 119.

¹⁴⁶ Mecdüddin İbnü’l-Eŝr, *en-Nihâye*, 2/546

¹⁴⁷ Eb’l-Fazl şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi ŝahihi’l-Buĥârî*, thk. Muhibiddîn el-Hatîb - Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Dâru’r-Reyyân li’t-Turâsî, 1407/1987), 9/506; Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî, *Zahîretü’l-‘uĥbâ fi şerhi’l-Müctebâ* (Riyad: Dâru’l-Mi’râc, 1416-1424/1996-2003), 32/349.

¹⁴⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyz’l-ĥadîr şerhu’l-Câmi’i’ŝ-ŝađîr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1357/1938), 4/363.

Kesilecek olan iki koyunun eşit seviyede olması ise müstehap olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁹

Yaşları birbirine eşit diye tercüme ettiğimiz **مُكَافَتَانِ** kelimesi bazı rivayetlerde¹⁵⁰ aynı şekilde geçerken bazı rivayetlerde¹⁵¹ **مِثْلَانِ** şeklinde geçmekte ve diğer rivayetlerde ise eşitliği ifade eden kelimeler geçmemektedir. Yine aynı şekilde koyunların erkek ve dişi olması fark etmez anlamındaki **“لَا يَضُرُّكُمْ ذُكْرَانَا كُنَّ أَوْ إِنَاثًا”** ifadesi bazı rivayetlerde¹⁵² bulunuyorken diğer rivayetlerde söz konusu ifade yer almamaktadır. Hz. Âişe târikiyle gelen bazı rivayetlerde de¹⁵³ “Resûlullah akikâ kurbanı kesmeyi emretti” şeklinde ilave ifade bulunmaktadır.

Konumuzla ilgili rivayeti değerlendirirken konumuzla ilgili diğer rivayetleri zikretmek faydalı olacaktır. Hadis kaynakları incelendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) torunları Hasan ve Hüseyin için birer koç kestiği (**عَقَّ عَنِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ**) ifade edilmektedir.¹⁵⁴ Bazı rivayetlerde ise Resûlullah'ın (s.a.s.) torunları Hasan ve Hüseyin için iki koç kestiği (**عَقَّ عَنِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ كَبِشَيْنِ كَبِشَيْنِ**) ifade edilmektedir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 13/396.

¹⁵⁰ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/63 (No. 8201), 66 (No. 8209); Humeydî, *el-Müsned*, 1/340 (No. 348-349); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/362 (No. 25820), 363 (No. 25821), 20/279 (No. 39058-39059); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/160 (No. 2281); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/320-321 (No. 6713), 420-421 (No. 6822), 45/116 (No. 27142), 369 (No. 27369), 370 (No. 27372); Dârimî, “Eğâhî”, 9 (No. 2009); İbn Mâce, “Zebâ'ih”, 1 (No. 3162); Ebû Dâvûd, “Eğâhî”, 21 (No. 2834, 2842); Tirmizî, “Eğâhî”, 16 (No. 1513); Nesâî, “Aķıķa”, 1-3 (No. 4212, 4215-4216);

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/119-120 (No. 27143); Dârimî, “Eğâhî”, 9 (No. 2011); Ebû Dâvûd, “Eğâhî”, 21 (No. 2836)

¹⁵² Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5/64-65 (No. 8202-8203); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/362 (No. 25820), 20/279 (No. 39058); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/159-160 (No. 2279-2280); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/113 (No. 27139), 371 (No. 27373); Ebû Dâvûd, “Eğâhî”, 21 (No. 2835); Tirmizî, “Eğâhî”, 17 (No. 1516); Nesâî, “Aķıķa”, 4 (No. 4217-4218).

¹⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/364-365 (No. 25826); İbn Râhûye, *el-Müsned*, 2/460 (No. 1032), 3/691 (No. 1290); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/144 (No. 25250), 43/231 (No. 26134); Tirmizî, “Eğâhî”, 16 (No. 1513); İbn Mâce, “Zebâ'ih”, 1 (No. 3163).

¹⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Eğâhî”, 21 (No. 2841).

¹⁵⁵ Abdürrezzâk, *Muşannef*, 5/66-67 (No. 8210-8211); Nesâî, “Aķıķa”, 4 (No. 4219).

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), Urve b. ez-Zübeyr (öl. 94/713) gibi âlimlerin ise erkek ve kız çocuk için ayırım yapmayıp her birisi için birer koyun kestikleri rivayet edilmektedir.¹⁵⁶

Birbirinden farklı iki rivayet ve uygulama şu şekilde izah edilmektedir:

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) torunları için iki koç kestiğini belirtilen rivayetin senedinin sahîh olduğu, ayrıca çalışmamızın konusu olan rivayetlerle de destek bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁷ Nûruddîn es-Sindî (öl. 1138/1726), söz konusu rivayetin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) iki torunu için ayrı ayrı ikişer koç kestiğine delalet ettiği gibi te'kid amaçlı olarak kelime tekrarlanmış ve her birisi için sonunda bir koç kesilmiş olabileceğini de belirtmiştir.¹⁵⁸

İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye gibi âlimler ise erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir koyun kesilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁹ Ayrıca bu görüş İbn Abbâs, Hz. Âişe ve ehl-i hadisten çoğu âlimin görüşüdür.¹⁶⁰ Erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir adet kurban kesilmesi şeklindeki görüşü benimseyenlerin ise ilgili rivayetlerin zahirini ele aldıkları ve kıyas yoluyla da şahitlik, miras, kölelikten âzat etme ve diyet gibi konularda erkeğin iki kadına denk tutulmasını benimsedikleri görülmektedir.

Katâde, Hasan el-Basrî gibi âlimler ise kız çocuk için akîka kesilmeyeceğini belirtmişlerdir.¹⁶¹

Mâlik b. Enes ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) torunları için birer koç kestiğini bildiren rivayeti ve İbn Ömer'in uygulamasını¹⁶² esas alarak hem kız hem erkek çocuk için birer koç kesileceğini ifade etmiştir.¹⁶³ İbn Hacer gibi bazı âlimler ise

¹⁵⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, "Aķıķa", 2 (No. 1842, 1845).

¹⁵⁷ Vellevî, *Zahîretü'l-'ukbâ*, 32/366.

¹⁵⁸ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâi* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 7/166.

¹⁵⁹ Hattâbî, *Me'âlimü's*, 4/263.

¹⁶⁰ Ebü Ömer Cemâluddîn Yûsuf İbn Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1439/2017), 2/296.

¹⁶¹ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/263; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/506.

¹⁶² Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, "Aķıķa", 1 (No. 1842), 2 (No. 1845).

¹⁶³ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/263; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/296; Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tenvîrü'l-havâlik 'alâ Muvaţta'i Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/46.

İmam Mâlik'in dayandığı rivayetin hüccet sayılamayacağını belirtmiştir. Ardından iki koç kesildiğini belirten rivayette adedin istihbâba delalet ettiğini, bir koç kesmeyi belirten rivayetin de iktisârın caiz olduğuna işaret ettiğini söylemiştir.¹⁶⁴ Dolayısıyla erkek çocuk için iki kurban kesmenin amelin iyisi olarak değerlendirildiği, bir kurban kesmekle de sünnetin hâsıl olacağı¹⁶⁵ anlaşılmaktadır.

Hanefiler ise erkekler için kesilen akîka kurbanının iki olması gerektiği şeklindeki rivayetleri kabul etmekle birlikte bu rivayetlerin udhiye kurbanı ile nesh edildiğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁶ Dolayısıyla erkek ve kadının akîka kurbanı hakkında eşit oldukları ifade edilmektedir.

Erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir kurban kesilmesi hakkındaki rivayetin sebep-i vürûdunun Yahudilere muhalefet olduğu söylenebilir. Nitekim Yahudiler erkek çocuk olduğunda kurban keser, kız çocuk olduğunda ise kesmedikleri bildirilmiş olup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Yahudilere benzememek için erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir kurban kesilmesini istediği¹⁶⁷ nakledilmektedir.

Konu ile ilgili rivayetlerin pek çoğu Ümmü Kürz tarîkiyle gelmiştir. Ümmü Kürz'ün ise Hz. Peygamber'den (s.a.s.) işitmesinin Hudeybiye (6/628) yıllarına denk geldiği, Hz. Hasan'ın Uhud Savaşı (3/625) yılında, Hz. Hüseyin'in ondan bir yıl sonra (4/626) dünyaya geldikleri dikkate alındığında ikişer koç ihtiva eden rivayetin muahhar olması sebebiyle hükmün bu rivayete göre olduğu beyan edilmiştir.¹⁶⁸

Ayrıca erkek çocuklara iki, kız çocuklara bir akîkanın kesilmesi ise şu şekilde izah edilebilir:

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/506-507; Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 8/31.

¹⁶⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/438.

¹⁶⁶ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'u's-sanâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/69.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/506; Münâvî, *Feyzü'l-ğadîr*, 4/382.

¹⁶⁸ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 6/242; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü muḥtaşarı Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Alî b. Muhammed el-Umrân - Nebîl b. Nassâr es-Sindî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2018), 2/283; Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 8/31.

Kur'ân-ı Kerîm'de erkeklerin kadınlar üzerinde yönetici ve koruyucu oldukları¹⁶⁹ ifade edilmiştir. Şahitlik hususunda ise bir erkeğin şهادeti iki kadının şهادetine denk tutulmuş,¹⁷⁰ mirasta kadın, erkeğin alacağı payının yarısını alacağı¹⁷¹ ifade edilmiştir. Başka bir âyette İmrâm'ın hanımının duasında erkeğin kız gibi olmadığı ifade edilmiş,¹⁷² oğullar, dünya hayatının süsü olarak sayılmıştır.¹⁷³

Hz. Peygamber (s.a.s.) ise bir hadiste şöyle buyurmuştur “Müslüman bir kimse Müslüman bir köleyi âzat ederse (esaretten kurtarırsa veya hürriyetine kavuşturursa) âzat edilen erkek köle o kimsenin (âzat eden erkeğin) ateşten kurtuluşuna vesile olur. Âzat edilen kölenin her bir uzvu âzat edenin bir uzvunu ateşten kurtarır. Müslüman bir kişi iki Müslüman kadın köleyi hürriyetine kavuşturur ise o iki kadın, âzat eden kişinin ateşten kurtuluşuna vesile olur. Onların her bir organı da o kimsenin bir organını ateşten kurtarmış olur.”¹⁷⁴ Söz konusu rivayette de bir erkek iki kadına denk sayılmış olup akîkada erkek-kız ayırımıdaki hükmün bu rivayete uygun olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁷⁵ Ayrıca genel olarak erkek çocuğun doğumunda sevincin daha fazla olması sebebiyle buna karşılık şükürün de daha fazla olması gerektiği söylenmiştir.¹⁷⁶

Muhammed b. Salih el-Useymin (1929-2001) ise bu konuda şöyle demektedir:

“İki koyunun yaşı, hacmi, benzerliği ve ağırlıkta aynı olması faziletli olan bir durumdur. Şayet insan (erkek çocuk için) sadece bir koyun bulursa, bu yeterli olur ve maksat hâsıl olur. Fakat Allah ona mal vermişse (zengin ise), iki koyun kesmesi daha fazîletlidir.”¹⁷⁷ Buna göre insanın gücü yeterse iki koyun kesmesi,

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/34.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/282.

¹⁷¹ en-Nisâ 4/11.

¹⁷² Âl-i İmrân 3/36.

¹⁷³ el-Kehf 18/46.

¹⁷⁴ İbn Mâce, “ıtık”, 4 (No. 2522); Tirmizî, “Nüzûr”, 19 (No. 1547).

¹⁷⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü Süneni Ebî Dâvûd*, 2/284; *Azîmâbâdî*, ‘Avnü’l-*ma’bûd*, 8/31.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvaqqî’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhim (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1991), 2/115.

¹⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin et-Temîmî, *eş-Şerhu’l-mümti’ ‘alâ Zâdi’l-müstakni*, Demmâm: Dâru’l-ibnu’l-Cevzî, 1422/2001, 7/492.

kendisi için daha fazîletli olsa da erkek çocuğu için bir koyunu akîka kurbanı olarak kesmesi câizdir.

Erkek çocuklara iki, kız çocuklara bir akîka kesilmesi hakkında şöyle bir yorum da mümkündür:

Dinimiz İslâm, kız çocuklarına ayrı bir önem vermekte olup erkek çocuklara iki akîka, kız çocuklara bir akîka kesilmesi kız çocuklarını değersiz görmekten kaynaklanmamaktadır. Bilakis iki akîka kesmek yerine bir akîka kesilmesi kızların önemini göstermektedir. Yani kız için kesilen bir akîka, erkek için kesilen iki akîka kurbanına denk olmaktadır.

Netice itibariyle, konuyla ilgili rivayetler gerek erkek gerek kız arasındaki farklılığa işaret eden âyetler bağlamında gerekse İslâm âlimlerinin görüşleri çerçevesinde incelendiğinde metinlerinde herhangi bir illetin olmadığı anlaşılmaktadır. Resûlullah'ın (s.a.s.) “*Size bir şey emrettiğimde gücünüz nispetinde o işi yapınız*”¹⁷⁸ hadisi gereğince erkek için de birer akîka kurbanı kesilmesiyle şükür ifadesinin yerini bulacağı ve maksadın hâsıl kanaatindeyiz.

Sonuç

Yüce Allah'a (c.c.) bir şükür ifadesi olarak doğan çocuk için kesilen akîka kurbanı Hz. Peygamber'den (s.a.s.) önce âdet olarak kesilirken Hz. Peygamber'den itibaren uygulana gelen bir sünnet halini almıştır.

Akîka kurbanı Allah'a (c.c.) şükür olarak kesilirken, etin ikram edilmesiyle insanlar için kaynaşma vesilesi ve çocuğun topluma kazandırılmasına vesile olabilecek bir ibadet olacağını ifade edebiliriz.

Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tavsiyeleri olmuş ve söz konusu tavsiyeler pek çok hadis kaynaklarında kaydedilmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir koyun kesilmesini bildiren rivayet hadis kaynaklarında tahrîc edilmiş olup hadis kitaplarında farklı varyantların olduğu görülmüştür.

Konumuzla ilgili rivayet başta Abdürrezzâk'ın *el-Muşannef*'inde olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Dârimî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ile Nesâî'nin *Sünen*'lerinde ve daha birçok kaynak eserde yer almıştır. Rivayetler

¹⁷⁸ Buhârî, “İ'tişâm”, 2 (No. 6858).

genel olarak Ümmü Kürz, Abdullah b. Amr ve Hz. Âişe tarîkleriyle nakledilmiş olup senedler tek tek incelenmiş ve senedlerin genel durumunun sahîh li-gayrihî seviyesinde olduğu tespit edilmiştir.

Konuyla ilgili rivayetler Kur'ân-ı Kerîm'de erkeğin konumuna vurgu yapan âyetler bağlamında ve önemli İslâm âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri çerçevesinde değerlendirildiğinde metinde herhangi bir illetin olmadığı sonucuna varılmıştır.

İslâm âlimleri arasında konunun farklı anlaşıldığı, ayrıca İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin rivayeti hüccet sayıp onunla amel ettiği, İmam Mâlik gibi bazı âlimlerin ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) torunları için birer koç kestiği rivayetine dayanarak söz konusu rivayeti bağlayıcı bulmadığı tespit edilmiştir. Erkek çocuk için iki kurban kesilmesinin müstehab kapsamında değerlendirildiği erkek-kız çocuk ayırımı yapmadan her birisi için tek kurban kesildiği zaman da maksadın hâsıl olacağı anlaşılmıştır.

Sonuç itibariyle günümüz şartlarında ve ailelerin maddi durumları da göz önünde bulundurarak erkek-kız ayırımı gözetmeden her birisi için eşit şekilde akîka kurbanı kesildiği zaman maksadın hâsıl olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça / References / مصدر

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Muşannef*. thk. Merkezü'l-Buhûs Dâru't-Ta'sîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 1437/2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavûtî - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Atar, Fahrettin. "Akıka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/263-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr ed-Diyânüvî. *'Avnü'l-ma'bûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr. *el-Müsned*. thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh - Âdil b. Sa'd - Sabrî Abdülhâlik Şâfiî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009/1408-1430.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. 7 Cilt. thk. Mustafa Dîb el-Boğâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Muhtasarı İhtilâfî'l-ulemâ*. 7 Cilt. thk. Abdullah Nezîr Ahmed. Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *İlelül-ğadîs*. thk. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Selefi. 15 Cilt. Riyad: DâruTaybe, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/1991.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-şahâbe*. thk. Âdil b. Yusûf el-Azâzî. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan lî'n-Neşr, 1419/1998.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî. *A'lamü'l-ğadîs fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd. 4 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-kurâ, 1409/1988.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî. *Ğarîbü'l-ğadîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Heyet, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*. 45 Cilt.

- Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1404-1427/1983-2006.
- Humejdî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1417/1996.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1439/2017.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1271/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Kûfî. *el-Muşannef*. thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şeserî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbilya, 1436/2010.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhibbiddîn el-Hatîb - Muhammed Fuâd Abdülbâki. 13 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâsî, 1407/1987.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt (765 sayfa). Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *eş-Şikâat*. 9 Cilt. Haydarâbât: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvakkı'în 'an rabbi'l-âlemîn*. thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *Tehzîbü muhtaşarı Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Alî b. Muhammed el-Umrân - Nebîl b. Nassâr es-Sindî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2018.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdillâh b. Ahmed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-Kütüb, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnâvût - Âdil Mürşid - Muhammed Kâmil Karabelli - Abdulatîf Hırzullah. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem er-Rüveyfî.

- Lisânü'l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Râhûye, Ebû Ya‘kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî. *el-Müsned*. thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-îmân, 1412/1991.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- İbn b. Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî. *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadîr Âta. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbü'rî. *el-İknâf*. thk. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn. 2 Cilt. by. 1408/1987.
- İbrâhîm, Mustafâ vd. *el-Mu'cemu'l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. *Bedâi'u's-sanâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvaṭṭa' (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayeti)*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: Müessesetü Zâyyid b. Sultân, 1425/2004.
- Mecdüddin İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Esîrüddîn eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. thk. Halîl Me'mun Şîhâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1435/2014.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Muhammed İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mısrî. *Mineḥu'l-celîl 'alâ Muḥtaşari's-Şeyḥ Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Haddâdî. *Feyzü'l-ḳadîr şerḥu'l-Câmî'i's-şâğîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1357/1938.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Sarı, Mevlût. *Arapça-Türkçe Lûgat*. 1 Cilt. İstanbul: İpek Yayınları, 1984.
- Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *Tenvîrü'l-havâlik 'alâ Muvaṭṭa'î Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Tan, Zeki. "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı

- Anlamadaki Rolü: Kurbân Örneği (II)”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/32 (2011).
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-mümti' alâ Zâdi'l-müstakni'*. 15 Cilt. Demmâm: Dâru'l-ibnu'l-Cevzî, 1422/2001.
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî. *Zahîretü'l-uğbâ fi şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Riyad: Dâru'l-Mi'râc, 1416-1424/1996-2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şeyh Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerin Örnek Tevekkül Anlayışları

Saliha Körükcü | ORCID: 0000-0002-0421-7173 | salihakorukcu@hotmail.com

Diyaret İşleri Başkanlığı Avanos İlçe Müftülüğü Vaizesi, Nevşehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Öz

Kendinden daha üst bir makama güvenme dayanma duygusu insanın fitratında olup, Kur'ân dilinde tevekkül olarak karşımıza çıkmakta ve bu duygu hayatın her alanında kendini göstermektedir. Güvenmek, dayanmak, yönelmek, vekil kabul etmek anlamlarına gelen tevekkül dua, sabır, güven gibi birçok kavramla bağlantılı olarak insan hayatının her anına etki eder. Gerçek güvenme ve yönelme duygusunu hayatın merkezine koyabilmek için de belli merhalelerden geçmek gerekir.

İmanın göstergesi olan tevekkül Kur'ân-ı Kerîm ve hadisi şeriflerde önemli bir yer tutmaktadır. Birçok âyeti kerimede peygamberlere yapılan tevekkül emri, peygamberlerin Allah'a karşı tevekküllerini gösteren ifade ve duruşlar yer almaktadır. Tevekkül olmadan insan kâmil manada gerçek özünü ortaya koyamaz, manevi duygularını yönetemez. Tevekkülün doğru anlaşılabilmesi ve yaşanabilmesi için doğru örnekleri bulmak da çok önemlidir. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu araştırma ile Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin örnek tevekkül anlayışlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Tevekkül kula bir sorumluluk yükler. Bu sorumluluk insanın çalışıp çabalamasını ortaya koyar. Çaba, güç ve iradenin ardından gelen bir güven duygusu ile tevekkül gerçekleşir, mü'mince bir duruşun temelinde kendini gösterir.

Anahtar Kelimeler

Tevekkül, Kur'ân, Dua, Sabır, Güven, Peygamber.

Atıf Bilgisi

Körükcü, Saliha. "Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerin Örnek Tevekkül Anlayışları". *Nisar 1* (Kasım 2022), 65-99.

Geliş Tarihi	11.10.2022
Kabul Tarihi	20.11.2022
Yayın Tarihi	30.11.2022
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Example Understanding of Respect of the Prophets in the Quran

Saliha Körükcü | ORCID: 0000-0002-0421-7173 | salihakorukcu@hotmail.com

Presidency of Religious Affairs Avanos District Mufti preacher, Nevşehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Abstract

The feeling of trusting and relying on a higher rank is in the human nature, and it appears as tawakkul in the language of the Qur'an, and this feeling manifests itself in all areas of life. Tawakkul, which means to trust, to lean on, to turn, to accept a proxy, affects every moment of human life in connection with many concepts such as prayer, patience and trust. In order to put the real sense of trust and orientation at the center of life, it is necessary to go through certain stages.

Tawakkul, which is the indicator of faith, has an important place in the Qur'an and hadiths. In many verses of the Qur'an, there are expressions and stances that show the trust made to the prophets, and the prophets' submission to Allah. Without tawakkul, a person cannot fully reveal his true essence and cannot manage his spiritual feelings. It is also very important to find the right examples so that tawakkul can be understood and lived correctly. For this reason, in order to better understand the subject, it is aimed to examine the exemplary understanding of tawakkul of the prophets in the Qur'an with this research.

Tawakkul imposes a responsibility on the servant. This responsibility reveals a person's hard work and effort. Tawakkul takes place with a sense of trust that comes after effort, strength and will, and it manifests itself on the basis of a believing stance.

Keywords

Tawakkul, Qur'an, Prayer, Patience, Trust, Prophet.

Citation

Körükcü, Saliha. "Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin  rnek Tevekkül Anlayışları". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 65-99.

Date of Submission	11.10.2022
Date of Acceptance	20.11.2022
Date of Publication	30.11.2022
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Zerreden kürreye her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah Teâlâ insanoğlunu yaratılmışların en üstünü kılmış, sorumluluklarının farkında olmasını sağlayacak akıl ve irade gücü ile onu diğer varlıklardan ayırmıştır. Dünyaya gönderiliş gayesi doğrultusunda hareket ederken insan fitratındaki inanma duygusu ile daha yüce bir varlığa sığınma ve güvenme ihtiyacı hisseder. Bu duygu hayatının her safhasında kendini gösterir. Güven ve teslimiyetin inanan insan üzerindeki şekil bulmuş bu hali “tevekkül” kavramı ile Kur’ân ve sünnette ifade edilmektedir.

Gerçek güvenme ve yönelme duygusunu hayatın merkezine koyabilmek için belli merhalelerden geçmek gerekir. Bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilen, insanlığın kurtuluşu için gönderilmiş, ilahi vazife ile görevlendirilmiş peygamberlerin tevhid mücadelelerindeki duruşlarını da anlamak gerekir. İşte bu çalışmamızda Kur’ân’da peygamberlerin örnek tevekkül anlayışları ele alınıp incelenecektir. Önce tevekkül ve irtibatlı olduğu kavramların tahlili yapılacaktır. Kur’ân ve sünnette konu ile ilgili âyet ve hadisler ve bu bilgiler ışığında peygamberlerin hayatında tevekkülün yansıyan şekli ortaya konacaktır. Konu içerisindeki âyetlerin meallerinde Diyanet İşleri başkanlığı Kur'an Yolu Türkçe meali esas alınmıştır.

1. Tevekkül Kavramı

Tevekkül, insanlar için hidâyet kaynağı olan, dünya ve ahiret mutluluğunu gösteren Kur’ân-ı Kerîm’de, mümince duruşu şekillendirirken en önemli kavramlardan biridir. İmanın dışı yansıyan şeklinde kendini gösterirken birçok yanlış anlayışların da etkisinde kalmıştır. Bu nedenle öncelikle tevekkül kavramının anlamını iyi kavramak gerekir.

1.1. Lügat Anlamı

Tevekkül, sözlükte “Allah’a güvenme” anlamındaki “v-k-l” kökünden türeyen, birinin işini üstlenme, güvence verme, işini birine teslim etme, vekîl kılma, güvenme manalarına gelen¹ Arapça bir kelime olup “tefe’ul” babından

¹ Rağîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi-garîb’il-Kur’ân*. thk. Safvan Adnan Davudî (Dimeşk-Beyrut: Daru'l-Kalem-Dar'uş-Şam, 1412/1991), “vkl”, s. 882; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur,

mastardır. Türkçe'de ise “her şeyi Allah'a bırakma, Allah'tan bekleme, kadere boyun eğme, başkasına havale etme” olarak ifade edilmektedir.²

Tevekkülün aslı olan “v-k-l” kelimesine “işini bir başkasına bırakan”, “işini bir başkasına bıraktığından aciz olan” anlamları da verilmiştir.³ Tevekkülde acizyet ve itimad, bir başkasına dayanma kendini gösterir. Aynı kökten gelen “ittekele”, “evkele” kelimeleri “ittekele aleyke fülânün” “evkele aleyke fülânün” dayanmak, güvenmek, vekâlet vermek şeklinde ortak manada kullanılır.⁴ Yine aynı kökten gelen “mevâkil, vekâl” kelimeleri de aciz, zayıf, başkasına güvenen adam, koşuda sahibinin yönlendirmesine ve kamçılmasına ihtiyaç duyan,⁵ Zemahşerî (v.538/1144)'ye göre de daima başkası ile beraber yürüyüp yalnız kalınca ahmaklaşan binek hayvanları için kullanılmıştır.⁶

Rağıp el-İsfehânî (öl. 502/1109)'ye göre de tevekkül kelimesinden iki tür anlam anlaşılır. Ona göre “tevekkeltü filanen” ben falanın vekîliyim, onun işlerini görüyorum, “tevekkeltü aleyh” ona güvendim dayandım, işlerimi ona teslim ettim, vekîl tayin ettim demektir. Vekîl sözcüğünün kefil sözcüğü ile aynı anlamda kullanıldığı da olmuştur. Vekîl anlam olarak kefilden daha geniştir. Her kefil vekîlken, her vekîl kefil olmaz.⁷ “Vekîl” Allah'ın isimlerinden biridir. Allah kullarının rızıkına kefil olduğu için aynı zamanda “vekîl” olarak kefildir. Bazıları “Vekîl kefildir ve rızıkımıza ne güzel kefildir” demişlerdir. Vekâlet veren müvekkil, vekâleti alan vekîl olur. Vekîl, aciz olan bir kişinin yerine geçerek tasarruf sahibi olandır.⁸ Türkçede vekâlet verme de aynı anlamda kullanılır.

Lisanu'l-Arab, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “vkl”, 11/734.

² D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1996.), “tevekkül”, 1072.

³ İbn Manzur, “vkl”, 11/734-735; Ebu Nasr, İsmail bin Hammad el-Cevherî, *es-sihâh tac'l-lüğa ve sıhâh el-arabiyye*, thk. Ahmed Abdül-Ğafûr Atar (Beyrut: Dar'ul-İlm lil-Melayîn, 1407/1407), “vkl”, 5/1844; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami'u li-ahkami'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim İtfeyyîş, (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2.Baskı, 1964), 4/189.

⁴ İbn Manzur, “vkl”, 11/735.

⁵ İbn Manzur, “vkl”, 11/735; Cevheri, “vkl”, 5/1845.

⁶ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belağa*, thk. Muhammed Basîl Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1997), “vkl”, 2/353.

⁷ İsfehânî, Rağıp, “vkl”, 882.

⁸ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Komisyon (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), “vekîl”, 254.

1.2. Terim Anlamı

Sözlükte dayanmak, güvenmek ve vekîl tutmak anlamına gelen tevekkül, din dilinde her hususta Allah'a güvenmek, dayanmak, teslim olmak işlerini Allah'a havale etmek demektir. Tevekkül imanla orantılıdır. Kişi kendinden bir üst makama sığınırken, kalbini yüce yaratıcıya dayandırırken kesin imanla, şüphe duymadan bunu yapması gerekir. Bu güvenme, dayanma demek her şeyden el etek çekip her şeyi Allah'a havale etmek değildir. Dünyaya gönderiliş amacına uygun bir şekilde, kulluk bilincinde Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetlerin farkında olarak akıl ve irade gücüyle üzerine düşen sorumluluklar yerine getirmek demektir. İşte tevekkülde ince çizgi mü'min kulun bilinçli bir şekilde yapması gerekeni yaptıktan, tüm tedbirleri aldıktan, gayret ve gücü ortaya koyduktan sonra Allah'a dayanıp teslim olması, sonucu kabullenmesidir. Mü'minin her zaman hareket halinde olması, en iyinin peşinden koşması, zamanını dolu dolu geçirmesi gerekmektedir. Netice beklerken de acele etmemelidir. İnsanoğlunun karakterindeki acelecilik ("İnsan pek acelecidir")⁹ tevekküle de zarar verir. Tevekkül bu nedenle sabrı da içinde barındırır.

Tevekkülün özü teslimiyettir. Dünyevi ve uhrevî hayatın temelinde önemli bir yer tutar. İslam inanç sistemini yakından ilgilendiren tevekkülü imanî ve tasavvufî bir alan olarak gören âlimlerimiz, konu ile ilgili birçok tarifler ve açıklayıcı bilgiler ortaya koymuştur.

İbni Ebiddünya (öl. 281/894) tevekkülde üç derece olduğunu söyler. "İlki şikâyeti bırakmak. İkincisi rıza, üçüncüsü muhabbet. Şikâyeti bırakmak, sabır derecesidir. Rıza Allah'ın taksimini gönül rahatlığı ile kabullenmektir ki bu ilkinden daha değerlidir. Muhabbet ise kişinin sevgisinin Allah'ın kendisine yaptıklarına dönük olmasıdır. İlki zahidlerin, ikincisi sadıkların, üçüncüsü resullerin halidir."¹⁰ Ebu Dekkak (öl. 405/1015)'a göre de Allah'a güvendedeki ilk hal, tevekkül sonra teslimiyet ve tefvîz gelir. Herevî (öl. 481/1088) tevekkülü işlerin hepsini her şeyin maliki olan Allah'ın vekâletine güvenerek bırakmak diye ifade ederken, sika, tefvîz, teslim kavramları ile de yakından ilgili

⁹ el-İsrâ 17/11.

¹⁰ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyan b. Kays Ebi'd-Dünya, Kitabü't-tevekkül alellâh, thk. Mustafa Abdu'l-Kadir Ata (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekafiyye, 1993/1413), 71 (No. 46).

olduğunu belirtir. Ona göre tevekkül, sebeplerin gerçekleşmesinden sonraki durum iken, tefvîz sebeplerden önceki ve sonraki hali de kapsadığı için tevekkülden daha geniş bir manaya sahiptir.¹¹ Bazı âlimler de tevekkülü inanan her insanın/tevhid ehlinin hali, teslimiyeti ise Hz. İbrahim'in hali, tefvîzi de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hali olarak göstermişlerdir.¹²

Ebû Faysal Bedranî (öl. ?) tevekkülü “Tabi ve şer’î sebeplerle birlikte dinî ve dünyevî menfaatleri elde etme, zararlarını def etmede Allah’a tam olarak şeksiz şüphesiz güvenmedir. Dininin yarısı tevekkül yarısı da Allah’a yönelme (inabe)dir. Din Allah’tan yardım isteme (istiane)dir. Tevekkül inâbe ve istiâneyi de içeren bir ibadettir, ancak onlardan daha geniş bir anlama sahiptir. İstiâne, kişinin gücünün yettiği yerde Allah’a güvenmek, tevekkül ise gücünün hem yettiği hem de yetmediği yerde Allah’a güvenmektir” şeklinde açıklamaktadır.¹³

Gazâlî (öl. 505/1112) tevekkülü yüce Allah’a yakın olanların derecesi olarak görür ve hem akla hem dine hem de tevhide uygun bir şekilde anlamak gerektiğini belirtir. İmanî bakışla Tevekkülü açıklarken kalbe ait bir hal olduğunu ve tevekkülün aslının tevhid olduğuna işaret eder. Tevekkül kalbin vekîle güvenmesi, onunla huzur bulmasıdır. Allah Teâlâ’nın lütuf ve merhametinin bol olduğuna inanmaktır. Tevekkülün üç temeli vardır. İlim, hal ve amel. İlim; kişinin Rabbini bilmesi, tanınması, hal de; kişinin Rabbine şüphe duymadan güvenmesi, amel ise; bu işin sonucunda ortaya çıkandır.¹⁴

Tevekkül için “ğassal elinde meyyit olmak” tanımı da tevekkülün dereceleri arasında zikredilir.¹⁵ Tevekkülde mutlak bir teslimiyet olması gerekmektedir. Nasıl bir avukat müvekkilinin işlerini yürütürken, müvekkilin görevi ona güvenmekse, kul da Allah’a mutlak bir teslimiyet içerisinde olmalıdır. Ancak bu hal yapması gerekenleri yapmasına engel bir durum değildir.

¹¹ Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Herevî, *Menâzilü’s-sâirîn* (Beyrut:Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, trs.), 43-45.

¹² Süleyman Uludağ, “Tevekkül” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/3-4

¹³ Ebu Faysal el-Bedrânî, *Şifâü’l-düruri bi-fehmi’t-tevekkül ve’l-kaza ve’l-kader* (b.y.: y.y., ts.), 31.

¹⁴ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulumid-dîn* (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, ts.), 4/245, 259.

¹⁵ Gazâlî, *İhyâu ulumid-dîn*, 4/261.

Fahrudin er-Râzî (öl. 606/1210) tevekkülü görünen sebepleri gözetirken kalbin sebeplere değil Allah'a güvenmesi, bağlanması olarak açıklar. Tevekkülde tembellik ya da yapılması gerekenleri görmemezlik gibi bir durum yoktur. Sebepler sonuca ulaşmada bir vasıta olmakla beraber gerçek sonuca ulaştırmanın Allah olduğunu unutmamak gerekir.¹⁶ Tasavvuf ehline göre kişi kalbi ile ne vakit bu sebeplere meydecek olursa tevekkül ehli olmaktan çıkar.¹⁷

Bazı âlimler göre de tevekkül kadere rızadır, imanın bir göstergesidir. Lokman (a.s.) oğluna imanın dört rükününü sayarken bunlardan ilkini "Allah'a tevekkül" şeklinde belirtir. Diğer üçü de Allah'ın hükmüne teslim olmak, işin sonucunu ona havale etmek ve kaderine rıza göstermektir.¹⁸ Aslında bu sayılanların hepsi tevekkülün birer parçasıdır. Allah'a dayanan güvenen kimse O'na teslim olur, üzerine düşen kısmını yaptıktan sonra sonucunda çıkana razı olur. Tevekkül çalışmaya sebeplere sarılmaya engel olan bir durum değildir.

Hz. Ömer Yemen ehlinden kendilerini hiçbir çaba sarf etmedikleri halde tevekkül edenler olarak gösteren bir grup insana kendilerinin mütevekkil olmadığını belirterek "Gerçek mütevekkil toprağa tohum atıp sonra Allah'a güvenendir" diye buyurmuştur.¹⁹

Şa'ravî (öl. 1418 h.) tevekkülün aciziyeti içerdiğine işaret eder ve tevekkülü kişinin bütün sebepleri tüketip kendi acizliğini görüp her şeye gücü yeten Allah'a dayanıp güvenmesi, tedbirini en güzel bir şekilde aldıktan sonra bütün yetkileri Allah'a teslim etmesi olarak açıklar.²⁰

Çalışıp çabalamadan sonuç beklemenin tevekkül olmadığını Milli şairimiz M. Akif Ersoy (öl. 1936) dizelerinde şu şekilde anlatılmış:

"Çalış!" dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,

¹⁶ Fahrudin er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Tür'asi'l-Arabiyye,1420/1999), 9/410.

¹⁷ Kurtubî, *el-Cami'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/189.

¹⁸ Muhammed b. Ali b. Atiyeti'l-Harisî Ebu Talip el-Mekkî, *Kâtü'l-kulûb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 8/2.

¹⁹ Ebi'd-Dünya, *Kitabü't-tevekkül alellâh*, 50 (No. 10).

²⁰ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (b.y.: Matabiu Ahbâri'l-Yevm, 1997), 3/1841-1842.

*Onun hesabına birçok hurafe uydurdun,
Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!”
(...)*

“Tevekkülün, hele, ma'nâsı hiç de öyle değil.

*Yazık ki: Beyni örümcekli bir yığın câhil,
Nihâyet oynayarak dîne en rezîl oyunu,
Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!”²¹*

Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942) da bu bağlamda tevekkülü şu şekilde tarif etmektedir: “Tevekkül Allah’a güvenmek, kadere razı olmak, işi Allah’a bırakmaktır.”

Aynı zamanda Tevekkül, Allah’ın kişinin istediklerini daima yerine getirmesi değil, O’nun seçimine ve güzelliğine güvenmek, rızasını ve gücünü kabullenmek gereğini unutmamaktır. Yapılacak işe önce niyet sonra kendinden daha üst varlığa kulun aciziyetinden dolayı ihtiyaç duyup güven ve çıkan sonuca rıza göstermek gerekir.

Tevekkül dediğimiz durum hayatın iniş ve çıkışlarında duruşu bozmadan teslimiyet gösterebilmektir. Maddi olarak çalışırken manevi olarak da Allah’ın yardımını talep etmektir. Tevekkül eden kimseye de mütevekkil denir. Tevekkül eden kimse kâinatta Allah’tan başka fail olmadığını bilir, yaratmak, rızıklandırmak, vermek, men etmek, hayat-ölüm, fakirlik-zenginlik gibi ne varsa hepsinin sadece ve sadece onu elinde olduğuna inanır.²²

2. Tevekkül İle İrtibatlı Kavramlar

Allah’a dayanmak, güvenmek ve teslim olmak anlamına gelen tevekkül birçok merhaleden geçerek, gerçek şekline kavuşur. Bu kavramın derinliğine inildikçe, anlamaya çalıştıkça, birçok kavramla ilişkili olduğunu görürüz. Bu şekilde tevekkül yolculuğunda birçok kavramla karşılaşırız. Azim (çaba), dua, sabır, tedbir ve kader tevekkülün oluşmasında mümin açısından hayatında

²¹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 215.

²² Abdülaziz Hatip, *Tevekkül mü, Tembellik mi?* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), s. 85.

olmazsa olmazlardandır. İmanın göstergesi tevekkülün gerçekleşmesinde mü'min bu kavramların da içini doldurması gerekir.

2.1. Azim

Sözlükte “işin devamına kalbin bağlanması, yapılmasını istemek, kastetmek, kesin karar vermek, irade, sabır”²³ anlamlarına gelen bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz yerde geçer.²⁴ Azim, müminin hayatının her alanın da gösterdiği çaba ve gücün anlam bulmuş halidir. Gazali bir işin gerçekleşmesi arasındaki merhaleleri sıralarken en son karar ve kesin niyet safhası olarak azmi belirtir ve artık o andan itibaren azmeden kişinin sorumluluğuna dikkat çeker.²⁵ Çalışan çabalayan azim ve kararlılıkla devam eden mümin iman gücüyle her türlü zorluk karşısında yıkılmadan ayakta kalmasını başarır. Tarihe adını yazdırmış şahsiyetler baktığımızda azim ve irade onları tarihe geçirmiştir. Âyeti kerimede de; “*Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*”²⁶ ifadesiyle azimden sonra tevekkülün gerekliliği ortaya konmuştur. Milli şairimiz M. A. Ersoy “Azimden Sonra Tevekkül” şiiriyle tevekkül içinde azmin gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Azimden Sonra Tevekkül

“Bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan...”

.....

“Allâh’a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...

Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!

Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;

Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

²³ İsfehânî, “azm”, 565; İbn Manzûr, “azm”, 12/399.

²⁴ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mucemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Matbaatü dâri’l-kütübi’l-Mısriyyeti, 1364/1945), “azm”, 460.

²⁵ Gazâlî, *İhyâu ulumid-din*, 4/261.

²⁶ Âl-i İmran 3/159.

Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:

Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.

Âlemde «tevekkül» demek olsaydı «atâlet»,

Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?

Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;

Kur'ân duramaz, nezd-i İlâhî'ye dönerdi.

“Dünya koşuyor” söz mü? Berâber koşacaktın;

Heyhât, bütün azmi sen arkanda bıraktın!

Mâdem ki uyandın o medîd uykularından,

Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa, kimıldan.

Ensendekiler «leş» diye çiğner seni sonra;

Ba'sin de kalır tâ gelecek nefha-i Sûr'a!”²⁷

2.3. Dua

Dua, Yaraticıya saygı ve tazim amaçlı yapılan her türlü işlemdir. Sözlükte “nida çağırma, istemek, yardım talep etmek (istiğase)” anlamlarına gelir.²⁸ O'nun yüceliğini ve eşsizliğini hissederek kalbin derinliklerinde ortaya konulan bir duygudur. Mü'min duada yönelecek tek makamın Rabbi olduğunu bilir, O'nun yüceliğini hiçbir zaman unutmaz. Güven duygusuyla kalbi sekinete erer. Dua sonucunda ki teslimiyet imanı bir duruşun temsidir. Niyet, bilinç ve beklenti duayı şekillendirir ve duanın gereğini yapmaya kişiyi yönlendirir. Duanı yapan mümin sabırla neticeye doğru yol alır.

Dua etmek Allah Teâlâ ile devamlı irtibat halinde olabilmektir. Bu da kulun hak katındaki değerini artırır. “*Duanız olmasaydı Rabbim size ne diye değer versin*”²⁹ âyeti bu durumu ortaya koyar. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok dua örnekleriyle Allah

²⁷ Ersoy, *Safahat*, 393-394.

²⁸ İsfahânî, “duâ” 315; İbn Manzur, “duâ”, 14/257.

²⁹ el-Furkan 25/77

Teâlâ kullarının dualar etmesini isterken, yapılan duaların muhakkak katında karşılık bulacağını da “*Dua edin, duanızı kabul edeyim*”³⁰ âyeti ile bildirir.

Dua tevekkül yolculuğunda sonuca ulaşmada en büyük merhalelerden biridir. Dua Tevekkülün temelini sağlamlığının da bir göstergesidir. Tevekkülle ilgili dua içerikli birçok âyeti kerime de bulanmaktadır.

“...Allah bize yeter, O ne güzel **vekîldir!**”³¹

“Allah bana yeter, O’ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O’na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.”

“...De ki: “*Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O’na **güvenip dayanırlar.***”³²

Kur’ân-ı Kerîm’de bu tür tevekkül dualarıyla Allah Teâlâ’ya dayanıp güvenmememiz gerektiği de ortaya konulmaktadır. Mü’min tevekkül ederken, her durumda Allah’a dayanmanın ve teslimiyetin gereğini yaparak gerçekleşmesini arzuladığı hususta dua ile kalbini gönlünü Rabbi’ne açar. Dua ile sağladığı iletişim yollarında, sağlam bir güce dayanmanın huzurunu hisseder. Dua tevekkülde Yüce Yaratıcı ile kurulan bir iletişim yoludur.

Tevekkül Peygamberimiz (s.a.v.)’in hayatının her anında kendini gösterirken, dilinden de birçok tevekkül duaları dökülmüştür.

“Allah’ın adıyla! Allah’a *tevekkül* ettim. Allah’a dayanmaktan başka kudret ve kuvvet yoktur.”³³

Allah Resulü (s.a.v.) bu duayı evden çıkarken yapılmasını tavsiye etmiştir.

“Allah’ım! Sana teslim oldum, ben sana inandım, sana dayandım. Yüzümü gönlümü sana çevirdim, senin yardımınla düşmanlara karşı mücâdele ettim.”³⁴

³⁰ el-Bakara, 2/186.

³¹ Âl-i İmran, 173.

³² ez-Zümer, 38.

³³ Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî Ebu Davûd, *Sünen-i Ebi Davud*, thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid (Riyad: Mektebetü’l-mearif, ts.) “Edeb”, 40 (No. 5095).

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhari*, thk. Komisyon (Mısır: Matbaatü’l-kübra el-emiriyye, 1311/1893), “Tevhid” 34 (No. 7499); Ebu’l-Hasan Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî (Beirut: Daru İhyait-Türasi’l-Arabi, 1374/1955), “Müsafirün”, 66 (No.769); Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b.

“Allah’ım! Beni saptırmandan yine sana, senin büyüklüğüne sığınırım -ki senden başka ilah yoktur-.” Ölmeyecek diri yalnız sensin. Cinler ve insanlar ise, hep ölümlüdürler!”³⁵

“Allah’ım! Kendimi sana teslim ettim. Yüzümü sana çevirdim. İşimi sana ısmarladım, işimde sana güvendim. (Rızânı) isteyerek, (azâbından) korkarak sırtımı sana dayadım, sana sığındım. Sana karşı yine senden başka sığınak yoktur. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin peygambere inandım.”

Eğer bu duayı yapıp yattığın gece ölürsen, iman üzere ölürsün, ölmez de sabaha çıkarsan hayra kavuşursun.”³⁶

Bu duanın da yatağa yatıldığı zaman okunması tavsiye edilmiştir.

Bu ve benzeri dualarla Hz. Peygamber (s.a.v.), tevekkülle dua arasında ayrılmaz birlikteliği de bizlere göstermiş olmaktadır.

2.3. Sabır

Sabır, güçlülere dayanma gücüdür. İradeyi güçlü kılarak yoldan sapmadan ilerleyebilmedir. Sözlükte engellemek, hapsetmek, anlamlarına gelen sabır, ahlakî bir kavram olarak, başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak, nefse ağır gelen ve hoş gitmeyen şeyler karşısında, başa gelen imtihanlarda dünya ve ahiret dengesini unutmadan gerçek dayanma gücüdür.³⁷ Sabır her başarının anahtarıdır. İmandan sonra takip edilecek yolun, ahlakın, ilmin ve varlık âlemini tanımanın temelidir.³⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) “Sabır musibet anındaki ilk dayanma gücüdür”³⁹ şeklinde buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyeti

Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Şirketü mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî,1970), “Deavât”, 45 (No. 3418); İbn Mace Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Sünen-i İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (b.y.: Darü İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.), İkâmet, 180 (No. 1355).

³⁵ Buhârî, “Tevhid”, 7 (No. 7383).

³⁶ Buhârî, “Vudu”, 75 (No. 247); Müslim, “Zikir” 18, (No. 2710); Ebu Davud, “Edeb”, 98 (No. 5046).

³⁷ İsfehânî, “sbr”, 474; İbn-i Manzûr, “sbr”, 4/438, Fikret Karaman vd., *Dinî kavramalar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006) “sabır”, 567.

³⁸ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 1/449.

³⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 32 (No. 1283); Müslim “Cenâiz”, 8 (No. 926); Ebû Dâvûd, “Cenaiz”, 20 (No. 3124).

kerimede sabredenler ve tevekkül edenler birlikte zikredilmiş, Allah katındaki mükâfatlara da layık görülmüştür.

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüphemiz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz; **sıkıntılara katlanan**, yalnız Allah’a **dayanıp güvenerek** işlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!”⁴⁰

“Onlar **güçlülere katlanan, rablerine güvenen kimselerdir.**”⁴¹

2.4. Tedbir

Tedbir tevekkülün gerçekleşmesinin en önemli merhalelerinden biridir. Ön hazırlık safhasıdır. Tevekkülde mü’minin üzerine düşeni yapma kararlılığıdır. Takdirin gerçekleşmesinde sorumluluğu yerine getirmedir. Atalarımızın da bildirdiği gibi “Tedbir bizden takdir Allah’tan” ifadesi bu durumun hayata yansımalarıdır.

Tedbir alma hususunda peygamberler bizler için en güzel örnek olmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hayatına baktığımızda, Uhud savaşında çift zırh giymesi, hicret yolculuğunda Sevr mağarasına gizlenerek kendilerini takip edenlerden korunması birer tedbirdir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bir bedeviye verdiği cevapta “deveni bağla ve tevekkül et”⁴² ifadesi de tedbir almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tedbir bu vesile ile bir yardım dilemedir. Tedbir takdire uygun ise faydalı olur, yoksa kadere mani olmaz.⁴³

Hz. Yakup (a.s.)’in Kur’ân’da belirtildiği gibi evlatlarına “Ey çocuklarım, tek bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin.” tavsiyesi de bir tedbirdir. Peygamberlerin hayatlarında bu tür birçok örnek hayatın her alanında tedbir alma gerekliliğini, inananlara hatırlatır.

2.5. Kader

Kader, sözlükte ölçmek, tahmin etmek, tayin etmek, gücü yetmek anlamlarına gelir.⁴⁴ Dini bir terim olarak, “Allah’ın ebede kadar olacak şeylerin zaman ve

⁴⁰ el-Ankebût 29/59.

⁴¹ en-Nahl 16/42.

⁴² Tirmizî, “Deavât”, 45 (No.2517).

⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/ 69.

⁴⁴ İsfehânî, “kdr”, 657.

yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zaman olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine”⁴⁵ denir.

Kader, kişiyi Allah Teâlâ nasıl olsa ezelden ebede olacak her şeyi biliyor, benim bir şey yapamama gerek yok şeklinde bir tembelliğe itmemelidir. Çalışsam da çalışmasam da, dua etsem de etmesem de zaten sonucu değiştiremem, kaderim neyse başıma gelir anlayışı dinî bir anlayış değildir. Sadece işin kolayına kaçarak nefsi kandırmadır. Bu durum kişiyi ümitsizliğe ve ataletle itmemelidir. Bu şekilde davranış, sünnetullaha aykırı, mü'mince gösterilecek tavra uygun olmayan bir durumdur, kişiyi de sorumluluktan kurtaramaz. Yapılması gerekenleri yapıp, kendini aşan durumlardaki çıkabilecek durumları kader olarak kabul etmek gerekir.

Hz. Ömer (r.a.)'ın bir sefer sırasında salgın hastalık bulunan bir bölgeye geldiklerinde buraya girmeyerek “Allah'ın bir kaderinden başka bir kadere kaçıyorum”⁴⁶ ifadesi tedbir ve tercihlerin de kaderin bir parçası olduğunu bize gösterir. Bu durum aynı zamanda kaderin kuşatıcılığını ve bu kuşatıcılık içerisinde insanın tercih özgürlüğünü ortaya koyar.

İnsanın ancak çalışma ve cabasının sonucunu alacağı Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade ediliyor.

*“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.”*⁴⁷

Bir öğrencinin sınava girmeden, sınav öncesi ön hazırlıkları yapmadan, kaderimde ne varsa o olur anlayışı ile tevekkül olmaz. Gerçek tevekkül, elinden geleni, yapması gerekenleri yapıp duasıyla, sabrıyla, imanı ile çıkan sonucu kabullenmedir. Her şeyi kadere yükleyerek gösterilmek istenen tevekkül anlayışı, imanî bir duruştan ziyade tembelliğin, ataletin bir neticesidir.

Mü'minin hayatında gerçek anlamda tevekkülün gerçekleşmesi için, irtibatlı olduğu bu kavramların içinin doldurulması gerekmektedir. Niyet ettiği her işinde azim ve kararlılıkla çalışırken, duasını eksik etmeyecek, tedbirini alarak sabırla neticeyi bekleyecek. Gerçekleşen neticeyi, hoşlansa da hoşlanmasa da

⁴⁵ Karaman vd., “Kader”, 353.

⁴⁶ Müslim, “Selam”, 39 (No. 2219).

⁴⁷ en-Necm 53/39,40,41.

imanî bir duruş ile kabul edecektir. İnananların en büyük özelliği, imanın en önemli göstergesi olan tevekkül hayatta bu şekilde gerçek karşılığını bulmuş olur.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Tevekkül Kavramı

Güvenmek, dayanmak anlamına gelen tevekkül kavramı farklı kalıplarda Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette geçmekte ve inananlar için nasıl bir tavır gösterme konusunda mesajlar içermektedir. Bu âyetlerde Allah'a dayanmak ve teslim olmanın imanî bir duruş olduğu da ortaya konmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de tevekkül kavramı kırk âyette farklı fiil kalıplarında, dört âyette mütevekkil şeklinde, vekîl kelimesi olarak da daha çok Allah'ın sıfatı şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir.⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de tevekkül ifadesi geçen âyetlere baktığımızda, bir kısım âyetlerde emir sığınağı ile müminler tevekkülden sorumlu tutulmuş, Allah'tan başka sığınılacak ve güvenilecek varlık aramamaları belirtilmiştir. Bu emir gereği de birçok âyette de mü'minlerin yaptıkları tevekkülden bahsedilerek nasıl bir imanî tavır sergiledikleri ortaya konmuştur.

*“O zaman sizden iki bölük, Allah onların velîsi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a **güvensinler.**”⁴⁹*

*“Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a **güvensinler.**”⁵⁰*

Burada Uhud savaşındaki mü'minlerin nasıl bir tavır takınmaları gerekliliği hatırlatılıyor. Allah Teâlâ Uhud'a katılan Müslümanlara yardım etmeyi bırakmak isterse, kimse O'nun üzerinde yardım edemez. Bedir'de kazanmak, Uhud'da mağlup olmak her ne olursa olsun O'nun dilemesiyledir.⁵¹ Uhud savaşında mü'minler tamamen yok olmaktan Allah'ın yardımını ile kurtulmuşlardır. O'nun yardımını kazanan başkalarına ihtiyaç duymaz.

⁴⁸ Abdülbâkî, “tevekkül”-“mütevekkil”-“vekîl”, 776-763.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/122.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/160.

⁵¹ Muhammed Ali Sâbûnî, *Saffetü't-Tefâsir*, (Beirut: Dâru'l-Kur'an-ı'l-Kerim, 1402/1981), 1/240.

Mü'minler sadece Allah'a güvenip dayanmalı, her durumda O'nun rızasına uygun olarak hareket etmelidir.⁵²

“Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun! Müminler yalnız Allah'a **dayansınlar**.”⁵³

“Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki (yiğit) adam şöyle dedi: “Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah'a **güvenin**.”⁵⁴

“Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca rablerine **güvenirler**.”⁵⁵

“O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, “Bunları dinleri aldattı” diyorlardı. Oysa her kim Allah'a **güvenir ve dayanırsa** bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir.”⁵⁶

De ki: “Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır.” Müminler yalnız Allah'a **güvenip dayansınlar**.”⁵⁷

“Allah; O'ndan başka tanrı yoktur; müminler de yalnız O'na **dayanıp güvensinler**.”⁵⁸

“Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a **dayanıp güvenirse** Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”⁵⁹

“De ki: “O, Rahmân'dır; biz O'na iman etmiş ve O'na **güvenip dayanmışızdır**. Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız!”⁶⁰

⁵² Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/705-706.

⁵³ el-Mâide 4/11.

⁵⁴ el-Mâide 4/23.

⁵⁵ el-Enfal 8/2.

⁵⁶ el-Enfal 8/49.

⁵⁷ et-Tevbe 9/51.

⁵⁸ et-Teğabün 64/13.

⁵⁹ et-Talak 65/3.

⁶⁰ el-Mülk 67/29.

Allah Teâlâ'ya tevekkül demek, O'na güvenmek, O'nun takdir ettiği hükmün mutlaka gerçekleşeceğine kat'i olarak inanmak, yemek, içmek, düşmandan sakınmak, silah hazırlamak, sünnetullah gereğince mutad olan şeyleri kullanmak ve bunları yapma noktasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine tabi olmaktır.⁶¹

Bu âyeti kerimelerde tevekkülün müminin bir özelliği olması gerektiği farklı kalıplarla ortaya konmuştur. İnsanın başına gelen sıkıntı ve musibetleri, Allah'a tevekkül ederek savuşturması, sızlanma ve şikâyeti terk etmesi gerektiğine de işaret vardır.⁶² Allah'a dayanan, güvenen, teslimiyet gösteren kimseler, Allah'ın kendileri için yardımcı olacağını bilerek tevekkül üzere olmalıdır. Mü'mine başına gelen sıkıntı ve zorluklardan Allah'a tevekkül ederek çıkabilme, sızlanma ve şikâyetten kendini geri çekebilme gayretiyle işlerini yapabilmesi, gerekenleri yaparken tevekkülden ayrılmadan hareket ederek neticeyi kabul edecek kararlılığı gösterebilmesi hatırlatılmaktadır.

Bu kâinatın idaresi sadece Allah'ın elindedir. Hakkımızdaki takdirin düzenlenip değiştirilmesinde O'nun hiçbir ortaklığı ve yardımcısı yoktur. İyi şartlar da kötü şartlar da O'nun izniyledir. Samimi bir şekilde inanan kimse için itaat ve tevekkül şartlarını gerçekleştirecek bir kulluk çizgisi önemlidir. Bu şekilde takip ettiği yolda başarı ve netice ancak Allah'ın yardımı ile gerçekleşir.⁶³

Allah Teâlâ'yı insan, ona atfedilen sıfatları ve güzel isimleri ile tanır. Tevekkülle ilgili âyeti kerimelerin bir kısmında Allah'ın "Vekîl" ismine atıf yapılmıştır. "Vekîl", tayin etmek, güvenmek anlamlarına gelir.⁶⁴ Allah'a ait bir sıfat olarak Allah'ın kendisine güvenene yeteceği, her zaman onun yanında olacağı, başka bir şeye ihtiyacı olmayacağı belirtilmiştir.

*"Birtakım insanlar onlara, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun" dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel **vekîldir!**" diye cevap verdiler."*⁶⁵

⁶¹ Kurtubî, *el-Camiu li-ahkamil-Kur'an*, 4/189.

⁶² Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 8/348.

⁶³ Seyyid Ebu'l-Ala Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî v.d. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 6/352-353.

⁶⁴ İsfehânî, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an*, s. 882.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/173.

“Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. **Güvenmek** için Allah yeter.”⁶⁶

“Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, “(Tanrı) üçtür” demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. **Güvenmek ve dayanmak** için Allah yeter.”⁶⁷

“Doğunun da batının da rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na **güvenip sığın.**”⁶⁸

“Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi **koruyup yöneten** de O'dur.”⁶⁹

Bu âyeti kerimelerde Allah Teâlâ'nın vekîl ismine dikkat çekilirken, O'nun ismine güvenerek, iman edenlerin hareket etmesi gerekliliği, Hz. Peygamber nezdinde, her durumda Allah'a tevekkülün ve vekîl olarak Allah'ı bilmenin önemi belirtilmektedir. Vekîl herhangi bir işi üstüne alan ve onu tamamlamaya kefil olan demektir. Allah Teâlâ kullarının menfaatlerini gözetlemede kefildir. Bütün işlerde tasarruf etme hakkı O'na aittir. Mü'min bunu bilerek hareket eder ve sadece O'na güvenir,⁷⁰ O herkesin işini görüp gözetmede vekîl olarak kuluna yeter. İnanalar tevekkül ve itimad ederek işlerini O'na teslim etmelidir.⁷¹ Allah ancak kendine güvenenin işlerini üstlenir. Mü'mindeki bu güven duygusu Rabbi ile olan irtibatını da kuvvetlendirir.

Allah'a tevekkül edenlere şeytanın zorlama gücünün olmadığı, zarar veremeyeceği de âyetlerde belirtilmiştir:

“Gerçek şu ki o **şeytanın**, iman etmiş olanlar ve rablerine **dayanıp güvenenler** üzerinde bir hâkimiyeti olamaz.”⁷²

⁶⁶ en-Nisâ 4/132.

⁶⁷ en-Nisâ 4/171.

⁶⁸ el-Müzzemmil 73/9.

⁶⁹ ez-Zümer 39/62.

⁷⁰ Bursevî, İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 8/131.

⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/100.

⁷² en-Nahl 16/99.

“Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır.”
Güvenip dayanmak için rabbın yeter.”⁷³

Bu âyeti kerimelerde gerçek tevekkül ehli üzerinde şeytanın etkisinin olamayacağı belirtilmektedir. Hadisi şerifte de aynı şekilde tevekkül edenlere, Allah’a dayanıp güvenenlerden şeytanların uzaklaştığı şu şekilde ifade edilmektedir:

Enes b. Mâlik’in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kişi evinden çıkacağı zaman, “Bismillâh, tevekkeltü alâllâh, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.” (Allah’ın adıyla. Allah’a tevekkül ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah’tandır.) dediğinde ona şöyle denilir:

“Doğruya iletildin, ihtiyaçların karşılandı, düşmanlarından korundun.” Şeytan da kendisinden uzaklaşır.⁷⁴

Tevekkül Allah’a güvenerek sabır ile netice yol almaktır. Sabır ve tevekkül içerisinde hareket edenlerin ahiretteki mükâfatları Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilmektedir:

“Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler! Onlar **güçlüklere katlanan**, rablerine **güvenen** kimselerdir.”⁷⁵

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüphemiz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz; **sıkıntılara katlanan**, yalnız Allah’a **dayanıp güvenerek** işlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!”⁷⁶

“Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve rablerine **dayanıp güvenenler** içindir.”⁷⁷

Bu âyeti kerimelerde de müminin iki temel özelliği sabır ve tevekkülden bahsedilerek, bu özelliklere sahip müminlerin asıl mükâfatlarının ahirette

⁷³ el-İsrâ 17/65.

⁷⁴ Ebu Davud, “Edeb”, 40 (No. 5090).

⁷⁵ en-Nahl 16/41-42.

⁷⁶ el-Ankebût 29/58-59.

⁷⁷ eş-Şûra 42/36.

olacağı belirtilmektedir. Bu dünyada sabırla, tevekkülle hareket ederek Rab'lerine güvenenler ahirette kazananlardan olacaktır. Allah'a güven içerisinde gösterilen sabır, mü'mine her iki dünyada da yalnız olmadığı bilincini hissettirir, bunun karşılığında “...sabredenleri müjdele”⁷⁸ âyetini hatırlatarak imanî bir kararlılıkla kişiye dayanma gücünü artırır.

Birçok âyeti kerimede de başta Hz. Peygamber olmak üzere birçok peygambere yapılan tevekkül emri, peygamberlerin Allah'a karşı tevekküllerini gösteren ifade ve duruşlar yer almıştır. Peygamberlerin bu şekilde şeksiz, şüphesiz ortaya koydukları imanlarının göstergesi olan tevekkül tüm inanalar için de en güzel örnek olmuştur.

4. Hadislerde Tevekkül Kavramı

İslâm dininin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı Hz. Peygamber (s.a.v) ve sünnetidir. Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen birçok husus, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında şekillenmiş, uygulama haline dönüşmüştür. Hz. Peygamber'i ve ondan nakledilmiş olan hadis-i şerifleri bilmeden dini tam olarak anlama imkânı olamaz. Bu nedenle dini açıdan bir konu incelendiğinde önce Kur'ân âyetlerine bakarken, sonrasında konuyla ilgili peygamber uygulamalarını bularak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamış oluruz.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyeti kerime bize tevekkül kavramını anlatıp onu inananlar için olmazsa olmaz bir duruş olarak belirtmiştir. Hz. Peygamber'in hayatında ise tevekkülün en doğru şekline şahit olmaktayız. Bir peygamber olarak müminlere en iyi örnek olmuş, hayatının her alanında Allah'a güvenin önemini göstermiştir. Tevekkül kavramını içeren, Kuran-ı Kerîm'de geçen tevekkül kavramını daha doğru olarak anlamımızı sağlayan birçok hadisi şerif de bulunmaktadır.

İnanan insan önce çalışır çabalar, takdirini Allah'a bırakır. Netice Allah'ın iradesine bağlıdır. Mümin de bunu bilir ve kabul eder. Konu ile ilgili, Enes b. Malik'ten gelen bir hadisi şerif şu şekildedir. Bir adam;

⁷⁸ el-Bakara 2/155.

“Ey Allah’ın Resulü, devemi bağlayıp ta mı Allah’a tevekkül edeyim, yoksa Bağlamadan mı tevekkül edeyim?” diye sordu. Rasulullah (s.a.v.) “Önce bağla, sonra Allah’a tevekkül et”⁷⁹ buyurdu.

Hadis şerif gerçek tevekkülün oluşabilmesi için öncelikle kişinin iradesiyle tedbirli olması gerektiğine vurgu yapar. Tevekkül ediyorum diyerek atalet haline bürünmek, azim ve iradeyi terk etmekten mü’min sakındırılmıştır. Deve misali tedbirsizlik neticesinde istenmeyen bir durumla karşılaşıldığında sorumluluğu önce kişi kendinde aramalıdır. Bütün tedbirleri aldıktan sonra neticeyi Allah Teâlâ’ya havale ederek, sonucu kabullenmek gerekir.

Başka bir hadisi şerifte;

Hz. Ömer (r.a.) demiştir ki: Resûlullah (s.a.v.) in şöyle dediğini işittim: “Eğer siz Allah’a nasıl tevekkül etmek lazımsa öyle tevekkül etseniz; açlıktan karınları çekilmiş olduğu halde sabahleyin yuvalarından çıkan ve akşamları karınları doymuş olarak yuvalarına dönen kuşlara rızık verdiği gibi hiç şüphesiz size de rızık verirdi.”⁸⁰

Allah Teâlâ tüm canlıların rızkını dünya düzeni içerisinde takdir etmiştir. Rızkını elde etmek isteyen Allah’ın gösterdiği meşru yollardan arama yoluna girmelidir. Kuş misali nasıl canlılar rızıklarını elde etmek için bir çaba sarf ederek o rızka ulaşıyorsa, insanoğlu da rızkını elde etmek için gücü nispetince çalışıp çabalamalıdır. Neticesinde Allah’a dayanarak teslimiyetini göstermelidir. Bu imanın göstergesidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeden cennete girecektir.” Orada bulunanlar, “Onlar kim ey Allah’ın Resûlü!” dediler. Hz. Peygamber, “Onlar, (vücutlarını kızgın demirle) dağlamayanlar, üfürükçülük yapmayanlar ve Rablerine *tevekkül* edenlerdir.”⁸¹ buyurdu.

Enes b. Mâlik’in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kişi evinden çıkacağı zaman, ‘Bismillâhi *tevekkeltü* alâllâh, lâ havle velâ

⁷⁹ Tirmizî, “Deavât”, 45 (No. 2517).

⁸⁰ Tirmizî, “Zühd”, 34 (No. 2344); İbn Mace, “Zühd”, 37 (No. 4164).

⁸¹ Müslim, “İman”, 1 (No. 218).

kuvvete illâ billâh.' (Allah'ın adıyla. Allah'a *tevekkül* ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah'tandır.) dediğinde ona şöyle denilir:

“Doğruya iletildin, ihtiyaçların karşılandı, düşmanlarından korundun.” Şeytan da kendisinden uzaklaşır.” Ebu Davud'un rivâyetinde şu ifade de bulunmaktadır: “Şeytan diğer şeytana: hidâyet edilmiş, ihtiyaçları karşılanmış ve korunmuş kişiye sen ne yapabilirsin ki? der”⁸²

Ümmü Seleme (r.a.)'dan rivâyet edilmiştir: “Allah'ın ismine sığınıyor ve Allah'a *Tevekkül* ediyorum. Allah'ım! Sapmaktan, saptırılmaktan; (senin yolundan) kaymaktan, kaydırılmaktan; zulüm yapmaktan, zulme uğramaktan; saygısızlık etmekten, bana karşı saygısızlık edilmesinden sana sığınırım.”

Hayatının her anında yapabileceği bu tür peygamber duaları ile mü'min Allah Teâlâ ile irtibatını da daha sağlam hale getirir, şeytanın etkisinden de kendini korumuş, Yüce Yaratıcı'ya karşı güven ve samimiyetini göstermiş olur. Bu şekilde kulluk bilinci içerisinde tüm hayatını daha anlamlı hale getirir.

5. Kur'ân'da Peygamberlerin Örnek Tevekkül Anlayışları

Tevekkül, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde mü'minin imanının bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Peygamberlerin hayatları incelendiğinde, tevhid mücadelelerinde tevekkülle hareket ettiklerini görürüz. Gerçek tevekkülü anlayabilmek için peygamberlerin hayatlarındaki tevekkülî duruşları iyi idrak etmek gerekir. Peygamberler mücadelelerindeki onca engellere rağmen Allah'tan ümit kesmeden Allah'la aralarındaki bağı hep sımsıkı tutmuşlar, Allah'a dayanarak, güvenerek yollarına devam etmişler. Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Muhammed ve Kur'ân'da anlatılan birçok peygamberin hayatında tevekkülün ve teslimiyetin olması gerektiği şeklini görürüz. Allah yolunda olan gerçek iman erleri bu örneklere bakarak gerçek tevekküle ulaşırlar.

5.1. Nuh (a.s.) ve Tevekkül

Hz. Nuh Kur'ân-ı Kerîm'de ulü'l-azm olarak nitelendirilen beş peygamberden biridir. Kur'ân'da kırk üç yerde ismi geçmekte, yirmi sekiz yerde de hakkında bilgi verilmektedir. Kendi adıyla da olan Nuh sûresi Kur'ân'ın yetmiş birinci

⁸² Ebu Davud, “Edeb”, 40 (No. 5095).

sûresidir ve onun tevhid mücadelesini anlatır.⁸³ Kavmi ile olan mücadelesinde Allah'a olan güvenini kesin bir şekilde göstermiş, batıla karşı tevhidi savunmuştur.

*“Onlara Nûh’un kıssasını da oku! O, kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah’ın âyetlerini bildirmem zorunuza qıdıyorsa, bilin ki ben yalnız Allah’a **dayanıp güveniyorum**; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmayın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın.”⁸⁴*

Bu âyeti kerimede Nuh peygamberin kavmiyle olan tevhid mücadelesinde göstermiş olduğu tavır, tevekkül şeklinde kendini göstermektedir. Nuh’un Allah’ın yardımına güvendiği, inanmayanların tuzaklarından korkmadığı âyette belirtilirken Hz. Peygamber (s.a.v.)’e de teselli verilmektedir.⁸⁵

5.2. Hud (a.s.) ve Tevekkül

Hz. Nuh’tan sonra gönderilen peygamberlerden olan Hz. Hud Ad kavmine gönderilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de kendi adıyla geçmekte olan bir sure de bulunmaktadır. Allah’a tam bir güven içerisinde tevhid mücadelesini sürdürmüştür.

*“Ben, benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah’a **dayandım**. Çünkü her canlının kontrolü O’nun elindedir. Şüphesiz rabbimin yolu dosdoğru yoldur.”⁸⁶*

Hud (a.s.)’ın tevekkül sahibi bir kul ve peygamber olarak Allah’a yakîn bir iman ile nasıl güvendiği bu âyeti kerimede görülmektedir. Kavmine tebliğ görevini yaparken onların karşısında Allah’a dayanıp güvenmesini âyetteki ifadeler ortaya koymaktadır.

5.3. Hz. İbrahim (a.s.) ve Tevekkül

Kur’ân-ı Kerim’de birçok sûrede Hz. İbrahim’in tevhid mücadelesindeki farklı davranış modelleri ile imanî duruşun örnekleri ortaya konmuştur. Kur’ân’da bilgiyi elde etmek için çabalayan, fedakârlık gösteren, batıla karşı savaşında

⁸³ Ömer Faruk Harman, “Nuh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/224-227.

⁸⁴ Yûnus 10/71.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Camiu li Ahkamil-Kur’ân*, 8/362.

⁸⁶ Hûd 11/56.

Allah'a dayanan, teslimiyetinden zerre kadar geri adım atmayan bir şahsiyet olarak ifade edilirken, Allah'ın dostu anlamında halilullah olarak da tanınmış, dilinden Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen dualar ile iman ehlinin gönül dünyasında hep varlığını korumuş, Allah'a güven ve teslimiyette öncü olmuştur.

*“İbrâhim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da tapıklarınızla bir ilişiyimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrâhim'in, babasına “Hiç şüphelenmesin bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur” demesi başka. Rabbimiz! Sadece sana **dayanıp güvendik**, sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır.”⁸⁷*

Hz. İbrahim (a.s.) kâfirlerce ateşe atıldığı sırada nasıl bir teslimiyet ve tevekkül örneği sergilediği hadisi şerihlerde de ifade edilmiştir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: İbrahim (a.s.) ateşe atıldığı zaman “*Hasbunallahu ve ni'mel vekîl*”⁸⁸ (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.)⁸⁹ dedi.⁹⁰

Hz. İbrahim hak dinlerin hepsinde önemli olan, Kur'ân'da ulu'l-azm olarak ifade edilen, hanif tabiri ile özdeşleşen, üsve-i hasene olarak örnekliği ortaya konulan bir peygamberdir. Hayatının her anında Allah'a olan güveninin göstergesi tam bir teslimiyet görülür. Ateşe atıldığında ağızından çıkan bu dua ifadeleri de bunun en güzel göstergesidir.

5.4. Yakup (a.s.) ve Tevekkül

Yakup (a.s.) Hz. İbrahim'in torunu olan İsrailoğullarına gönderilmiş, duruşu ve göstermiş olduğu sabrı, evlatlarına tevhid dinini yaşamaları için yapmış olduğu vasiyeti ve duaları ile Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen peygamberlerden biridir. Hayatının her anında göstermiş olduğu tavır ile Allah'a olan güvenini ortaya koymuş, bu konuda evlatlarına da şu şekilde öğütler vermiştir:

⁸⁷ el-Mümtehine 91/4

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/173.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/173.

⁹⁰ Buhârî, “Tefsiri'l-Kur'ân”, 13 (No. 4564).

Sonra şunu söyledi: “Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. Ben yalnız O’na **güvenip dayandım**. Güvenecek olanlar yalnız O’na **güvenip dayansınlar**.”⁹¹

Yakup (a.s.)’ın tevekkül örneğini bu âyeti kerime bize göstermektedir. Evlatlarına yapmaları ve almaları gereken tedbirler hususunda nasihatte bulunurken Hz. Yakup hükümün Allah’a ait olduğunu da hatırlatmaktadır. Tedbirden sonra neticede Allah’a güvenmenin önemi, Hz. Yakup (a.s.)’ın tevekkül örneğinde bu şekilde görülmektedir. Onun bu davranışında dikkat çeken taraf tevvekkül ile “ihtiyat tedbiri” arasındaki dengedir.⁹²

5.5. Şuayb (a.s.) ve Tevekkül

Şuayb (a.s.) Medyen halkını Allah’ın dinine, tevhid inancına davet ederken kavminin tehditleri karşısında Rabbine olan güvenini ortaya koyacak şu ifadelerle onlara cevap vermiştir:

“Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah’a **dayanırız**. Ey rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın”⁹³

“Şuayb de şöyle dedi: “Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah’ın yardımına bağlıdır. Yalnız O’na **dayanıyor** ve O’na yöneliyorum.”⁹⁴

Şuayb (a.s.)’ın tevhidi yerleştirmek için göstermiş olduğu tevekkül örneği bu âyeti kerimelerde görülmektedir. Kavmi ile olan mücadelesinde Allah’a dayanmanın, güvenmenin yüceliğini inananlara bu şekilde göstermektedir. Medyen halkına gönderilen Şuayb (a.s.) ölçü ve tartıda hilekârlık yapan

⁹¹ Yûsuf 12/67.

⁹² Mevdudî, *Tefhîm’ul-Kur’ân*, 2/479.

⁹³ el-A’râf 7/89.

⁹⁴ Hûd 11/88.

kavmini tek olan Allah'a inanmaya, yaptıkları yanlışlıklardan vazgeçirmeye çalışmıştır. Gücü dâhilinde mücadelesini sürdürürken başarılı olmasının ancak Allah'ın yardımı ile olacağını, Allah'a tevekkül ettiğini belirterek önceki kavimlerin başına gelen durumlara karşı kavmini uyarmıştır.⁹⁵

5.6. Hz. Musa (a.s.) ve Tevekkül

Hz. Musa (a.s.) bir peygamber olarak gönderilmiş olduğu İsrail oğullarının o dönemindeki yanlış inançları ile mücadele etmiş, batıla saplanmış kavmine tebliğ vazifesini yaparken de kendisine tabi olanlardan Allah'a dayanıp güvenmelerini istemiştir.

“Mûsâ “Ey kavmim!” dedi, “Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na **güvenip dayanın**.”⁹⁶

“Onlar da şöyle karşılık verdiler: “Yalnız Allah'a **dayanıp güvendik**. Rabbimiz! Bizi o zalimler için imtihan aracı kılma!”⁹⁷

“Mûsâ'ya kitabı verdik ve “Benden başkasına **güvenip dayanmayın**” diyerek o kitabı İsrâiloğulları'na bir hidâyet rehberi kıldık.”⁹⁸

Hz. Musa (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'de adı en çok geçen, İsrail oğullarına gönderilmiş, kendisine risalet ve dört büyük ilahi kitaptan biri olan Tevrat'ın verildiği ulu'l-azm olarak kabul edilen peygamberlerden biridir.

Musa (a.s.), kavmi ile ilgili bu âyeti kerimelerde de görüldüğü gibi, o kavmine tevekkülün imanın gereği olduğunu, Allah'tan başka dayanıp güvenilecek güç olmadığını hatırlatmaktadır. Kavminden kendine tabi olanlara firavunun zulmü karşısında tevekkül çağrısında bulunmuştur. İnanlar da Allah'a güvendiklerini gösteren bu duayı yapmışlar, Allah Teâlâ da onları ve ailelerini korktukları bu durumdan korumuştur.⁹⁹ Allah Teâlâ kendisine samimi olarak güvenenin işini Vekîl ismiyle üstlenir.

⁹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 18/357.

⁹⁶ Yûnus 10/84.

⁹⁷ Yûnus 10/85.

⁹⁸ el-İsrâ 17/2.

⁹⁹ Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemaşerî, *el-Keşşaf an hakâiki gavâmidî't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986), 2/364.

5.7. Peygamberlere Uyanlar ve Tevekkül

“Peygamberleri onlara şöyle dediler: “Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah’ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah’a **dayansınlar**.”¹⁰⁰

“Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.” **Tevekkül edenler** yalnız Allah’a dayanıp **güvensinler**.”¹⁰¹

Âyette tevekkül tabirinin iki kere geçmesi, “tevekkül edenler Allah’a tevekkül etmelidirler” ifadesi, iyiyi güzeli emreden kimsenin, emrettiği şeyi önce kendi yaparsa etkili olacağını gösterir. Peygamberler öncelikle yaşadıkları sıkıntılar karşısında Allah’a güvenip dayanarak kendilerine uyanlardan da bu şekilde davranmalarını isteyebilirler.¹⁰²

Bu âyeti kerimeler genel olarak, burada anlatılan peygamberlerle beraber tüm Allah’ın elçilerinin yaşadıkları imtihanlar ve gönderildikleri kavimler karşısındaki tevhid mücadelelerinde Allah’a dayanıp güvendiklerine, nasıl tevekkül ettiklerine işaret etmektedir.

5.8. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Tevekkül

Hz. Peygamber hayatı sürecince göstermiş olduğu tevekkül temelli davranış ve duruşu ile inananlar için en güzel örnek olmuştur. Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyeti kerime de bu konuya ışık tutmaktadır.

“Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların başışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a **güven**, doğrusu Allah kendisine **güvenenleri sever**.”¹⁰³

¹⁰⁰ İbrâhîm 14/11.

¹⁰¹ İbrâhîm 14/12.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/75.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/160.

“İşimiz itaat” diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor, Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Sen de bunlardan yüz çevir ve Allah'a **güven**, (güvenilecek) **veklî** olarak Allah yeter.”¹⁰⁴

“Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a **güven**; O her şeyi işitendir ve bilendir.”¹⁰⁵

“Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: “Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O'na **güvenip dayanırım**; O, büyük arşın sahibidir.”¹⁰⁶

“Allah'a **güven**; güvenip dayanmak için Allah yeter (**veklî'dir**).”¹⁰⁷

“İnkârcılara ve iki yüzlülere kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allah'a **dayan ve güven**, güvenmek için Allah yeter.”¹⁰⁸

“Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na **güvenip dayan!** Rabbin yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.”¹⁰⁹

“Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) **dayanıp güven** ve O'na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir.”¹¹⁰

“Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah'a **güvenip dayan**.”¹¹¹

“O halde sen Allah'a **güvenip dayan**. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin.”¹¹²

“Gerçek şu ki onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye soracak olsan, tereddüt etmeden “Allah” derler. De ki: “O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi?”

¹⁰⁴ en-Nisâ 4/81.

¹⁰⁵ el-Enfâl 8/61

¹⁰⁶ et-Tevbe 9/129.

¹⁰⁷ el-Ahzâb 33/3.

¹⁰⁸ el-Ahzâb 33/48.

¹⁰⁹ Hûd 11/123.

¹¹⁰ el-Furkân 25/58.

¹¹¹ eş-Şuarâ 26/217.

¹¹² en-Neml 27/79.

*Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?” De ki: “Allah bana yeter! Hakkıyla **tevekkül** edenler yalnız O’na güvenip dayanırlar.”¹¹³*

*“Ayrılaşa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah’a aittir. İşte o Allah benim rabbimdir; yalnız O’na **güvenip dayanmışumdur** ve daima O’na yönelirim.”¹¹⁴*

Bu âyetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.)’e yapılan tevekkül emri ile tek güvenilecek kaynak olarak Allah’a güvenip dayanması ifade edilmekte, yüz çevirenlere karşı peygamber ve onun nezdinde tüm mü’minlerin de Allah’a teslim olup güvenmeleri ve tevekkülün gerektirdiği şekilde hareket etmeleri de vurgulanmış olmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sahabeyle istişare edip verdiği kararda Allaha dayanması, Allah Teâlâ’nın tevekkül edenleri sevmesi âyetlerde ifade edilirken, mütevekkil olmak da Yüce Yaratıcının sevgisini kazanmada önemli bir etkidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in söz ve uygulamaları ile sahabilerin hayatları bir bütün olarak incelendiğinde tevekkülün “hareket ve faaliyeti bırakmak, tedbiri ihmal etmek” şeklinde yorumlanmasının dini bir alt yapısının olmadığı görülür.¹¹⁵

Kitap ve sünnet çizgisinde bir hayat yaşamayı planlayan mü’min, her anında peygamberinin söz, fiil ve uygulamalarını iyi anlayıp, kulluk yolculuğunu bu doğrultuda şekillendirmelidir.

Millî şairimiz M. Akif Ersoy şu dizeleriyle bu durumu ortaya koyuyor:

“Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik;

Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik?

Cenâb-ı Hak ne diyor bak, Resûl-i Ekrem`ine:

“Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine,

Danış sahâbene dünyâyâ âid işler için;

Rahîm ol onlara... Sen, çünkü rûh-i rahmetsin.

Hatâ ederseler aldırma, afvet, ihsân et;

¹¹³ ez-Zümer 39/38.

¹¹⁴ eş-Şura 42/10.

¹¹⁵ Kahraman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/700-705.

Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et.

Verip karârı da azm eyledin mi... Durmıyarak,

Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.”¹¹⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ hayatında yapması gereken sorumluluğun bilinci ile hareket etmiş, Allah Teâlâ'ya güven ve teslimiyetle, sabırla yoluna yoluna devam etmiştir. Bu şekilde Hak davayı yüceltmış, uygulamaları ile inananlara en güzel örnek olmuştur.

Sonuç

Allah'a dayanmak ve güvenmek anlamına gelen tevekkülün temeli imandır. Tevekkülle kişi kendinden daha yüce bir varlıkla irtibat halinde olduğunun bilincine varır. Yüce Yaratıcı karşısında saygı ve tazimle, O'nun gücüne sığınır, yardımını diler. İnancın derecesi teslimiyetteki duruşun şeklini belirler.

Tevekkül inanan herkesin hayatının her alanında kendini gösterir. Sadece darda, zorda kalındığında yapılacak teslimiyet göstergesi, mü'mine yakışır bir davranış modeli olamaz. Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri de vekîl'dir. Vekîl demek, istediğimiz alanda yetki verilen, vekâlet verilen kişi demektir. Yetkisi dâhilinde yetki veren kimse için tasarruf hakkına sahip olur. Allah Teâlâ için vekîl isminin anlamı, tüm tasarruf gücüne sahip olmaktır. Allah Teâlâ, tevekkül eden kullarını, kişinin güven ve teslimiyetinin sonucunda istediği neticeye ulaştırmasında her şeye gücü yeter. Kur'ân'da birçok yerde geçen “Allah'a tevekkül et, vekîl olarak Allah yeter.” (en-Nisâ 4/8; el-Ahzab 33/3) âyetleri de bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır.

Tevekkülde arzulan sonucun gerçekleşmesi için yapılması gerekenleri yapmak mü'min için gerçek manada teslimiyet yolunda olduğunun bir göstergesi olur. Tevhid ve iman ile tevekkül yolculuğuna çıkan mü'min, azim, dua, sabırla bu yolda ilerler, gerçek bir teslimiyet göstergesi olarak da arzuladığı bir sonuç çıksa da çıkmasa da sonucunu kabullenir. Kendi iradesiyle yapması gerekenleri yaptıktan, gerekli tedbirleri aldıktan sonra sonucu kader olarak kabul eder. “Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü

¹¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 221.

olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (el-Bakara 2/216) âyeti kerimesi bu durumu en güzel şekilde açıklamaktadır.

Tevekkül hayatın tümünü anlamlandırmaya yetecek kadar geniş bir içeriğe sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm’de kırktan fazla âyeti kerime de tevekkül kelimesi farklı şekillerde geçmektedir. Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen birçok hadisi şerifte de tevekkülün hayata yansımış şekli ortaya konmuştur. Mü’min ne olursa olsun tedbiri elden bırakmaz. Gerçek tevekkülün sadece tedbir almak yanında, gerçek teslimiyet göstermek olduğunu bilir. Peygamberlerin hayatları incelendiğinde tevhid mücadelelerine devam ederken teslimiyetle birlikte yapması gerekenleri yapmaktan geri durmadıkları da görülür.

Tevekkül mü’minin dünyevî kaygılardan kurtulup fitrata yaptığı bir yolculuktur. Bu yolculuğun nihâyetinde kendini Yüce Yaratıcı’ya bırakmaktır. Tevekkülde teslimiyet ve tembellik bir arada olmaz. “Kaderim ne ise olur, nasipten öte yol yok” gibi söylemlerle miskin miskin oturmak, tevekkül kavramının içeriğine aykırıdır. Her ne iş yapılıyorsa o iş kurallarına uygun bir şekilde yapılacak, gerçek bir teslimiyetle sonuç beklenecaktır. Trafikte araba süren bir sürücü kırmızı ışıkta geçip kaza yapsa bu benim kaderimmiş dese, kendine verilen akıl ve iradeyi kullanmamak, kurallara uymamak, sadece kader işte demek, onu sonucun sorumluluğundan kurtarmaz. Yine aynı şekilde ben Allah’a tevekkül ettim, O her yarattığının rızkını da verir diyerek çalışmayı bırakan kimse de birileri bir şey getirecek diye ya yolu gözetler ya aç kalır ya da toplumda hep yük olarak görülür.

Gelecek bizler için gayb, gaybın bilgisi sadece Allah Teâlâ katında bulunduğundan, inanan kimse sorumluluk bilicisiyle hareket etmek zorundadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bizlere anlatılan peygamberlerin hepsi de bu şekilde hareket ederek inananlar için yol gösterici ve örnek olmuşlardır. Yaşadığı şartlarda bu örnekleri rehber edinen mü’min bilir ki ben elimden gelen gayreti gösterdim, Allah Teâlâ benim için ne takdir ederse en güzelini takdir eder, arzu etmediği bir sonuç bile olsa büyük teslimiyetle bu durumdan hayırlar umar. “Tedbir benden, takdir Allah’tan” diyerek güven ve teslimiyetini kaybetmez.

Kaynakça | References/ مصدر

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-mucemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'ân'il-Kerim*. Kahire: Matbaatü Dari'l-Kütübi'l-Mısriyyeti, 1364/1945.
- Bedranî, Ebu Faysal. *Şifa'ud düruri bi fehmi't-tevekkül ve'l-kaza ve'l-kader*. b.y.: ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buharî*. thk. Komisyon. 9 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, Mısır 1311/1893.
- Cevherî, Ebu Nasr, İsmail bin Hammad. *es-Sihâh tac'ül lüğa ve shâh el-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu'l Ğafûr Atar. Beyrut: Dar'ul-İlm lil-Melayîn, Beyrut 1987/1407.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. *Kitâbü't-ta'rifât*. thk. Komisyon. Beyrût: Dar'ul Kütübü' İlmiyye, 1403/1983.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1996.
- Ebi'd-Dünya, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyan b. Kays. *Kitabü't-tevekkül alellâh*, thk. Mustafa Abdu'l Kadir Ata. Beyrût: Müessetü'l Kütübü's Sekafiyye, 1413/1993.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî. *Sünen-i Ebi Davud*. thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, ts.
- Ebu Talip el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyyeti'l-Harisî. *Kütü'l-kulûb*. thk. Âsım İbrâhîm Keyâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1426/2005.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı. *Marifetname*. trc. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 1999.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulumid-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, trs.
- Harman, Ömer Faruk, "Nuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Hatip, Abdülaziz. *Tevekkül mü, Tembellik mi?*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.
- Herevî, Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali. *Menâzilü's-sâirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Sünen-i İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414/1993.
- İsfehânî, Rağıb, *el-Müfredât fi-garîb'il-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Dimeşk-

- Beyrut: Daru'l-Kalem-Dar'uş-Şam, 1412/1991.
- Kahraman, Hayrettin. vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Karaman, Fikret. vd. *Dinî Kavramalar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami'u li-ahkami'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Itfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1964.
- Mevdudî, Seyyid Ebu'l-Ala. *Tefhimu'l-Kur'ân*. trc. Muhammed Han Kayanî v.d. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhyait-Türasi'l-Arabi, 1374/1955.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefatihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Tür'asi'l-Arabiyye, 3. Basım, 1420/1999.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Saffetü't-tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'ân-i'l-Kerîm, 1402/1981.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. 19 Cilt. b.y. Matabiu Ahbârî'l-Yevm, 1997.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî, 2. Basım, 1970.
- Uludağ, Süleyman. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Yayınları, 1992.
- Zemahşerî, Ebu'l Kâsım Mahmud b. Amr. *Esâsü'l-belağa*. thk. Muhammed Basîl Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1997.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr. *el-Keşşaf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*. 4 Cilt Beyrût: Daru'l-kitâbi'l-Arabî, 3. Basım 1407/1986.

دراسة في تحليل حكايات الحزن والانقياد في القرآن الكريم:

موسى عليه السلام أنموذجاً

الملخص

يهدف هذا البحث إلى دراسة مشاعر الحزن وآثاره من خلال دراسة قصة سيدنا موسى الواردة في القرآن والأوضاع التي مرت بها أم النبي موسى عليه السلام التي صرخت فؤادها صرخة ساعياً إلى تحليل اللحظات الصعبة التي مرت بها خوفاً بأن يصيبه كارثة ما تأدي إلى فقدان ابنها. فالحزن من أصعب المشاعر التي يشعر بها العبد مع كونه شعوراً يوجب بذل الجهد للتخلص منه وعدم الاستسلام له. فهو من ناحية أخرى مصيبة يتقرب بها الصابر إلى الله عز وجل وينال بها الأجر في هذه الدنيا والآخرة. يعالج هذا البحث قصة مثالياً تسفر لنا عن كيفية التغلب على الحزن وما يصدر منه بالصدر والثبات في أن الشدة وغلبة اليأس على الأمل في الذهن والفؤاد وخاصة بالتقوى واللجوء إلى الخالق الواحد الصمد.

تناول البحث تعريفاً تفصيلياً لمعنى الحزن وبعض الفروق والمترادفات اللغوية في معنى الحزن، وخصص على دراسة كلمة الحزن في الآيات التي وردت في سياق قصة سيدنا موسى، والتي خاطب بها الله عز وجل أم نبينا موسى وما عدها الله من تسلية والتفاتها بابنها بعد الخوف والقلق التي مرت بها اختباراً من الخالق وصيانة لابنها. ونوقش بالتفاصيل ما ورد من آراء في تفسير الآيات من تحليل الغرض المعنوي الأساسي الذي قصده الله. فتوصلت الدراسة إلى نتائج في تأثيرات الحزن على العبد وردة فعله وما يجب عليه فعله في تلك اللحظات الصعبة التي أصيب بها من خلال تحليل قصة النبي موسى وما حلت به.

الكلمات المفتاحية: الحزن، الخوف، استسلام، النبي موسى، سورة طه، سورة القصص.

Kur'ân'da Hüzün ve Teslimiyet Anlatılarının İncelenmesi: Hz. Musa Örneği

Müfide Ağırkan | orcid.org/0000-0002-7754-6066 | mufidegokler@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, Niğde, Türkiye

Öz

Bu araştırma, Hz. Musa'nın Kur'ân'ı Kerim'de zikredilen kıssasının serdedildiği âyetlerde geçen hüzün kelimesini, hüzün duygusunu ve bu duygunun kul üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma konusu Hz. Musa'nın özellikle de validesinin, kaybetme korkusu veya zarara uğratılma endişesinden mütevellit yaşadıkları hüzün duygusundan yola çıkılarak ele alınmıştır. Nitekim hüzün, insanoğlunun teslim olmamak adına mücadele ettiği en yoğun duygulardan biridir. Öte yandan hüzün, ona sabredip, onunla başa çıkmada sebat edenlerin Allah'a yaklaştığı, dünyada ve ahirette mükâfatını gördüğü bir imtihandır. Bu çerçevede, bu çalışmada, endişenin zihinde/kalpde umuda galip geldiği o şiddet anlarında, hissedilen hüzün duygusu ile nasıl başa çıkılacağını ve sabır

zırhı kuşanılarak Allah'a güvenebileceğini gösteren örnek bir kısya yer almaktadır. Araştırma, hüznün lafzının ayrıntılı tanımlarının yanı sıra bazı tanım farklılıklarını ve dilsel eşanlamlılarını ele almıştır. Özellikle de bu çalışmada Allah'ın, Hz. Musa'nın annesine hitap ederek ona teselli vaat ettiği; onu onca korku ve sıkıntıdan sonra oğluna kavuşturduğu, Hz. Musa'nın kıssasında zikredilen hüznün kelimesinin geçtiği âyetleri irdelemek amaçlanmıştır. Binaenaleyh Allah'ın bu âyetlerde amaçladığı temel ahlakî gayenin tahlilinden hareketle âyetlerin tefsirinde ifade edilen görüşler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak Hz. Musa'nın kıssası ve başına gelenler irdelenerek, hüznün kul üzerindeki etkileri, kulun felaket anında verdiği tepkiler ve bu zor anlarda ne yapması gerektiği konusunda çıkarımlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hüzün, Korku, Teslimiyet, Hz. Musa, Tâha Suresi, Kasas Suresi

Atıf Bilgisi

Ağırkan, Müfide. "Kur'ân'da Hüzün ve Teslimiyet Anlatılarının İncelenmesi: Hz. Musa Örneği". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 101-127.

Geliş Tarihi	15.10.2022
Kabul Tarihi	17.11.2022
Yayın Tarihi	30.11.2022
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Examining the Narratives of Sadness and Surrender in the Quran - Example of Prophet Moses-

Müfide Ağırkan | orcid.org/0000-0002-7754-6066 | mufidegokler@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Niğde, Türkiye

Abstract

This research aims to study the feelings of sadness and its effects by studying the story of our master Moses mentioned in the Qur'an and the conditions that the mother of the Prophet Moses, peace be upon him, went through, whose heart cried out, seeking to analyze the difficult moments she went through for fear that some catastrophe would happen to him that would lead to the loss of her son. Sadness is one of the most difficult feelings that a person feels, despite being a feeling that requires effort to get rid of it and not give in to it. On the other hand, it is a calamity through which the patient draws closer to God Almighty and obtains reward for it in this world and the Hereafter. This research deals with an exemplary story that reveals to us how to overcome grief and what comes from it through patience and steadfastness at the time of hardship and the dominance of despair over hope in the mind and the heart, especially by trusting and resorting to the One, Eternal Creator.

The research dealt with a detailed definition of the meaning of sadness and some of the linguistic differences and synonyms in the meaning of sadness. By a test from the Creator and maintenance of her son. We discussed in detail the opinions expressed in the interpretation of the verses by analyzing the basic moral purpose intended by God. The study concluded results in the effects of grief on the servant and his reaction and what he must do in those difficult moments that he was afflicted by analyzing the story of Prophet Moses and what befell him.

Keywords

Sorrow, Fear, Surrender, The Prophet Musa, Surat Taha, Surat Al-Qasas.

Citation

Ağırkan, Müfide. "Kur'ân'da Hüzün ve Teslimiyet Anlatılarının İncelenmesi: Hz. Musa Örneği". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 101-127.

Date of Submission	15.10.2022
Date of Acceptance	17.11.2022
Date of Publication	30.11.2022
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

المقدمة

الحزن من أهم المشاعر التي أودعها الله في النفوس البشرية، والذي يعتز به بني الفينة والأخرى، بسبب ما يأتي به شعورٌ يعترض له المرء أمام ما يصيبه من مصائب الحياة. قال إبراهيم التيمي (ت 100 هـ): "ينبغي لمن لم يحزن أن يخاف أن يكون من أهل النار لأن أهل الجنة قالوا: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ﴾"¹، وقال الفضيل رحمه الله: "إن القلب إن لم يكن فيه حزنٌ كالبيت إذا لم يكن فيه ساكن"². فمن المعلوم لدى أصحاب العقول الراجحة أن الصبر على ما قدره الله تعالى من ضرورات العقيدة الصحيحة، والرضا بالمقدور أيضاً فله منزلة رفيعة نعمة من الله للمؤمنين التي ينعمون فيها، فعن صهيب بن سنان، أن النبي عليه السلام قال: "عجباً لأمر المؤمن إن أمره كله له خير، وليس ذلك لأحد إلا للمؤمن: إن أصابته سراء شكر فكان خيراً له، وإن أصابته ضراء صبر فكان خيراً له"³ فعلى المؤمن الصبر بما بدر له والتوكل على الله تعالى دفع ما أصابه وما هو مترتبة عليه في قدره، وليس له إلا أن يرجو النصر من عند الله، ولا يخاف إلا سواه. وعلى الإنسان ألا ينسى أن كل ما قدر وأصيب من الحزن والهجم والغم فهو من عنده الواحد الصمد وما يجب على النفس البشرية إلا الصبر والرضا على ما قدر له. وإن فيما ورد في صبر أم سيدنا موسى عليه السلام والواردة في القرآن لخبر مثال على ذلك، فحياتها مليئة بالدروس والعبر التي لا مثيل لها. فيجب العلم بأن سيدنا موسى هو أكثر من ورد ذكره اسماً وقصة في القرآن الكريم، ولذلك له مواقف كثيرة، وكل موقف له -عليه السلام- فيها منهج عبري ومثالي، فلنأخذ منها العظة والعبرة والتسلية فيما يصيب العبد في هذه الحياة.

1. تعريف الحزن لغةً واصطلاحاً

1.1. تعريف الحزن لغةً:

أ- الحزن: (حَزَنَ) حَزَنَهُ الأَمْرُ: غَمَّهُ وَكَدَّرَهُ، هَمَّهُ وَكَرَبَهُ، عَكَسَ سَرَّهُ، فَمِنْهُ الحَزْنُ، فَيَقَالُ حَزَنَنِي الشَّيْءُ يُحْزِنُنِي؛ وَقَدْ قَالُوا أَحْزَنَنِي. وَحَزَانَتُكَ: أَهْلُكَ وَمَنْ تَحْزَنُ لَهُ.⁴

الحزن: بفتح الحاء، ما خشن وغلظ من الأرض. والحزن بضم الحاء، الغم لوقوع مكروه أو ضياع محبوب في السابق، وضده الفرح، وقالت الصوفية: هو انكسار الفؤاد لفوات المراد، وقيل زوال قوة القلب لدوام وارد الكرب.⁵

ب- وَحَزَانَتُكَ: أَهْلُكَ وَمَنْ تَحْزَنُ لَهُ.⁶

ت- الحزن: "عكس السُرور، وقد (حَزَنَ) مِنْ بَابِ طَرَبٍ، وَ(حَزْنَا) أَيْضاً فَهُوَ (حَزْنٌ) وَ(حَزِينٌ) وَ(أَحْزَنَهُ) غَيْرُهُ."⁷

ث- الحزن والحزن: الحزن فيه لغتان، "إذا ثقلوا فتحوا، وإذا ضموا خفقوا، يقال: أصابه حزنٌ شديدٌ، وحزنٌ شديد."⁸ ويقال: حَزَنَنِي الأَمْرُ، وَأَحْزَنَنِي (فَأَنَا مُحْزَنٌ، وَهُوَ مُحْزَنٌ). وروى عن أبي عمرو أنه قال: "إذا جاء الحزن منصوباً فتحوا الحاء، وإذا جاء مرفوعاً أو مكسوراً ضموا الحاء،⁹ كقول الله عز

1 (سورة فاطر: الآية 34).

2 رواه أبو نعيم في الحلية (360/2) من كلام مالك بن دينار.

3 صحيح مسلم "باب المؤمن أمره كله خير" (2999).

4 أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي، أبو الحسين، معجم مقاييس اللغة (دمشق: دار الفكر، 1399 هـ - 1979 م) ص 54/2.

5 زين الدين محمد المدعو بجد الرووف بن تاج العارفين بن علي بن زين العابدين الحدادي ثم المناوي القاهري، التوقيف على سمات التعريف (القاهرة: عالم الكتب، 1410 هـ -

1990 م) ص 139.

6 أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي، أبو الحسين، معجم مقاييس اللغة (بيروت: مؤسسة الرسالة، 1406 هـ - 1986 م) ص 231.

7 زين الدين أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي الرازي، مختار الصحاح (بيروت - صيدا: المكتبة العصرية - دار النموذجية، 1420 هـ - 1999 م) ص 72.

8 أبو منصور محمد بن أحمد بن الأزهر الهروي، تهذيب اللغة. المحقق: محمد عوض مرعب (بيروت: دار إحياء التراث العربي، 2001 م) ص 211/4.

9 أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد بن عمرو بن تميم الفراهيدي البصري، كتاب العين (لبنان: دار ومكتبة الهلال) ص 160/2.

وجل: ﴿وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ﴾¹⁰ وقال عز وجل: ﴿وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا﴾¹¹ وقوله: ﴿إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾.¹²

2.1. تعريف الحزن اصطلاحاً:

حُزْنٌ: في قوله صلى الله عليه وسلم: "اللهم أعوذ بك من الهمِّ والحزن"،¹³ الحزن للدنيا وما فيها فهو أمرٌ قد نهى الله ورسوله عنه واستعادَ عليه الصلاة والسلام منه، وتكون الاستعادة أيضاً من الهم والغم لأجل الدنيا وشؤونها. وقد قيل أيضاً: "الفرق بين الهم والحزن، أنَّ الحزن لما مضى وقأت، والهم لما يأتي وهو الغم للفكرة مما يخافه أو يرجوه من الهم برزقه، أو من الفقر، أو توقع حوادث الدهر".¹⁴

وَمَنْ سَرَّهُ أَلَّا يَرَى مَا يَسُوؤُهُ فَلَا يَتَّخِذُ شَيْئًا يَبَالِي لَهُ فَقْدًا.¹⁵

فالحزن، ليس له مرد أو صد؛ لأنَّ ذلك لا يدخل على الإنسان برضاه أو باختياره، إنَّما هو قدر من الخالق فيجب على البشرية تعاطي أسبابه.¹⁶ أو هو: غمٌّ، يصدر من خسران نافع أو وقوع ضار.¹⁷ فالمراد من قوله تعالى ﴿وَأَصْبِرْ﴾ أي: يَا مُحَمَّدٌ عَلَى إِذَاهُمْ، ﴿وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ﴾، أي: بعناية الله ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ﴾ أي: عَلَى الْمُؤْعِدِينَ بِالْهَلَاكِ وَالْخَسْرَانِ، ﴿وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ﴾، أي: وَلَا يَضِيقُ صَدْرَكَ فَتَحْتَنَقُ بِمَا قَدَّرَهُ اللَّهُ، ﴿بِمَا يَمْكُرُونَ﴾، أي: بِمَا يَفْعَلُونَ بِكَ لِإِيْدَانِكَ.

ومن المجاز: "صوت حزين: رخم، وقولهم للدَّابة إذا لم يكن وطيباً: إنَّه لحزن المشي، وفيه حزنونة، ورجل حزن إذا لم يكن سهل الخلق".¹⁸⁴

3.1. بعض الفروق والتمردفات اللغوية في معنى الحزن

إنَّ النبي صلَّى الله عليه وسلم كان كثيراً ما يستعبد بالله تعالماً، من الهمِّ والحزن، وما كانت تلك الاستعادة إلا لعظم خطرهما في كل من الأمور الدينية والدنيوية معاً، وليس المقصود بالهمِّ: همماً من هموم الآخرة فقط أو هموم الدين أو الاعتقاد أو الدعوة ونصرة الإسلام؛ لأنَّ كل من هذه الهموم إنَّما هي وسامة على قوة الإيمان في القلب، وعلو همة النفس البشرية المؤمنة الصالحة، وكذلك أيضاً ليس المقصود فقط الهمِّ القائم على الأمور الدنيوية البسيطة الذي يعتري النفس البشرية بين حين والآخر؛ لأنَّ هذه الأمور ليس باستطاعة أحد أن يسلم منها البتة، فكل هذه الاحزان كفاة عن الذنوب إن صبر ورضي بما قدره الله من مصائب دنيوية أو اعتقادية أو دينية وما غير ذلك. وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَا يُصِيبُ الْمُسْلِمَ مِنْ تَصَبُّبٍ وَلَا وَصَبٍ وَلَا هَمٍّ وَلَا حُزْنٍ وَلَا أَدَى وَلَا غَمٍّ، حَتَّى الشَّمَّةُ كَأَنَّهَا تُشَاكِمُ الْأَكْفَرَ اللَّهُ نَهَا مِنْ خَطَايَاهُ"¹⁹⁴ فالمقصود من الحزن، الهمُّ اللذان لا هروب منها ولا صيانة يُلازمان العبد لأسباب شتى. فمنها في المرتبة الأولى الضعف في الإيمان لما يجلب سخط الله والابتعاد عن رضاه، والكثرة في الذنوب مما يؤدي إلى جلب المعاصي والابتعاد عن ذكر الله، والإنغراس في أمور الدنيا الفانية التملُّ لا فائدة منها ومع كثرة ضررها على النفس، والرهوَّة والنشوة، وانشغال القلب والفكر بما يضُرُّه من السيئات وغيرها، بدل من انشغالها في تحصيل الأعمال الصالحة

10 (سورة يوسف: الآية 84).

11 (سورة التوبة الآية 92).

12 (سورة يوسف: الآية 86).

13 صحيح البخاري "كتاب الدعوات" (6363).

14 أبو الفضل عياض بن موسى بن عياض بن عمرو اليحصبي السبتي، مشارق الأنوار على صحاح الآثار (قاهرة: المكتبة العتيقة ودار التراث) ص191/1.

15 أ. د. محمد عبد المنعم القيعي، الأصول في علوم القرآن (1417هـ - 1996م) ص192.

16 أبو العباس، شهاب الدين، أحمد بن يوسف بن عبد الدائم المعروف بالسمين الحلبي، صفة الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ (بيروت: دار الكتب العلمية، 1417 هـ - 1996 م) ص400/1.

17 محمد بن يعقوب بن محمد بن إبراهيم بن عمر، أبو طاهر، مجد الدين الشيرازي الفيروزآبادي، تنوير المقباس من تفسير ابن عباس (لبنان: دار الكتب العلمية) ص220.

18 أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جاز الله، أساس البلاغة (بيروت: دار الكتب العلمية، 1419 هـ - 1998 م) ص187/1.

19 صحيح البخاري "كتاب المرضى" (5641).

التم، ينتفع بها الخلّة، فم، كلتا الحباة، فيجب المراجعة بما فيهما من الضرر والأثر السيء؛ على العبد والخوف من عدم إقباله إلى الله عز وجل، وكثرة التفكير والقلق، وحرمان صاحبه من الأمان والطمأنينة، كما قد يؤديان إلى ضرر كبير على البدن والصحة وإلى غيرها من أمراض نفسية، فكثيراً ما نسمع عن أمراض مُستعصيةً بدنية ونفسية يصعبُ علاجها أو يحتاج إلى فترات طويلة واهتمامات مكثفة.

ذُكر الحزن في القرآن الكريم مرات عديدة، حيث بلغ عدد مرات ذكره في القرآن الكريم ما يقارب اثنين وأربعين مرة، ولا شك أنها لم ترد بمعنى واحد فقط، بل وردت في سياقات مختلفة في استخدامها عن الآخر، فقد ذكر الحزن قصد به الحزن في الأمور الدنيوية، وإذا ذكر بأطلاق فيراد به حزن الآخرة، وكذلك قد يذكر الحزن ويراد نفيه، وقد يذكر ويراد النهي عنه، ولذلك فقد تعددت معاني الحزن في القرآن الكريم. فمن مرادفات الحزن الواردة في اللغة العربية باختصار:

البُتُّ: وهو: إظهار الشيء وتفصيله، يقال: "بُتُّوا الخيل في الغارة" أي: فرّقوها، "وبتّ الصياد كلابه على الصيّد" بمعنى أطلق الكلاب، ويرى أنّ البتُّ قد جاء من الحزن أيضاً؛ لما فيه شيء يشتكى منه ويبتُّ ويظهر، قال الله تعالى حاكياً عن يعقوب عليه السلام: ﴿إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾²⁰ فيحتمل المراد من البتُّ: هو الحزن العظيم الذي لا يكون باستطاعة المرء التحمل عليه أو لا يصبر عليه فيبتُّه بين الناس، بمعنى ينشر ويُداع فيهم ألامه متمنياً تخفيفه في صدره.

والفرق بين الحُزن والبُتُّ: أنّ الحُزْنَ يُفِيدُ غَلْظَ هَمِّهِ وصعوبته، أمّا البُتُّ فَيُفِيدُ أَنَّهُ يَبْتِثُّ أَي يَنْشُرُ وَلَا يَنْكِيهِ، من قول القائل: "أبتته ما عندي ويبتته إذا أعلمته إياه" ومنه قوله تعالى: ﴿كَالْفَرَّاشِ الْمَبْتُوثِ﴾²¹ وقال أيضاً: ﴿إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾²² فعطف البتُّ على الحُزْنَ؛ لِمَا بَيْنَهُمَا مِنَ الْفَرْقِ فِي الْمَعْنَى وَهُوَ مَا ذَكَرَ أَعْلَاهُ²³ وقد قيل: أنّ البتُّ أشدُّ ما يصاب بالحُزْنَ، الذي لا يحتمل أن يصبر عليه صاحبُه، فيدعوا إلى بتِّه متأملاً للتسوية ولو للحظات قليلة.

السوء: في الأصل يقصد به المكروه. فقولهم: "دفع الله عنك سوءاً"، كذلك استعمل بمقصد الحزن أيضاً؛ لأنّ الحزن مكروهٌ، فقيل: "ساء الأمر"، والدال على أنّه المراد به الحزن، أنّهم يجعلونه يقصدون به ما هو بخلاف السرور، فيقولون: "ساء ذلك، وسره هذا"، وقوله تعالى: ﴿سَيَبُتُّ وَجْهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾²⁴ أي: ينجلي على وجوههم أثر الحزن ولا يسمح لهم إخفاءه.²⁵ وقال تعالى: ﴿قُلْ تَأْسُ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾²⁶ فهي من: أسى، يأسى، أسى شديداً، وهو الحزن.²⁷ وفي مصدرٍ آخر وبمعنى: الحزن،²⁸ كما في قوله سبحانه: ﴿إِن تَمَسَّكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ﴾²⁹.

أسف: فالأسف، الغضب مع الحُزْنَ سواء، وقد يستخدم لكل من المعنيين على الانفراد. وفي حقيقة المعنى: جريان وثوران دم القلب حسرة على الانتقام، فمتى كان ذلك صادراً عن دونه انتشر فعد غضباً، ومتى كان ذلك على من فوقه استولى فصار حُزناً، وقد سئل ابن عباس عن الحُزْنَ والغضب فقال:

20 (سورة يوسف: الآية 86).

21 (سورة الفاقة: الآية 4).

22 (سورة يوسف: الآية 86).

23 أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران العسكري، معجم الفروق اللغوية (قم: مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين، 1412هـ) ص184.

24 (سورة ملك: الآية 27).

25 أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران العسكري، الوجوه والنظائر (القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية، 1428هـ - 2007م) ص247.

26 (سورة العنق: الآية 26).

27 جعفر شرف الدين، الموسوعة القرآنية (بيروت: دار التقريب بين المذاهب الإسلامية، 1420هـ) ص252.

28 عبد العظيم إبراهيم محمد المطعني، خصائص التعبير القرآني وسماته البلاغية (رسالة دكتوراه بتقدير ممتاز مع مرتبة الشرف الأولى) مكتبة وهبة، الطبعة الأولى، 1413هـ - 1992م. ص372/1.

29 (سورة آل عمران: الآية 121).

”مخرجهما واحدٌ واللفظ مختلفٌ، فمن نازع من يقوى عليه أظهره غَيْظاً و غَضَباً، ومن نازع من لا يقوى عليه أظهره حُزناً و جَزَعاً،“³⁰ وبهذا قال الشاعر:

فحُزْنُ كُلِّ أَحْي حُزْنٍ آخِرِ الْغَضَبِ³¹

فكلُّ ما جاء في القرآن من ذكر الأسف فقد قصد به واستعمل بمعنى: الحزن سوى قوله تعالى: ﴿فَلَمَّا آسَفُونَا﴾³² فاستعمل بمعنى الغضب أي: أَعْضَبُونَا.³³

بَيْسٌ: الإِبْلَاسُ بمعنى الحُزْنِ الذي يصاب به من شِدَّةِ البَأسِ وكون النفس قانطاً من الفرج. يقال: ”بَأسٌ“، ويقال منه اشتق كلمة إبليس فيما قيل،³⁴ قال عز وجل: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ﴾.³⁵

هَمٌّ: الهَمُّ، بمعنى الحزن الذي يهلك الإنسان، يقال: ”هَمَمْتُ الشَّحْمَ فَأَنَّهُمْ“، والهَمُّ في الأصل: ”ما هَمَمْتُ به في نفسك“،³⁶ ولذا قال الشاعر:

وهُمَّك ما لم تمضه لك منصب³⁷

2. تحليل الحزن الوارد في قصة سيدنا موسى في القرآن الكريم

1.1. الحزن في سورة طه الآية 40

قال تعالى: ﴿إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۗ وَوَقَّلتُ نَفْسًا فَجَنَيْتَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ﴾³⁸

ما جاء في إعراب الآية: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾ الفاء عاطفة على محذوف للإيجاز تقديره فأجيب الی طلبها، فجاءت أم موسى فقيل ثديها. ﴿ورجعناك﴾ فعل وفاعل، ﴿إلى أمك﴾ ومفعول به متعلقان بـرجعناك، و﴿كي﴾ حرف ناصب، و﴿تقر﴾ فعل مضارع منصوب بكي و﴿عينها﴾ فاعله.³⁹ ﴿ولا تحزن﴾ الواو واو عطف، واللام لا الناهية، وتحزن فعل مضارع منصوب، والجملة معطوفة على كي تقر⁴⁰.

ومن بعض الآراء في سياق هذه الآية:

قوله تعالى: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ...﴾ قال ابن عرفة: ”قُدِّمَ قُرُورُ الْعَيْنِ؛ لِأَنَّهُ مِنْ بَابِ جَلْبِ الْمَلَانِمِ، وَنَفَى الْحُزْنَ؛ لِأَنَّهُ مِنْ بَابِ رَفْعِ الْمُؤَلَّمِ فَهُوَ نَزْفٌ“.⁴¹ قيل لابن عرفة: هُما طرفي النقيض فأحدهما على كل الأحوال يستلزم الآخر، فقال: ”لا بل الأول: سبب يقتضي دوام قُرُورِ الْعَيْنِ، والثاني: نفي يقتضي دوام نفي الحُزْنِ.“⁴² فهناك علاقة وشيجة بين ﴿تقر عينها﴾ و ﴿ولا تحزن﴾ فإن قيل:

30 أبو القاسم الحسين بن محمد الراغب الأصفهاني، المفردات في غريب القرآن (دمشق: دار القلم، بيروت: دار الشامية - 1412 هـ) ص75.

31 الأصفهاني، المفردات، ص75.

32 (سورة زخرف: الآية 5).

33 عبد العال سالم مكرم، المشترك اللغوي في الحقل القرآني (1417) ص234.

34 الأصفهاني، المفردات، ص143.

35 (سورة الروج: الآية 12).

36 الأصفهاني، المفردات، ص845.

37 الأصفهاني، المفردات، ص845.

38 (سورة طه: آية 40).

39 محيي الدين بن أحمد مصطفى درويش، إعراب القرآن وبيانه (سورية: دار الإرشاد للشؤون الجامعية، بيروت: دار اليمامة، بيروت: دار ابن كثير، 1415 هـ) ص191/6.

40 أحمد عبيد الدعاس - أحمد محمد حميدان - إسماعيل محمود القاسم، إعراب القرآن الكريم (دمشق: دار المنير ودار الفارابي، 1425 هـ) ص259.

41 أبو عبد الله محمد بن محمد ابن عرفة الورعسي التونسي المالكي، تفسير ابن عرفة (بيروت: دار الكتب العلمية، 2008م) ص144/3.

42 ابن عرفة، تفسير ابن عرفة، ص144/3.

بتقديم (لَا تَحْزَنْ) وتأخير (تَقَرَّ عَيْنُهَا) كان الكلام مُفيداً؛ لأنه عدم وقوع الحزن لا يلزم وقوع السرور لها، فلما قال أولاً (لَا تَحْزَنْ) كان قوله فضلاً، لأنه متى ينعم بالسرور بلا محال وجب زوال الغم. فالمراد (تَقَرَّ عَيْنُهَا) سرور نتيجة وصوله إلى أمه، وزوال الحزن عنها بسبب عدم وصول لبن غيرها إلى بطنه.⁴³

(وَلَا تَحْزَنْ) أي على فقدك. "فإن قيل ولا تَحْزَنْ فضل لان السرور يزيل الغم لا محالة قلنا تَقَرَّ عَيْنُهَا بوصولك إليها ولا تحزن بوصول لبن غيرها إلى بطنك." وفي الإرشاد أي: "لا يطرأ عليها الحزن بفراقك بعد ذلك وإلا فروال الحزن مقدم على السرور المعبر عنه بقرّة العين فإن التخلية متقدمة على التحلية".⁴⁴

تفسير الآية:

بعد أن تركت أم سيدنا موسى ابنها في اليم وبقيت مغمورة حزينة أمرت بنتها أن تتبع خبر ابنها، فلما وصلت ورأت أن آل فرعون قد التقطه من البر وأنه لا يقبل ثدي أي امرأة بسبب ما حرم عليه لبنهن سوى أمه، قالت: هل أدلكم على من يطعمه؟ فهي امرأة أمينة فاضلة، قد تتعهد لكم بإطعام وإرضاع هذا الطفل؟ فأرادوا منها استدعائها فلما أنت بأم موسى أقبلت بإرضاعه فالتقم ثديها من غير إعراض. ففرحوا جميعاً خاصة زوجة فرعون وفرحت فرحاً شديداً. وقالت لها: فالتمكتين معنا في القصر وتسانديننا في عنايته. فرضت بأنها لا تستطيع ترك بيتها وأولادها، ولكن طلبت منهم أن تأخذ معها وأن تأتي به إلى القصر في كل حين. فوافقت امرأة فرعون ووثقت بها فأحسننت إليها غاية الإحسان لأنها أحسننت إلى موسى. فذلك قوله تعالى: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنْ﴾.⁴⁵ باختصار المعنى: أي رددناك يا موسى إلى أمك لكي تُسرّ بلقائك وتطمئن فؤادها بسلامتك ونجاتك، ولكيلا تحزن وتأس على فراقك وحسرتك.⁴⁶

قوله: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنْ﴾⁴⁷ فالمراد أن المقصود من رد سيدنا موسى إلى أمه غرس السرور في فؤادها وإزالة الحزن والكدر والخوف عنها. فإن قيل: "لَوْ قَالَ كَيْ لَا تَحْزَنْ وَتَقَرَّ عَيْنُهَا كَانَ الْكَلَامَ مُفِيداً لِأَنَّهُ لَا يَلْزَمُ مِنْ نَفْيِ الْحُزْنِ حُصُولَ السُّرُورِ لَهَا، وَلَمَّا قَالَ أَوَّلًا كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا كَانَ قَوْلُهُ بَعْدَ ذَلِكَ: وَلَا تَحْزَنْ فَضْلاً؛ لِأَنَّهُ مَتَى حَصَلَ السُّرُورُ وَجَبَ زَوَالُ الْغَمِّ لَا مَحَالَةَ، قُلْنَا: الْمُرَادُ أَنَّهُ تَقَرَّ عَيْنُهَا بِسَبَبِ وَصُولِهَا إِلَيْهَا فَيَزُولُ عَنْهَا الْحُزْنُ بِسَبَبِ عَدَمِ وَصُولِ لَبَنِ غَيْرِهَا إِلَى بَاطِنِهَا"⁴⁸ فرجع موسى إلى أمه لطف من الله وعناية له من كل هذه التدبيرات. فذلك قوله تعالى: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ﴾، أي بمعنى قالوا: دُلينا على من يعتنى به ويتكلف به، فجاءت بأم موسى، فرده الله إلى أمه؛ ﴿كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا﴾، فطبيب نفسها بقاء ابنه ورؤيته وصيانته، ﴿وَلَا تَحْزَنْ﴾ أي: زوال ودفع الحزن عنها؛ بمشيئة الله عز وجل وذلك بعدم تلقمها لبن غيرها، أو كي لا تحزن أنت أيها النبي بفراق أمك وبفقد إشفاقها.⁴⁹ ولا تحزن بكيفية حفظها لك وصيانتها وإرضاعها، ولو لم يكن حصل ما حصل فكنتم ستبقون خائفين من جواسيس فرعون أن يُبلعوا عنك، فسيستعجل بَدَحِ الوليد الذي هو أنت.

المعنى المراد من كلمة حزن في قيسم المعنى: أي تقول لهم أخت موسى وهي ملتبسة ثوب ناصحة: هل أدلكم على من يُرضعه؟ فيقال لها: هاتى بها. فأتت لهم بأمه فأرضعته،⁵⁰ وهذا معنى قوله تعالى: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنْ﴾.⁵¹ ﴿وَلَا تَحْزَنْ﴾ أي: كل ما يكدر لها ذلك السرور من الحزن بسبب من الأسباب يمنع حصولها، ولو كان الحزن بسبب زوال قرور عينها؛ لقدّم نفي الحزن على قرّة

43 أبو حفص سراج الدين عمر بن علي بن عادل الحلبي المشقي النعماني، اللباب في علوم الكتاب (بيروت: دار الكتب العلمية، 1419هـ - 1998م) ص243.

44 إسماعيل حقي بن مصطفى الإسطنبولي الحنفي الخلوتي، المولى أبو الفداء، روح البيان (بيروت: دار الفكر) ص384؛ أبو السعود العمادي محمد بن محمد بن مصطفى، إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم (بيروت: دار إحياء التراث العربي) ص16/6.

45 (سورة طه، الآية: 4٠).

46 محمد علي الصابوني، صفوة التفسير (القاهرة: دار الصابوني للطباعة والنشر والتوزيع، 1417 هـ - 1997 م) ص214.

47 (سورة طه، الآية: 4٠).

48 فخر الدين أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي مفتيح الغيب (بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1420هـ) ص579.

49 محمد بن عمر نووي الجاوي البنتي إقنما، مراح لبيد لكشف معنى القرآن المجيد (بيروت: دار الكتب العلمية، 1417هـ) ص26.

50 محمد محمود الحجازي، التفسير الواضح (بيروت دار الجيل الجديد، 1413هـ) ص487.

51 (سورة طه، الآية: 4٠).

العَيْن، فَيَحْمَلُ هَذَا النَّقْيُ بِسَبَبِ يَطْرَأُ بَعْدَ ذَلِكَ لِلْحُزْنِ، وَيُمْكِنُ أَنْ يُقَالَ: "إِنَّ الْوَاوَ لَمَّا كَانَتْ لِمُطْلَقِ الْجَمْعِ؛ كَانَتْ هَذَا الْحَمْلُ غَيْرَ مُتَّعِينَ."⁵² وقد رزق الله أم موسى فأعاد إليها ولدها، وأعطاهَا أَجْرَتَهَا عَلَى إِرْضَاعِ وَادِّهَا، فَهِيَ الَّتِي تُرْضِعُهُ وَتَأْخُذُ أَجْرَهُ عَلَى إِرْضَاعِهَا لَهُ.

وفي ذلك قَالَ الشَّاعِرُ:

نَالَ الْخِلَافَةَ أَوْ جَاءَتْ عَلَى قَدْرِ كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرِ

قال الشيخ الشنقيطي: "هذا الذي ذكره جلّ وعلا في هذه الآية الكريمة من كون أخته مشئت إليهم وقالت لهم: ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ﴾ أوضحه ربنا جلّ وعلا في سورة القصص فبين أن أخته المذكورة مُرسلةٌ من أمها؛ لتتعرف خبره بعد ذهابه في البحر، وأنها أبصرته من بُعد وهم لا يشعرون بذلك، وأنّ الله حرّم عليه المراضع غير أمه تحريماً قديماً كونياً، فقالت لهم أخته: ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ﴾ أي: على مُرضع يقبلُ ثديها ويلتقمه، وتكفله لكم بنصح وأمانةٍ وذلك في قوله تعالى: ﴿وقالت لأخته قصيه فبصرت به عن جنب وهم لا يشعرون وحرمنا عليه المراضع من قبل فقالت هل أدلكم على أهل بيت يكفلونه لكم وهم له ناصحون فرددناه إلى أمه كي تفر عينها ولا تحزن ولتعلم أن وعد الله حق ولكن أكثرهم لا يعلمون﴾⁵⁴ فقوله تعالى في آية القصص هذه ﴿وقالت لأخته قصيه﴾ أي: قالت أم موسى لأخته وهي ابنتها أي: اتبعني أثره، وتطلبي خبره حتى تطلعي على حقيقة أمره.⁵⁵

2.2. الحزن في سورة القصص الآية 7

قال تعالى: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾.⁵⁶

ما جاء في إعراب الآية ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي﴾، دَكَرَ مُحْيِي الدِّينِ فِي كِتَابِهِ لِتَفْسِيرِ الْآيَةِ ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي﴾ فَالْخَوْفُ لُغَةً: هُوَ غَمٌّ يَلْحَقُ الْإِنْسَانَ لِأَمْرٍ مَكْرُوهٍ مُتَوَقَّعٍ، وَالْحُزْنُ لُغَةً: غَمٌّ يَلْحَقُهُ لِأَمْرٍ مَكْرُوهٍ وَاقِعٍ،⁵⁷ وَمَعَ كَثْرَةِ اتِّفَاقَاتِ فِي وَجُودِ الْعَطْفِ هُنَاكَ اعْتِرَاضَاتٌ لَهَا أَيْضاً.⁵⁸ ﴿وَلَا تَخَافِي﴾: الْوَاوُ حَرْفُ عَطْفٍ، وَاللَّامُ (لَا) نَاهِيَةٌ، وَتَخَافِي فِعْلٌ مُضَارِعٌ مُجْزُومٌ بِ (لَا)، وَالْيَاءُ: فَاعِلٌ، ﴿وَلَا تَحْزَنِي﴾ فَالْجُمْلَةُ مَعْطُوفَةٌ عَلَى مَا قَبْلَهَا⁵⁹ وَهِيَ ﴿وَلَا تَخَافِي﴾.

العلاقة بين الخوف والحزن الواردة في الآية:

ولقائل أن يقول: ما الفرقُ بين الخوف والحزن حتى عطف أحدهما على الآخر في قوله: ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي﴾ ثم ليس من التناقض الضروري أن يثبت الخوف في قوله: ﴿فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ﴾ ثم ينفى الخوف بقوله: ﴿وَلَا تَخَافِي﴾؟ والجواب على التناقض المذكور، أن الخوف الأوّل المنبثق: هو الخوف والقلق من غرق موسى في النيل، والثاني: هو الخوف من ذبح موسى من قِبَلِ فرعون وأنداده، فبذلك يزال ما يَتَوَقَّعُ من تناقض. فإذا الخوف هو غمٌ يصيبُ به الإنسان في أمرٍ يُتَوَقَّعُ وقوعه في المستقبل، أمّا الحُزْنُ فهو غمٌ يصيبُ البشرية لِأَمْرٍ قَدْ وَقَعَ فِعْلاً وَمَضَى.⁶⁰

وذكر الزمخشري الفرق في تفسيره قائلاً: **فإن قيل:** ما الفرق بين الخوف والحزن؟ قلت: "الخوف غمٌ يلحق الإنسان لمتوقع، والحُزْنُ: غمٌ يلحقه لواقع وهو فراقه والإخطار به، فتهيئت عنهما جميعاً، وأمنت

52 محمد بن علي بن محمد بن عبد الله الشوكاني اليمني، فتح القدير (بيروت: دار ابن كثير، دمشق: دار الكلم الطيب 1414هـ) ص423.

53 أبو العباس شهاب الدين أحمد بن يوسف بن عبد الدائم، الدرر المعصور في علوم الكتاب المعنون، المحقق: الدكتور أحمد محمد الخراط (مشق: دار القلم) ص40/8.

54 (سورة القصص، الآية: 11 - 13).

55 حكمت بن بشير بن ياسين، موسوعة الصحيح المسبور من التفسير بالمأثور (المدينة النبوية: دار المناظر للنشر والتوزيع والطباعة، 1420هـ - 1999م) ص357/3.

56 (سورة قصص: الآية 7).

57 محيي الدين، إعراب القرآن وبيانه، ص281/7.

58 الدعاس وآخرون، إعراب القرآن الكريم، ص421.

59 محيي الدين، إعراب القرآن وبيانه، ص281.

60 محيي الدين، إعراب القرآن وبيانه، ص285.

بالوحي إليها، وَوَعَدْتُ مَا يُسَلِّبُهَا وَيَطْمِنُ قَلْبَهَا وَيَمْلُؤُهَا غَيْطَةً وَسُروراً، وهو رَدُّهُ إليها، وجَعَلَهُ من المرسلين.⁶¹ وَقَوْلِهِ: ﴿أَنْ أَرْضِعِيهِ﴾ كالدَّلالَةِ عَلَى أَنَّهَا أَرْضَعَتْهُ وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ حَدُّ ذَلِكَ، فَإِذَا خَفْتُ عَلَيْهِ أَنْ يَطْفُنَّ بِهِ جِيرَانُكَ، وَيَسْمَعُونَ صَوْتَهُ عِنْدَ الْبُكَاءِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: "إِنَّهُ بَعْدَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ صَاحَ فَأَلْقِي فِي الْيَمِّ."⁶²

فالمراد هاهنا باليَمِّ: نهر النَّيْلُ الذي عصم وناقذ حياة سيدنا موسى، ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي﴾ وَالْخَوْفُ: في نفس المعنى الواردة في الآية السابقة ألا وهو غَمٌّ وكدر وقلق يصاب به بسبب مَكْرُوهِ يَتَوَقَّعُ حُصُولَهُ فِي الْمُسْتَقْبَلِ، فَالْحُزْنُ أيضاً بنفس المعنى الواردة في الآية السابقة وهو غَمٌّ يَلْحَقُ بِصَاحِبِهِ وذلك بسبب وقوع مَكْرُوهِ قد أصاب في الْمَاضِي، فَكَأَنَّهُ قِيلَ وَقصد: ﴿وَلَا تَخَافِي﴾ مِنْ هَلَاكِهِ وَإِصَابَتِهِ بِسَوْءٍ، ﴿وَلَا تَحْزَنِي﴾ بسبب فراقه والاشتياق إليه؛ فـ﴿إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ﴾ لِتَكُونِي أَنْتِ الْمُرْضِعَةُ لَهُ، ﴿وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ إِلَى أَهْلِ الشَّامِ وَأَهْلِ مِصْرَ.⁶³

الإعجاز في هذه الآية الكريمة:

وقد يتواجد في هذه الآية مثال دقيق من أمثلة الإعجاز القرآني. فَذَكَرَ عِيَاضٌ فِي كِتَابِهِ "الشِّفَا"،⁶⁴ وَالْقُرْطُبِيُّ فِي "التفسير"⁶⁵ أَنَّهُ جَمَعَ فِي آيَةٍ وَاحِدَةٍ أَمْرَيْنِ، وَخَبْرَيْنِ، وَبِشَارَتَيْنِ، وَنَهْيَيْنِ.

فَالْأَمْرَانِ هُمَا: (الْقِيَةِ) وَ(أَرْضِعِيهِ).

وَالنَّهْيَانِ: (وَلَا تَخَافِي) وَ(وَلَا تَحْزَنِي).

وَالْخَبْرَانِ هُمَا: (وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى)، وَقَوْلُهُ: (فَإِذَا خَفْتُ عَلَيْهِ)؛ لِأَنَّهَا سَتَشْعُرُ بِالْخَوْفِ وَالْقَلْقِ عَلَيْهِ بِلَا مَحَالٍ.

وَالْبِشَارَتَانِ: فِي ضَمَنِ الْخَبْرَيْنِ: (إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ) وَ(وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ).⁶⁶

وَالْخَوْفُ: تَوَقُّعُ أَمْرٍ غَيْرِ مَحْبُوبٍ أَوْ الْقَلْقُ مِنْ وَقْعِ مَكْرُوهِ مَا.

وَالْحُزْنُ: حَالَةٌ تَنْسِبُهُ كِدْرَةً تَنْشَأُ بِحُصُولِ حَدِيثِ مَكْرُوهِ لِمَحْبُوبٍ أَوْ لِلنَّفْسِ، كَقَوَاتِ أَمْرِ الْمَحْبُوبِ، أَوْ فَقْدِ الْحَبِيبِ، أَوْ الْبُعْدِ عَنْهُ جَبْرًا، أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ مِنَ الْأَسْبَابِ الْكِدْرَةِ الْمَوْلَمَةِ لِلنَّفْسِ.

وَالْمَعْنَى الْمَقْصُودُ فِي الْآيَةِ خَلَاصَةٌ: لَا تَخَافِي عَلَيْهِ يَا أُمَّ مُوسَى بِالْهَلَاكِ مِنْ لِقَائِهِ فِي الْيَمِّ، وَلَا تَحْزَنِي عَلَيْهِ حَسْرَةً عَلَى فِرَاقِهِ أَبَدًا. فَجَاءَ النَّهْيُ عَنِ الْخَوْفِ وَعَنِ الْحُزْنِ نَهْيً عَنِ تَوَقُّعِ مَكْرُوهِ مَا، وَالتَّفَكُّرِ فِي وَخَشَةِ الْفِرَاقِ وَالْمَهْمِ.⁶⁷ فَاصْلُ النَّهْيِ هَاهُنَا النَّهْيُ عَنِ سَبَبَيْهِمَا وَحُصُولِهِمَا.

3.2. الحزن في سورة القصص الآية 8

﴿فَإِن نَّقِطُهُ آلٌ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرْنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِبِينَ﴾⁶⁸

ما ورد في إعراب وتفسير الآية:

61 أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الرمضاني جار الله، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل (بيروت: دار الكتاب العربي، 1407هـ) ص3/393.

62 الرازي، مفاتيح الغيب، ص579.

63 الرازي، مفاتيح الغيب، ص579.

64 أبو الفضل القاضي عياض بن موسى الجصبي، الشفا (بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، 1409 هـ - 1988 م) ص1/263-264.

65 أبو عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش (القاهرة: دار الكتب المصرية، 1384هـ - 1964م) ص1/78-76.

66 وهبة بن مصطفى الزحلي، التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج (دمشق: دار الفكر المعاصر، 1418هـ) ص20/64.

67 محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي، التحرير والتنوير (تونس: الدار التونسية للنشر، 1984هـ) ص8/75.

68 (سورة القصص: آية 8).

قوله تعالى: ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ﴾ والالتقاط: "هُوَ وَجُودُ الشَّيْءِ مِنْ غَيْرِ طَلَبٍ،⁶⁹ لَمَّا كَانَ مَالٌ آل فرعون من التَّقَاتِ موسى وَتَرْبِيَّتِهِ إِلَى كَوْنِهِ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا، وَإِنْ لَمْ يَلْتَقِطُوهُ إِلَّا لِلتَّيْبِي وَالْمَحَبَّةِ، وَكَوْنُهُ ﴿لِيَكُونَ﴾ حَبِيبًا وَابْنًا لَهُمْ، فَهَذِهِ اللَّامُ يُقَالُ لَهَا (بِلَامِ الصَّيْرُورَةِ) وَ(بِلَامِ الْعَاقِبَةِ). وَقَالَ الزَّمَخْشَرِيُّ: "هَذِهِ اللَّامُ؛ لِلتَّعْلِيلِ، مِثْلُ: جِئْتُكَ لَتَكْرَمْتِي، لَكِنَّهُ مَجَازٌ؛ لِأَنَّ الدَّاعِيَ لِالتَّقَاتِ إِثْمًا هُوَ الصُّحْبَةُ، وَلَمَّا كَانَتْ الْعِدَاوَةُ نَتِيجَةَ التَّقَاتِ هُنَا شَبَّهَ بِالدَّاعِي الَّذِي يَفْعَلُ فَاعِلُ الْفِعْلِ لِأَجْلِهِ، فَاسْتَعِيرَتْ لَهُ (اللَّامُ) كَمَا اسْتَعِيرَ لَفْظَ (الْأَسَدِ) لِلشَّجَاعِ."⁷⁰ وَقَالَ ابْنُ عَرَفَةَ: "هِيَ لَامُ الصَّيْرُورَةِ."⁷¹ لِأَنَّهُمْ لَمْ يَلْتَقِطُوهُ ﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾، وَلَكِنْ أَخْطَنُوا فَانجَلَى عَاقِبَةُ أَمْرِهِمْ إِلَى ذَلِكَ. وَالْخَاطِنُونَ: الْمُتَعَمِّدُ عَلَى فِعْلِ الْخَطَا، وَالْمُخْطِئُ: الَّذِي يَخْطَأُ بِلَا تَعَمُّدٍ. فَمِنْ جِهَةِ الْمَعْنَى، مِنَ الْمَحْتَمَلِ أَنْ يَكُونَ فِي الْكَلَامِ حَذْفٌ، فَهُوَ ظَاهِرٌ، أَيْ: (فَكَانَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا) بِمَعْنَى: أَنَّهُمْ أَخْطَنُوا وَأَصْرُوا فِي الْكُفْرِ وَلَمْ يَسْلَمُوا إِلَى دِينِهِ، وَكَفَرُوا بِاللَّهِ تَعَالَى وَتَعَمَّدُوا الْجَزَائِمَ الْكَبِيرَةَ مِنْهَا وَالصَّغِيرَةَ.⁷² وَكَانَ بَعْضُهُمْ يَقُولُ: بَلْ هِيَ حَقِيقَةٌ كَمَا أَنْتَ عَلَى أَصْلِهَا، وَيَقْدِرُهُ؛ لِأَنَّهُ يُعْتَبَرُ مُكْتَسِبًا لِلْعَبْدِ مِنْ حَيْثُ وَقَعَهُ فَتَكُونُ (اللَّامُ) لِلصَّيْرُورَةِ، لِأَنَّ آلَ فِرْعَوْنَ لَمْ يَلْتَقِطُوهُ؛ لِأَنَّ الْالتَّقَاتِ أَمْرٌ عَارِضٌ يَقَعُ مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ، أَيْ: قَدَرَ اللَّهُ تَعَالَى وَجَعَلَ التَّقَاتِ لَهُ سَبَبًا فِي عِدَاوَتِهِ لَهُمْ، وَالْعِدَاوَةُ الثَّابِتَةُ هُنَا جَاءَتْ مُقَابَلَةً لِلْخَوْفِ الْمَنْفِي الْوَارِدَةِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي﴾؛ لِأَنَّ الْعِدَاوَةَ الشَّدِيدَةَ فِيمَا بَيْنَهُمَا سَبَبٌ فِيهِ، وَأَمَّا الْحُزْنَ الثَّابِتُ جَاءَ مُقَابَلًا لِلْحُزَنِ الْمَنْفِي عَنْهُ.⁷³

وقال صاحب الكشاف: "هي لام كي التي معناها التعليل، ولكن هذا المعنى وارد على طريق المجاز، لأنه لما كانت هذه العداوة نتيجة لفعالهم، وثمره له، شُهِتَ بِالدَّاعِي الَّذِي يَفْعَلُ الْفَاعِلُ الْفِعْلَ لِأَجْلِهِ، قَرِي (حَزَنًا) بِفَتْحِ الْحَاءِ وَالزَّيِّ، وَ(حَزَنًا) بِضَمِّ الْحَاءِ وَسُكُونِ الزَّيِّ، وَهِيَ لَعْنَانُ كَالْعُدْمِ وَالْعَدَمِ، وَالرُّشْدِ وَالرُّشْدِ، وَالصُّلْبِ وَالصُّلْبِ، وَالسُّمِّ وَالسُّمِّ."⁷⁴ وَمِنْ رِوَايَةٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ أَعْلَمُ أَنَّ التَّحْقِيقَ مَشْبُوهًا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَأَنَّ اللَّامَ فِي ﴿لِيَكُونَ﴾، لَامُ التَّعْلِيلِ الْمَعْرُوفَةَ بِلَامِ كِيٍّ، وَذَلِكَ وَرَدَ عَلَى سَبِيلِ الْحَقِيقَةِ لَا الْمَجَازِ، وَمِنْ دَلَالِ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿يَوْمًا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾.⁷⁵ فَيُضَاحُ ذَلِكَ أَنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى صَرِيحٌ فِي أَنَّهُ تَعَالَى يَصْرِفُ بِمَشِيئَتِهِ جَلًّا وَعَلَا مِنْ مَا سَبَقَ بِهِ عِلْمُهُ مَشِيئَةَ الْعَبْدِ وَقُدْرَتَهُ، وَقَدْ صَرَفَ مَشِيئَةَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ بِمَشِيئَتِهِ جَلًّا وَعَلَا إِلَى التَّقَاتِ بِمُوسَى؛ لِيَسْلُطَ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا.⁷⁶ فَكَانَتْهُ يَقُولُ: قَدَرْنَا عَلَيْهِمُ التَّقَاتِ بِمَشِيئَتِنَا لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا، وَهَذَا مَعْنَى وَاصِحٌّ، لَا لَيْسَ فِيهِ وَلَا إِشْكَالُ الْبِنَاءِ، كَمَا يُرَى.

وَقَالَ ابْنُ كَثِيرٍ - رَحِمَهُ اللَّهُ - فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَةِ: "وَلَكِنْ إِذَا نُظِرَ إِلَى مَعْنَى السِّيَاقِ، فَإِنَّهُ تَبَيَّنَ اللَّامُ لِلتَّعْلِيلِ؛ لِأَنَّ مَعْنَاهُ: أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَبِضَهُمْ لِالتَّقَاتِ، لِيَجْعَلَهُ عَدُوًّا لَهُمْ وَحَزَنًا، فَيَكُونَ أَبْلَغُ فِي إِبْطَالِ حَذْرِهِمْ مِنْهُ، ائْتَتْهُ مَحَلُّ الْعَرَضِ مِنْ كَلَامِهِ، وَهَذَا الْمَعْنَى هُوَ التَّحْقِيقُ فِي الْآيَةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى،"⁷⁷ وَيَدُلُّ عَلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿يَوْمًا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾.⁷⁸ وَقِيلَ: ﴿لِيَكُونَ﴾، فَعَلٌ مُضَارِعٌ نَاقِصٌ مَنْصُوبٌ، وَاسْمُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ هُوَ. فَهِيَ نَصَبٌ ﴿لِيَكُونَ﴾: بِلَامِ (كِيٍّ)، وَرَبِمَا أَشْكَلَ هَذَا عَلَى مَنْ كَانَ يَجْهَلُ الْعَرَبِيَّةَ لَعْنَةً أَوْ كَانَ ضَعِيفًا فِيهَا، فَإِنْ قِيلَ: لَيْسَ بِلَامِ (كِيٍّ) وَقَلْبٌ بِمَا لَا يَعْرِفُ عِنْدَ الْحَدَاقِ مِنَ النَّحْوِيِّينَ، فَمِثْلَةُ هَذِهِ كَثِيرَةٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ. وَقَدْ يُقَالُ: "جَمَعَ فُلَانٌ لِيُهْلِكُهُ، وَجَمَعَهُ لِحَنْفِهِ، وَجَمَعَهُ لِيُعَاقَبَ عَلَيْهِ، لَمَّا

69 أبو محمد الحسين بن مسعود البغوي، معالم التنزيل في تفسير القرآن (دار طيبة للنشر والتوزيع، 1417هـ - 1997م) ص193.

70 ابن عرفة، تفسير ابن عرفة، ص265.

71 ابن عرفة، تفسير ابن عرفة، ص265.

72 أبو حيان محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيان أثير الدين الأندلسي، البحر المحيط في التفسير (بيروت: دار الفكر، 1420هـ) ص287.

73 ابن عرفة، تفسير ابن عرفة، ص265.

74 أبو الطيب محمد صديق خان بن حسن بن علي بن لطف الله الحسيني البخاري القزويني، فتح البيان في مقاصد القرآن (بيروت: المكتبة العصرية للطباعة والنشر، 1412هـ - 1992م) ص91/10؛ أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي، أبو إسحاق، الكشف والبيان عن تفسير القرآن (بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1422هـ - 2002م) ص7/236؛ الزَّمَخْشَرِيُّ،

الكشاف، ص393-394.

75 (سورة تكوير: الآية 30).

76 أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن علي الواحدي النيسابوري، الوسيط في تفسير القرآن المجيد (بيروت: دار الكتب العلمية، 1415هـ - 1994م) ص391/3.

77 محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجكني الشافعي، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن (بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، 1415هـ - 1995م) ص150.

78 (سورة تكوير: الآية 30).

كان جَمْعُهُ إِيَّاهُ قد أدَّاه إلى ذلك.⁷⁹ فهنا في الآية لِيَكُونَ لَهُمْ في تجلّي الأمر عَدْوًا يناقضهم في جذور تدينهم وكفرهم. و﴿لَهُمْ﴾: متعلقان بما بعدهما، ﴿عَدْوًا﴾: خبر لـ (يكون)، ﴿وَحَزْنًا﴾: وحزن، اسم فاعل من حزن كأحزن، وقرئ ﴿وَحَزْنًا﴾.⁸⁰ حزنًا: مصدر الثلاثي من حزن بمعنى أحزن، فأحزن من باب فَعَلَ (نَصَرَ)، ووزنه فَعَلَ يَفْعَلُ يَفْعَلُ، وأتى في وزن المصدر بمعنى: اسم الفاعل، أي: مُحْزَنًا لَهُمْ.⁸¹ معطوف على ﴿عَدْوًا﴾، والمصدر المؤول من أن المضمره، وما بعدها في محل جرٍ باللام، والجار والمجرور فهما متعلقان بالفعل قبلهما.⁸²

قال تعالى: ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا﴾، يعني التقطه جوارى امرأة فرعون آسيا من النيل، حينها كن خرجن يَغْتَسِلْنَ فوجَدْنَ الثَّابُوتَ الذي يجري فيه موسى، فأدخَلْنَهُ إلى آسيا، فناله رحمتهما وحينها، فأخبرت به زوجها فرعون وطلبت أن يعصمه من الذبح، ولكنه رغم ذلك لم يسترجع من ذبحه، وقال فرعون: إني لأخاف أن يكون هذا الطفل ابن من أبناء بني إسرائيل، وأن يكون هلاكنا على يديه عن غيره،⁸³ ولذلك قال تعالى: ﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا﴾. فبعد إصرارها وامتناعها من مخاطبة فرعون تركه لها. ففي هذه الآية ذكر سبحانه أن العاقبة كانت لضد صالح من التقطه وما قصدوها، إذ أراد الله هذا في قوله: ﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا﴾، وأدى الأمر إلى الحاق المأساة والضرر لهم وقد كانوا حين الالتقاط يرجون نفعه، إذ أنهم إنما أخذوه ليكون لهم ولداً وقرّة عين لا ليكون عدواً، غير أن العاقبة جاءت بخلاف ما تمنوا، فكان عاقبة ذلك أنه أصبح عدواً لهم يقتل رجالهم، وأصبح حزنًا يستعبد نساءهم، وهذا على سنن العرب جارٍ في كلامهم، فيذكرون الحال بالمنال، قال شاعرهم:

وللمنايا تربي كل مرصعة
ودورنا لخراب الدهر نبيها⁸⁴

وقال أبو سعيد سابق بن عبد الله البربري

قللموت تغزو الودات سيخالها
كما لخراب الدهر ثبني المساكن⁸⁵

وأخرج الطبري بسنده الحسن عن قتادة رحمه الله، قوله: ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا﴾ أن موسى كان عدواً لآل فرعون في دينهم، وحزناً يحزنهم لما يأتهم وذلك بسبب أن الحزن مهما يكن لا ينفق للهراب من القدر وأن الوقوف أمام مشيئة الله محال.⁸⁶ خوف آل فرعون من بيتي إسرائيل، قبيض الله وقدر أن يكون زعيمهم من تربي تحت أيديهم من بيتي إسرائيل وعلى نظرهم وعنايتهم ويكفالتهم،⁸⁷ فسبحان الله خير الماكرين.

4.2. الحزن في سورة القصص الآية 13

﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَبَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۗ وَلِنَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾⁸⁸

79 الزحيلي، التفسير المفير، ص62.

80 الزحيلي، التفسير المفير، ص62.

81 محمود بن عبد الرحيم صافي، الجول في اعراب القرآن (بيروت: دار الرشيد، 1418هـ) ص20/229.

82 الدعاش وأخرون، اعراب القرآن الكريم، ص421.

83 أبو محمد مكى بن أبي طالب حَمْوَش بن محمد بن مختار القيسي الفيرواني، البداية إلى بلوغ النهاية في علم معاني القرآن وتفسيره، وأحكامه (جامعة الشارقة: مجموعة بحوث الكتاب والسنة - كلية الشريعة والدراسات الإسلامية، 1429هـ - 2008م) ص5487/8.

84 مساعد بن سليمان بن ناصر الطيار، التفسير اللغوي للقرآن الكريم (قاهرة: دار ابن الجوزي، 1432هـ) ص216.

85 مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب الفيروز آبادي، القاموس المحيط، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي (بيروت: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر، 1426هـ - 2005م) ص1160/1: محمد بن محمد حسن شُرَاب، شرح الشواهد الشعرية في أمات الكتب النحوية (بيروت: مؤسسة الرسالة، 1427هـ - 2007م) ص244/3.

86 حكمت بن بشير، موسوعة الصحيح، ص44/4.

87 كاملة بنت محمد بن جاسم بن علي آل جهام الكواري، تفسير غريب القرآن (بيروت: دار بن حزم، 2008) ص8.

88 (سورة القصص: آية 13).

فيما ورد في إعراب الآية: ﴿وَلَا تَحْزَنْ﴾ الواو حرف عطف واللام لا نافية، و ﴿تَحْزَنْ﴾ معطوف على ما قبله ﴿تَقَرَّ﴾. 89 قوله تعالى: ﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ﴾ بهذا الضرب لطف من اللطائف رحمة من الله لأم موسى ﴿كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنْ﴾ بالمقام مع ابنها ووجوده معها، وألا تحزن على فراقه. أو أن يقال: تسر برد ابنها إليها، وذلك صفة معروفة وظاهرة خاصة في الأمهات وعمامة في النساء أنهن يحزن بمفارقة من هو عزيز عليهن خاصة أولادهن وبهممن لذلك، ويسرن إذا التقوا بهم. وقوله: ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ أي انها كانت تعلم أن وعد الله لا يخلف وعده، وأن وعده حق كائن في هذه الدنيا والآخرة بلا محالة، لكن العلم بالخبر ليس كالعلم بالعيان ومشاهدة؛ فالأمر هنا كأنه قيل لها: لتعلم عياناً وتشاهد ما وعد لها وتحققه كما وعد؛ لأن علم العيان ومشاهدة وقوع الخبر أكبر وأبلغ وأتقى وأدفع للوساوس من علم الإخبار. 90 وأيضاً ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ أي: فيما كان وعدها الله من أنه يرد ابنه قرة عينها إليها، فرغم كونها عليها السلام آمنة وعالمة بذلك، قد كان فوادها يحترق فليس الخبر كالعيان، فتحقت بوجود الموعود بمشنيته من الله تقديراً. أما في هذه الآية ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ قد روي أن فيها وجوه أربعة وهي:

أحدها: أن أكثر الناس في ذلك الأجل وبَعْدَهُ لَا يَعْلَمُونَ إدراك الحقائق العظيمة وذلك لإعراضهم عن النظر في آيات الله تعالى.

وثانيها: قال الضحاك ومقاتل: "يعني أهل مصر لا يعلمون أن الله وعدها برده إليها." 91

وثالثها: فهو كالتعريض، بما نفظ من أم موسى حين تجلى أمر الله بعاقبة ابنها موسى عليه السلام، فجزعت فؤاد أمه وأصبح فارغاً. ولكنها رغم ثقل ما حدث فلم تجزع بقدر الله. فمن باب تذكر الصبر على المصائب، قال داود الطائي لعقبة بن موسى - وكان له صديقاً - فقال له ذات يوم: "يا عقبة، كيف يستل من حزن من تجدد عليه المصائب في كل وقت؟ فخر عقبة مشيئاً عليه." 92

ورابعها: أن المعنى إنما (رددناه) إليها؛ لتعلم أن تحقق وعد الله حق، وأن ذلك الرد المفضود الأصلي من هذا العرض الديني، ولكن أكثر الناس لا يعلمون ولا يدركون بأنه ليس بوسعهم استيعاب أن هذا العرض الديني هو العرض الأصلي، وأن ما سواه من قرة العين وذهاب الحزن تبع، فقال الضحاك: "لما قيل نديها قال هامان: إنك لأمة، قالت: لا قال فما بالك قبل نديك من بين النسوة قالت أيها الملك إني امرأة طيبة الريح خلوة اللبن ما شم ريحي صبي إلا أقبل على ندي، قالوا صدقت فلم يبق أحد من آل فرعون إلا أهدى إليها وأتحفها بالذهب والجواهر." 93

تفسير الآية:

وقوله: ﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ﴾ كما وعدها الله بذلك بأن الله منجزاً وعده، ﴿كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا﴾ أي: تقر عينها برده موسى إليها (ولا تحزن) أي: ولئلا تحزن بحيث أنه رجع إليها وترجم، عندها، فلتكون آمنة مطمئنة وفرحة به، وقوله: ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾؛ لأنه كان قد وعدها الله بأنه يرد ابنها إليها، فأريها ما وعدناها به عياناً، لينطفئ نار فوادها ويطمئن ذلك قلبها، ويزداد إيمانها وعصمتها بالله، ولتعلم أنه سيحصل وعد الله جل وعلا في حفظه وصيانته بلا خلاف، وقوله: ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ أي: لا يعلمون أن وعد الله حق. 94 فإن رؤية السبب الحقيقي في هذه القصة متشوشاً، ذلك يشوش إيمانهم، لنقص علمهم بأن الله تعالى يختبر عبده بمصاعب ومكاره ومناحس شاقة. فعاش موسى عليه الصلاة والسلام عند آل فرعون وترى في سلطانهم بعز وشرف. وأصبح فؤاد أمه مطمئنة بذلك، وقد استقر عند الجميع أنها أمه من الرضاة، ولم يستنكر ملازمته إياها، وحبه ورفقته عليها، فهذا اللطف من الله يوجب التأمل

89 الدعاس وأخرون، إعراب القرآن الكريم، ص422.

90 محمد بن محمد بن محمود، أبو منصور الماتريدي، تفسير الماتريدي (بيروت: دار الكتب العلمية، 1426هـ - 2005م) ص153/8.

91 الرازي، مفتاح الغيب، ص583

92 أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء (مصر: دار السعادة، 1394هـ - 1974م) ص356.

93 الرازي، مفتاح الغيب، ص583

94 أبو المظفر منصور بن محمد بن عبد الجبار ابن أحمد المروزي السمعاني التميمي الحنفي الشافعي، تفسير القرآن (السعودية: دار الوطن، 1418هـ - 1997م) ص127.

بأنَّ صيانتَه بنبيهِ موسى من الكذب وتبشير أمورهِ المتعلِّقة فيما بينه وبينها بأن كانت العلاقة هو الرضاة التي بسببها سماها أمًّا فالكلام فيه كله كان صدقاً وحقاً.

وقال الشاعر:

وصدّر أراح الليلُ عزبَ همِّهِ
تضاعفَ فيه الحُزنُ من كلِّ جانبٍ⁹⁵

وسنعرض للآيات الآتية لما فيها توضيح حالة أم موسى وموقفها من بادي الأمر، وردة فعلها لما أمرها الله تعالى، وما فيها علاقة بكلمة الحزن في الآيات السابقة: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾⁹⁶ ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا﴾ أي: صار فؤادها خالياً من ذكر الدنيا وما فيها إلا ابنها موسى عليه السلام، وقيل أنَّ المعنى: فقدت عقلها من شدة التوتر وفرط الجزع والغم على ابنها حين سمعت بوقوعه في يد آل فرعون، وقيل: ﴿فَارِعًا﴾ قلبها من العهد الذي عهد إياها الله، أي: شدة قسوة البلاء أنساها هذا العهد، فكادت تبدي أنها أم موسى، فحينها حل رحمة الله بها فربط على قلبها فتذكرت وصبرت فجازاها الله بالتقائها به.⁹⁷ ﴿إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ﴾ أي أنها أصبحت على وشك أن تُفشي الأمر بحقيقة أنه ابنها وذلك من شدة الوجد والحزن الذي طار عقلها بسببهما، قال ابن عباس: "كادت تصيح: وا ابناه، وذلك حين سمعت بوقوعه في يد فرعون."⁹⁸ وقيل: ﴿إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا﴾: كادت لتبدي أنه ابنها وأنه من بني إسرائيل، لولا أن ربط الله على قلبها. وكما قال أهل التأويل: جاز أن يكون ربط قلبها بالإيمان.⁹⁹ ﴿لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا﴾ أي: لولا أن ثبتها الله بعناية منه وألمها الصبر والمتانة لكنت أفشت عن حال ابنها، ﴿لَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ أي: لتكون من المصدقين والمؤمنين بما وعدنا الله برده إليها، فقال فرعون: من أنت منه، فقد أبأ - أي موسى عليه السلام- كل ثدي إلا ثديك؟ فقالت: إني امرأة طابت لبنها وريحها، لا أكاد أوتي بصبي إلا قبلني فدفعه إليها، فرجعت إلى بيتها من يومها، ولم يبق أحد من آل فرعون إلا أهدى إليها، وأتحفها بالهدايا والجواهر، فذلك قوله تعالى ﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾ أي: أعانها إليها تحقيقاً للوعد كي تسعد وتهنأ بلبقائه ولا تحزن على فراقه، ﴿وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾ أي: ولتتحقق من صدق وعد الله برده عليها وحفظه من شر فرعون ﴿وَلَكِن كَثُرْهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ أي: ولكن الناس غالباً ما يشكون ويرتابون في وعد الله الواقع بلا محال.¹⁰⁰ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: فارغاً قلبها من كل شيء في الدنيا سوى ذكر موسى والقلق عليه، وكان قوله: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا﴾ جواب قوله: ﴿وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ... الآية﴾.

وتفسير هذه القصة الواردة في الآيات يحتمل وجوهاً:

أحدها: أنَّ الله تعالى أوحى إلى أم موسى وأمرها بترك ابنها في النيل فظاهر ما في الأمر من حزن وخوف إلا أن الله رفع عنها الحزن والخوف واطمأنها من غير ورود ثمة قول أو كلام.

والثاني: على القول لها: ﴿لَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعَلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾، فعلى هذا فهو البشارة لها برده إليها وجعله رسولاً، وأيضاً على النهي والارتداد عن الحزن والخوف عليه، فالحزن في كل ما في القصة هو حزن مفارقتها لها ومفارقتها له، وخوفها عليه من الهلاك والذبح على يد فرعون، كقول يعقوب عليه السلام حيث قال: ﴿إِنِّي لَيَحْزَنُنِي أَنْ تَدْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ﴾، ذكر الحزن عند مفارقة ابنه يوسف عليه السلام وذهابه عنه، والخوف عليه من الهلاك، فلقد دام حزن سيدنا يعقوب أعواماً عديدة ولما طال الفراق أمداً طويلاً، وفقد بصره من شدة البكاء إلى أن أنعم الله عليه وجمع شمله بابنه يوسف عليهما السلام. فصبره الله وربط فؤاده رغم احتراق فؤاد يعقوب على ابنه إلا أنه ارتد عن

95 النابغة الذبياني، ديوان (بيروت: دار الكتب العلمية، 1416هـ - 1996م) ص29.

96 (سورة قصص: الآية 10).

97 الماتريدي، تفسير الماتريدي، ص8/151.

98 الصابوني، صفوة التفسير، ص392.

99 الماتريدي، تفسير الماتريدي، ص8/151.

100 الصابوني، صفوة التفسير، ص392.

الجزع وثبت على إيمانه بربه والتوكل عليه. فرفع الله عنها جزن المفارقة، وبشّرها بالرّيب إليها وجعلها رسولاً وأمّنها عليه من الهلاك، فيكون قوله: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا﴾ فالسبب الوحيد لما خافت وحرّنت من وقوع مكروه عليه، والله تعالى أعلم بالصواب.

ففي نهاية السرد والإسهاب في كل من هذه الآيات يستنتج أن هذه الآيات جاءت تبشر وتطمئن المؤمن المتقي بالله والمتوكل على الله والمتتبع لأوامره ونواهيته تعالى بكشف الهم والحزن في هذه الدنيا والآخرة. وكما أن الآيات جاءت فرحةً وتسليّةً للمؤمن الصابر على قضاء الله وقدره ومكافأته بالأجر والثواب أجراً لصبر المؤمن وثباته على ما أصابه. فكذلك استنتج ما أخبر بها الله في صريح من هذه الآيات على حده ما تطمئن المؤمن وتكشف وتزيل عنه الهم والحزن والقلق. وذلك الرضا بما قدره الله من خير وشر وتسليم الأمر إلى الله يقتضي الرضا بما أصابه الله طاعةً واحتساباً له. فالآيات جاءت تطمئن المسلم على ألا يحزن بما أصابه مع عدم اليأس من رحمته التي وسعت كل ما في الكون. فبطبيعة الحال يصيب الإنسان بين الحين والآخر مصائب وأقدار التي لا مفرّ منها إلا بمشيئة الله. فإن صبر المؤمن يرفع الله عنه ويجزيه وإن لم يصبر فيخسر الأجر والثواب ورضا الخالق عز وجل، وكما يقال إنّ الصبر مفتاح الفرج. فيما أنّ القضاء مقدّر وليس من المقدور دفعه فهو اختبار لصالحه من الله، فإن صبر فهو الناجح عند ربه في الحياة الدنيوية والأخروية. كما أنه من المستفاد من قصة سيدنا موسى، أنّ الإنسان مهما ابتلاه الله من بلاء فله مع عبده، يرى ويسمع لا يتركه أبداً بشرط أن يصبر ولا يجزع. فكل هذا يدل على علمه سبحانه وكمال خبرته بأعمال خلقه وظواهره وبواطنه. أي بمعنى أنّه قدّر ذلك الغم والمصيبة على المؤمنين، لكي يتمزّنوا بالصبر على ما يصيبهم، والتعود على تحمل مشقات الحياة. ولذلك منع الله المؤمن الحزن على ما ابتلاه به، ووعده على ذلك نعم في الدنيا والآخرة.

فالله الخالق، وجاعل الجنة والنار، ليميز العبد الصالح الصابر من الجازع الطالغ. فينبغي على المؤمن اتباع هدى الله والرضى على ما كتبه له، فقال تعالى: ﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خُوفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾¹⁰¹ فالمؤمن الهادي ينال الرضا من الله ويفوز بجنّات النعيم التي وعدّها الله لعبده التائب المتقي.

وفقد المحبوب قد يعتبر من المصائب الكبرى. فقصّة فقد سيدنا يعقوب عليه السلام قرّة عينه يوسف ومن وراء يوسف اخيه بنيامين مثال عظيم لاشتماله على حسن موقف النبي يعقوب، وحسن مواعظته، كذلك حسن صبره في حزنه، وحسن تعزّيه في مصيبتّه، وحسن رجائه من الله، وحسن معاشرته بأبنائه، وامتناعه من أن يناديهم. بحيث قال - لما طلب منه إخوته أن يذهب معهم المحبوب يوسف بعض يوم ليرتج ويلعب - ﴿قَالَ إِنِّي لَيَحْزَنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ﴾¹⁰² أي إني ليحزني أن تذهبوا به إلى البئ، خوفاً عليه من أن يأكله الذئب، وأنتم عنه غافلون لا تشعرون. ولكنهم أصروا وعالجوه، فأرسله ﴿لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا﴾¹⁰³ رغم أنه لا يصبر على فراقه ولو بضعا من نهار. فقد شكى يعقوب عليه السلام حزنه وبتّه إلى الله وحده، فقال لإخوة يوسف بقوة إيمانه: ﴿بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِرْ جَمِلاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾¹⁰⁴ ولولا أنّ النبي يعقوب عنده من الإيمان ما يهون عليه مصيبتّه في فقد ابنه مع شدة وعظمة حبه له، فكان لذلك أثر على قلبه فحزن حزناً شديداً ولم يرتد يعقوب عن البكاء أسفا على يوسف إلى أن سألت حدقته وابيضت عيناه كما قصّه الله عز وجل في كتابه: ﴿وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وابيضت عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ﴾¹⁰⁵ فحالة النبي يعقوب، وحبه البالغ بقي لمدة طويلة يفتت كبده ويحرق فؤاده. ولكن قوة إيمانه، وقوة اعتصامه بالله - أوجب له أن يتماسك في هذه المدة، حتى جاء الله بالفرج الذي وعد الله به المؤمنين ولا شك بأن بعد كل عسر فرجا. وكذلك مع شدة تعذب يعقوب عليه السلام بألم الفراق الذي ذاقه مرارا فلم ييأس من روح الله، قال الله تعالى على لسان نبيه يعقوب: ﴿إِنَّهُ لَا يِيَّاسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾¹⁰⁶ فتارةً كان يقول: ﴿يَا

101 (سورة البقرة، آية: 38).

102 (سورة يوسف، آية: 13).

103 (سورة الأنفال، آية: 42).

104 (سورة يوسف، آية: 83).

105 (سورة يوسف، آية: 84).

106 (سورة يوسف، آية: 87).

أَسْفَى عَلَى يُوسُفَ¹⁰⁷ وَتَارَةً كَانَ يَقُولُ: ﴿فَصَبِّرْ جَمِيلًا وَاللَّهِ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾.¹⁰⁸ فعلى المؤمن ألا ييأس من روح الله مهما بلغ به الكرب والشدة؛ لإيمانه بالله عزّ وجلّ، وقُرب فرجه مهما طالّت مدة الشدّة والألم، وقُرب رحمته خاصة من عبده المؤمن؛ الذي لا ييأس من رُوح الله مهما اشتدّت به الخُطوب، وضاق به الحال بل كلما اشتدّ الخطب عظم رجاؤه واعتصامه بالله.

فصورة النبي يعقوب المفجوع بولديه يوسف وبنيامين، تجسّم حالته النفسية والروحية، وما فيهما من حزن وهم وألم التي ظهرت في صورة بياض عينيه الحسّية. والصورة توضح منتهى الحزن والعذاب والألم النفسي، وقد ارتسم هذا الحزن الداخلي في صورة بياض عينيه، ولكنه على الرغم من ظهور حزنه ببياض في عينيه، كان يكظم حزنه في فؤاده، ويخفي ألمه رغم انحراف كبده. وصورة أم موسى الروحية والنفسية التي حلت بها بعد أن سمعت وقوع ولدها موسى بيد فرعون، تختلف عن الصور النفسية التي وقع بها النبي يعقوب وذلك في قوله تعالى: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَّنَا عَلَى قَلْبِهَا﴾.¹⁰⁹ وهذه الصورة لفرغ القلب من كل المعاني كالصبر والوعي والإدراك وغيرهم، التي أصيبت بالأم الوالهة، ففي هذه الصورة الذي مرت به أم موسى، "كفراغ القلب" الموحية بالجزع والرعب الشديد، الذي يطير له القلب يفظ العقل، ويفرغ من أي مفهوم آخر، ظروف مشابهة للظروف التي تعبر عنه في القرآن عن الخوف في داخل النفوس، ولكنها لا تتماثل ولا تنتشابه، فكل صورة وظرف تتميز وتختلف عن الآخر، حسب السياق الذي وردت فيه، وحسب الأشخاص والمواقف والحالات، كما أنها تتميز بالإحاعات المنبثقة منها.

كما قال الله تعالى: ﴿فَنَادَيْهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾¹¹⁰ فهذه الآية تتحدث عن قصة مريم لما حملت بابنها النبي عيسى عليه السلام، خافت من الخزي والذل. فخرجت الى مكان بعيد خال من الناس، فمع حلول الولادة ألجأت الى جذع نخلة، فآلمها وجع الانفراد وعدم الطعام والشراب مع أيام الولادة، فتمنت الموت قبل حصول هذا الحادث، فان حلت بها الموت فكانت نسيماً منسياً لا تذكر. وليس فيما تمنته مصلحة لها أو خير. وإنما المصلحة والخير في حصول ما قدره الله.¹¹¹ فحينها أزال الله ارتباكها وثبت جأشها، وقال لها: "لا تجزعي ولا تحزني وتقلقي بشأن الولادة بالوحدة. لقد جعل ربك تحتك نهراً تستقيين منه ماءً سرياً. وأورق لها حتى أثمر ذلك الجذع التي كانت نخلة يابسة لا رأس لها ولا خضرة. كما قال جل جلاله: ﴿وَهَزِي إِلَيْكَ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا جَنِيًّا﴾¹¹² بمعنى رُطْباً طَرِباً نافعاً لذيقاً.¹¹³ فالشاهد من كل هذه الآيات أنه ينبغي على الإنسان أن يصبر ويتحمل لكل ما كتب له من قضاء وقدر. فان تذلل وصبر رضى الله عنه وكشف عنه الهموم والغموم، ورزقه بأحسن ما يريد. فعلى المؤمن ألا ينسى أن الدنيا دار فانية وهمها كثيرة، ولكنها غير مستقرة ولذلك يجب أن يكون همه النجاة في الآخرة، وقد قال تعالى: ﴿وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾.¹¹⁴

ففي كل من الحالات المذكورة اجتمع شعورا الحُزْنُ وَالْخَوْفُ، فكان هناك أمراً حتماً يستدعي الخوف ومن ورائه الحزن أو العكس أو الشعور بكلى الأمرين معاً. فالله تعالى يختبر عبده فيجازيه ويفرج عنه وينجز وعده على حسب إدراك عبده لحقيقة الابتلاء وقيمة كسب رضا الخالق في هذه الدنيا والآخرة. فالخوف والحزن شعوران ينتجان من أمر واحد. ولذلك آثار مختلفة على نفس البشر وحياته البشرية.

107 (سورة يوسف، آية: 84).

108 (سورة يوسف، آية: 18).

109 (سورة القصص، آية: 10).

110 (سورة مريم، آية: 24).

111 عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله السعدي، تفسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، المحقق: عبد الرحمن بن معلا اللويحي (بيروت: مؤسسة الرسالة، 1420 هـ - 2000 م) ص491.

112 (سورة مريم، آية: 25).

113 ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، المحقق: محمد عبد الرحمن المرعشي (بيروت: دار إحياء التراث العربي 1418 هـ) ص8/4.

114 (سورة العنكبوت، آية: 64).

3. ومن الآثار السبب للخوف والحزن:

مهما يكن من كثرة الشعور بالحزن والخوف فقد يكون تأثيرهما بنفس الدرجة والشدة على التصرفات البشرية، وعلى سلوكياتها، ويستولى على كل العلاقات الإنسانية وعلى تعامله مع الآخرين، بما في ذلك زوجته وأولاده والأقربون، ويكوز سبباً في اتخاذ قرارات بعيدة عن الحق، مجانية للصواب وقد تسوء جميع علاقاته بسبب ذلك، وقد يجور أيضاً في تصرفاته وتعامله مع أولاده بنفس ذلك السبب، فينبغي للمؤمن أن يحذر كل الحذر من ذلك الهَمِّ والحزن، وأن يبذل كل أسباب السلامة، وتركية النفس، وأن يبذل قصارى جهده لتحقيق أسباب السعادة وراحة البال وانتشراح الصدر والبعد عن كل ما يَكْدِرُ و يذلل صفو عيشه، ويؤثر فيما ذلك على حياته ومعيشته، وللهم والحزن¹¹⁵ أسباب، يجب التجنب منها لتأمين العيش السليم:

أولها: الذنوب والمعاصي

فإنَّ للمعصية ظلمة في القلب، تجعل صاحبها دائماً في همٍّ وغمٍّ وكدرٍ بألم الوجدان من داخل الأوجاف بعيدة عن الإدراك العقلي بذلك، ووحشة تحول بينه وبين ربه، تجعله لا يتلذذ بطاعة الله تعالى، ولا يأنس بذكر الله تعالى، فالمعاصي قد تكون من الأسباب الأولية في تعاسة الإنسان في كل من الحياة الدنيا والآخرة.¹¹⁶

الثاني: التعلق بالدنيا

يقول النبي صلى الله عليه وسلم: "من كانت الدنيا همّه، فرّق الله عليه أمره، وجعل فقره بين عينيه، ولم يأتها من الدنيا إلا ما كتبت له."¹¹⁷ وقد دعا النبي صلى الله عليه وسلم على عبد الدينار الدرهم بالتعاسة فقال: "تعس عبد الدينار تعس عبد الدرهم."¹¹⁸ فلا نجاة من محبة الدنيا وما فيها إلا بمحبة الآخرة.

الثالث: الأوهام

فإنها من الأمور الضارة بالنفس الضارة لدرجة قلب الحياة المرآة كآبة وحزن، وألم، وهم، ما يقع في القلب من الخواطر، وتضخيم الوقائع الغير الحقيقية والغير الواقعة إلى عدّة أضعاف كأنها حقيقية، سواء كانت الوقائع متعلّقة بنفس الشخص، أو بحكمه على الناس الآخرين ممن حوله، فكم من شخص أصابه عارضٌ يسيرٌ في صحته، فصار بسبب الوهم مرصاً مرصاً مستعصبا انقلب حياته إلى تعاسة مؤلمة، وكم من شخص أصقّ بإخوائه التهم وهم منها بُرئاً، بسبب هذه الأوهام الغير الحقيقية، وكم من شخص وقع في الوسواس في صلاته وطهارته، بل وعقيدته بسبب هذه الأوهام، فلا عاصم منها إلا الله.

الرابع: كثرة الجدال في الأمور التي لا يجني منها إلا إغيار الصدور

فكثرة الجدال فيما لا ينفع ولا يضر، منه خسران فهو امر لا يدر منه سوى الحزن، وقد تكفل النبي عليه السلام بببيت من رياض الجنة لمن ترك الجدال وإن كان محقاً فيما يدعو إليه من أمر. فقال صلى الله عليه وسلم: "أنا زعيم ببيت في ربض الجنة لمن ترك المراءاة وإن كان محقاً."¹¹⁹ وأخبر النبي عليه السلام أنه من علامات الضلال الذي يضل لصاحبه بصيرته ويشوس ذهنه وإدراكه الحسي بقوله: "ما ضلّ قومٌ بعد هدى أو توهوا إلا أوتوا الجدال."¹²⁰ ما لم يكن الجدال ضامناً مُشتملاً على النصح بالحكمة والموعظة الحسنة والتوجيه الصحيح الفاطن وبيان الحق فيوجب الجدال أن يكون بالتّي هي أحسن.

115 أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبيد بن سفيان بن قيس البغدادي الأموي القرشي، *الهم والحزن* (القاهرة: دار السلام، 1412هـ - 1991م) ص44.

116 عبد الله بن عبد الرحمن الجبروع، *أثر الإيمان في تحصين الأمة الإسلامية ضد الأفكار الهدامة* (المدنية المنورة: الجامعة الإسلامية، 1423هـ - 2003م) ص330/2.

117 سنن الترمذي "باب ما جاء في صفة أواني الخوض" (2465).

118 صحيح البخاري "كتاب الجهاد والسير" (2887).

119 سنن أبي داود "باب في ختن الخلق" (4800).

120 صحيح الترمذي "ومن سورة الأخراف" (3253).

الخامس: الحَسَدُ

فإنَّ الحَسَدَ مريضٌ والحسد مرضٌ يتحول مع الزمن إلى إدمان سيء يصيب صاحبه بمشاعر وحالات وشعور سيء، وهذه خصال مُعَدَّبٌ بها صاحبها قبل غيره، ويعِدَّبُ نفسه بانشغاله بعباد الله، وبالحرز على النعم التي بها تنزلُ علمه، اخوانه وأصحابه، ونتمَّتْ زواياها عنهم، فإنَّ الحَسَدَ عدوُّ النعمة لمن هو حوله، مُعْتَرِضٌ على تقدير الله جلَّ وعلا في ذلك، ومن فترة لفترة يصبح وكأنَّه يلومُ ربَّه على ذلك: (كيف تُنعم على فلان وأنا أولى منه). نعوذُ بالله من الحَسَدِ.

السادس: عدم القناعة

فإنَّ عَدَمَ القناعة في هذه الدنيا بسبب أمور دنيوية وبسبب التنافس، وانشغال القلب بما فيه فضول، والنبى صلى الله عليه وسلم يقول: "انظروا إلى مَنْ هُوَ أَسْفَلُ منكم ولا تنظروا إلى مَنْ هو فوقكم فإنَّه أجدزُ أن لا تزددوا نِعْمَةَ الله عليكم."¹²¹ فكثيرٌ من النَّاسِ قد يَحْمَلُوا على أنفسهم أثقل مما يُطيقون، وأنقلوا قدرة على كوابلهم وظروفهم بأمور دنيوية كالدُّيون والالتزامات؛ بسبب النَّظَرِ إلى مَنْ هُوَ أعلى منهم مقاماً في المسكن، والمركب، والملبس، وغيرها، ولو أنَّهم قَنَعُوا بما رزقهم وآتاهم الله من النعم، وعاشوا على قدر كفايتهم وطاقتهم لكان خيراً وأطيب لهم، ولا يُعَدُّ ذلك عيباً عليهم لما فيه تجلي القدر، فهو نفس ما أمر الله تعالى به.

الخاتمة

وبعد أن أنهيت كتابة بحثي فيما يخص بقصة سيدنا موسى الواردة في القرآن، وبحثت في المعاني التي وردت، وجدت أنَّ المعنى الأكثر بروزاً هو معنى الحزن، وقد سردت وأسهبته في هذا الموضوع في الفصول السابقة في البحث، وخلصت في نهاية هذا الموضوع إلى عدة نتائج وتوصيات، منها أنَّ الحزن هو شعور بشرية ناتجة عن وقوع مصائب عدَّة يواجهها الإنسان في حياته مما تؤدي إلى عدم الرضا والتألم بها. فقد تقع ضمن إرادة بشرية، ولكنه غالباً ما يقع رغماً عنا بقدر من الله تعالى، فالحزن صفة فطرية يبتلي الله بها من يشاء من عباده بما فيهم الأنبياء والصالحون والتقي والفاجر، والمسلم والكافر اختباراً من عنده عز وجل، وقد استعاد منه النبي عليه الصلاة والسلام كونه غير محبوباً شرعاً قائلاً: "اللهم إني أعوذ بك من الهم والحزن." فهو قرين الهمِّ لا يعم بفائدة، مضعف للقلب، مفتر للعزم، كما أنَّ الحزن وإن كان أمراً لا ملجأ منه فهو عارض بشري، ومنشؤه أمر لا بد فيه للمرء على سواء، فالحزن شعور لا بد أن يعتري الإنسان السَّوي، فهو إحساس كغيره كالفرح والسرور والغضب والألم، بل كالجوع والعطش، فإنَّ الله قد خلق البشر بقطرة يعيش وينمو، يضعف ويقوى بمثل ما يقاومه من هذه المشاعر، فالله رغب في نفوس البشرية الإحساس، فيشعر به بحسب ما يجده في النفس من هذا الحس، ومن أثر المحسوس وجوداً وهدماً، ويجب على المرء التذكُّر بأنَّ الحزن أوقات قد يكون اختباراً للعبد، وهذا الاختبار يترتب عليه جوانب إيمانية وعقيدية وروحية ونفسية ومادية للإنسان، فمن لوازم العقيدة وجوب الحرص على تجنب كل ما يسبب الحزن للنفس والأهل والناس جميعاً، ومن الواجب على المؤمن أن يعلم أنَّ كل شيء إما هو بقدر الله تعالى، وإنَّ كلَّ ما شاء الله كان، ومالم يشأ لم يكن، وأنه ليس هناك من أمر يمكن أن يحجز قدرة الله من أن تنفذ في خلقه سبحانه كيف ما أراد، ومتى ما أراد، ولهذا على المؤمن الموجد أن يطمئن قلبه، وأن يعلم أن لا مجال للحزن في قلبه ولا في حياته، لأنَّ كلَّ ما قدر من أمر فمن الله عز وجل، ومشيتة قد نفذت، قال الله تعالى: **إِذَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلُ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ. لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ**¹²²

وفي قصة أم موسى يهبي الله تعالى لها عجائب في إنقاذ وليدها موسى ليعيش في كنف عدوه معرزا مكرما ثم يعيده تعالى إليها لترضعه، وكل تلك الأقدار الغريبة يقدرها الله تعالى كي **﴿لَا تَحْزَن﴾** فأوحى

121 سنن ابن ماجه "باب القناعة" (4142).

122 (سورة الحديد: الآية 22-23).

الله تعالى بأمر ما تعجز الأم عن فعله وذلك بأن تلقى ابنها في الماء وتلقيه ليحلف به الموت من كل مكان، ففي مقابل توكلها وإيمانها بالله بشرها الله تعالى بأن تفعل ذلك ثقة بالنجاة فلا تحزن. كما ورد في قوله تعالى: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾.¹²³ ثم أرجعه الله إليها كي لا تحزن وتطمئن صدرها. وقال تعالى: ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾.¹²⁴ فلعل هذه العناية بعدم إصابة أم موسى بالحزن يدل على أن الله تعالى يستكره الحزن على عبده. فالحزن إحساس عميق وأنه عذاب شديد لا يستحقه قلب عاطفي. وتستنتج من أن كل هذه الأمور تدل على أن الحزن شعور يتقل على فؤاد المرء سواء يقع بفراق محبوب أو غيره من المصائب. وإن عدم نزول الحزن في قلب المرء مما يحبه الله تعالى ويتولى سبحانه تهيب الأسباب لزواله، خاصة إذا كان العبد الصالح يحب الله ورسوله. فكل هذه مؤشرات دقيقة تدل على أن الله جل وعلى ينفي الحزن عن المرء وذلك لكونه إحساس يتعب فؤاد المرء وعاطفته، فلهذا يجب عدم النسيان بأن رسول الله صلى الله عليه وسلم استوصى بالبعد عن الحزن وأسبابه في حجة الوداع.

123 (سورة قصص: الآية 7).

124 (سورة طه: الآية 40).

المصادر

- الأزهري، أبو منصور محمد بن أحمد بن الهروي. *تهذيب اللغة*. المحقق: محمد عوض مرعب. بيروت: دار إحياء التراث العربي، ٢٠٠١م.
- أحمد عبيد الدعاس - أحمد محمد حميدان - إسماعيل محمود القاسم. *إعراب القرآن الكريم*. دمشق: دار المنير ودار الفارابي، 1425 هـ.
- أبو إسحاق، أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي. *الكشف والبيان عن تفسير القرآن*. عدد الأجزاء: 10. بيروت: دار إحياء التراث العربي، الأولى 1422 هـ - 2002 م.
- الأصفهاني، الراغب أبو القاسم الحسين بن محمد. *المفردات في غريب القرآن*. دمشق: دار القلم، 1412 هـ.
- أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبيد بن سفيان بن قيس البغدادي الأموي القرشي المعروف بابن أبي الدنيا. *الهم والحزن*. عدد الأجزاء: 1. القاهرة: دار السلام، 1412 هـ - 1991 م.
- البيضاوي، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي. *أنوار التنزيل وأسرار التأويل*، المحقق: محمد عبد الرحمن المرعشلي. بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1418 هـ.
- جعفر شرف الدين. *الموسوعة القرآنية، خصائص السور*. بيروت: دار التقريب بين المذاهب الإسلامية، 1420 هـ.
- الحجازي، محمد محمود. *التفسير الواضح*. بيروت: دار الجبل الجديد، 1413 هـ.
- أبو الحسين، أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي. *مجملة اللغة*. عدد الأجزاء: 2. بيروت: مؤسسة الرسالة، 1406 هـ - 1986 م.
- حكمت بن بشير بن ياسين. *موسوعة الصحيح المسبور من التفسير بالمأثور*. عدد الأجزاء: 4. المدينة النبوية: دار المآثر للنشر والتوزيع والطباعة، 1420 هـ - 1999 م.
- أبو حيان، محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيان أثير الدين الأندلسي. *البحر المحيط في التفسير*. بيروت: دار الفكر، 1420 هـ.
- الخليل بن أحمد، أبو عبد الرحمن بن عمرو بن تميم الفراهيدي البصري. *كتاب العين*. عدد الأجزاء: 8. بيروت: دار ومكتبة الهلال.
- الرازي، فخر الدين أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي. *مفاتيح الغيب = التفسير الكبير*. بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1420 هـ.
- الزحيلي، وهبة بن مصطفى. *التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج*. دمشق: دار الفكر المعاصر، 1418 هـ.
- الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد جار الله. *الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل*. عدد الأجزاء: 4. بيروت: دار الكتاب العربي، 1407 هـ.
- الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد جار الله. *أساس البلاغة*. عدد الأجزاء: 2. بيروت: دار الكتب العلمية، 1419 هـ - 1998 م.
- زين الدين أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي الرازي. *مختار الصحاح*. بيروت - صيدا: المكتبة العصرية - الدار النموذجية، 1420 هـ - 1999 م.
- زين الدين محمد المدعو بعيد الرؤوف بن تاج العارفين بن علي بن زين العابدين الحدادي. *التوقيف على مهمات التعاريف*. عدد الأجزاء: 1. القاهرة: عالم الكتب، 1410 هـ - 1990 م.
- سراج الدين، أبو حفص عمر بن علي بن عادل الحنبلي الدمشقي النعماني. *اللباب في علوم الكتاب*. بيروت: دار الكتب العلمية، 1419 هـ - 1998 م.
- أبو السعود العمادي محمد بن محمد بن مصطفى. *إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم*. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- شهاب الدين، أبو العباس أحمد بن يوسف بن عبد الدائم. *الدر المصون في علوم الكتاب المكنون*. المحقق: الدكتور أحمد محمد الخراط. دمشق: دار القلم.
- أبو الطيب محمد صديق خان بن حسن بن علي ابن لطف الله الحسيني البخاري القنوجي، *فتح البيان في مقاصد القرآن*. عدد الأجزاء: 15. صيدا: المكتبة العصرية للطباعة والنشر، 1412 هـ - 1992 م.

٤. ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر التونسي. *التحرير والتنوير*. عدد الأجزاء: 8. تونس: الدار التونسية للنشر، 1984 هـ.
- أبو العباس، شهاب الدين، أحمد بن يوسف بن عبد الدائم. *عمدة الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ*. عدد الأجزاء: 4. بيروت: دار الكتب العلمية، 1417 هـ - 1996 م.
- أبو عبد الله، محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي. *الجامع لأحكام القرآن*. تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش. القاهرة: دار الكتب المصرية، 1384 هـ - 1964 م.
- أبو عبد الله، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري. *صحيح البخاري*. تحقيق: جماعة من العلماء. عدد الأجزاء: 9. مصر: مطبعة الكبرى الأميرية، ببولاق، 1311 هـ.
- أبو عبد الله، محمد بن محمد ابن عرفة الورغمي التونسي المالكي. *تفسير ابن عرفة*. عدد الأجزاء: 4. بيروت: دار الكتب العلمية، 2008 م.
- عبد الرحمن بن ناصر بن عبد الله السعدي. *تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان*. المحقق: عبد الرحمن بن معلا اللويحي. بيروت: مؤسسة الرسالة، 1420 هـ - 2000 م.
- عبد العال سالم مكرم. *المشترك اللفظي في الحقل القرآني*. عدد الأجزاء: 1. 1417 هـ.
- عبد العظيم إبراهيم محمد المطعني. *خصائص التعبير القرآني وسماته البلاغية*. عدد الأجزاء: 2. مكتبة وهبة، 1413 هـ - 1992 م.
- العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران. *معجم الفروق اللغوية*. مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين، 1412 هـ. عدد الأجزاء: 1.
- العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران. *الوجوه والنظائر*. عدد الأجزاء: 1. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية، 1428 هـ - 2007 م.
- أبو الفداء، إسماعيل حقي بن مصطفى الإسطنبولي الحنفي الخلوتي. *روح البيان*. بيروت: دار الفكر.
- أبو الفضل، عياض بن موسى بن عياض بن عمرو بن يحيى السبتي. *مشارك الأنوار على صحاح الآثار*. المكتبة العتيقة ودار التراث. عدد الأجزاء: 2.
- أبو الفضل القاضي عياض بن موسى اليحصبي. *الشفاء*. دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، 1409 هـ - 1988 م.
- الفيروزآبادي، أبو طاهر مجد الدين الشيرازي محمد بن يعقوب. *القاموس المحبط*. تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي. بيروت: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، 1426 هـ - 2005 م.
- الفيروزآبادي، أبو طاهر مجد الدين الشيرازي محمد بن يعقوب. *تنوير المقباس من تفسير ابن عباس*. عدد الأجزاء: 1. لبنان: دار الكتب العلمية.
- القرظيني، أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا الرازي. *معجم مقاييس اللغة*. عدد الأجزاء: 6. بيروت: دار الفكر. 1399 هـ - 1979 م.
- القيرواني، أبو محمد مكي بن أبي طالب حَمَوَش بن محمد بن مختار القيسي المالكي. *الهداية إلى بلوغ النهاية في علم معاني القرآن وتفسيره، وأحكامه، وجمل من فنون علومه*. عدد الأجزاء: 13. جامعة الشارقة: مجموعة بحوث الكتاب والسنة، 1429 هـ - 2008 م.
- كاملة بنت محمد بن جاسم بن علي آل جهام الكواري. *تفسير غريب القرآن*. بيروت: دار بن حزم، 2008.
- الماتريدي، أبو منصور محمد بن محمد بن محمود. *تفسير الماتريدي (تأويلات أهل السنة)*. عدد الأجزاء: 10. بيروت: دار الكتب العلمية، 1426 هـ - 2005 م.
- ابن ماجة أبو عبد الله محمد بن يزيد القرظيني. *سنن ابن ماجه*. تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي. عدد الأجزاء: 2. بيروت: دار إحياء الكتب العربية.
- محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر الجكني الشنقيطي، *أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن*. بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، 1415 هـ - 1995 م.
- محمد بن محمد حسن شَرَّاب. *شرح الشواهد الشعرية في أمات الكتب النحوية*. بيروت: مؤسسة الرسالة، 1427 هـ - 2007 م.
- محمد عبد المنعم القيعي رحمه الله. *الأصطلح في علوم القرآن*. عدد الأجزاء: 1. 1417 هـ - 1996 م.
- محمد علي الصابوني. *صفوة التفاسير*. عدد الأجزاء: 1. القاهرة: دار الصابوني للطباعة والنشر والتوزيع،

1417 هـ - 1997 م.

محمد بن علي بن محمد بن عبد الله الشوكاني اليمني. *فتح القدير*. بيروت: دار ابن كثير، دمشق: دار الكلم الطيب، 1414 هـ.

محمود بن عبد الرحيم صافي، *الجدول في إعراب القرآن الكريم*. عدد الأجزاء 31. دمشق: دار الرشيد، بيروت: مؤسسة الإيمان، 1418 هـ.

محيي الدين بن أحمد مصطفى درويش. *إعراب القرآن وبيانه*. عدد المجلدات: 10. حمص: دار الإرشاد للشئون الجامعية، دمشق: دار اليمامة، بيروت: دار ابن كثير، 1415 هـ.

محيي السنة، أبو محمد الحسين بن مسعود البغوي. معالم التنزيل في تفسير القرآن = تفسير البغوي. عدد الأجزاء: 8. دار طيبة للنشر والتوزيع، 1417 هـ - 1997 م.

مساعد بن سليمان بن ناصر الطيار. *التفسير اللغوي للقرآن الكريم*. القاهرة: دار ابن الجوزي، 1432 هـ.

أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري. *صحيح مسلم*. المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي. عدد الأجزاء: 5. القاهرة: مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه، 1374 هـ - 1955 م.

أبو المظفر، منصور بن محمد بن عبد الجبار ابن أحمد المروزي السمعاني التميمي الحنفي. *تفسير القرآن*. الرياض: دار الوطن، 1418 هـ - 1997 م.

الناطقة الذبياني، *نبوان*. بيروت: دار الكتب العلمية، 1416 هـ - 1996 م.

أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني. *حلية الأولياء وطبقات الأصفياء*. عدد الأجزاء: 10. مصر: دار السعادة، 1394 هـ - 1974 م.

النيسابوري، أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن علي الواحدي. *الوسيط في تفسير القرآن المجيد*. عدد الأجزاء: 4. بيروت: دار الكتب العلمية، 1415 هـ - 1994 م.

Kaynakça | References/ مصدر

Kur'ân-ı Kerîm

Ebü'l-Abbâs, Şihâbü'd-Dîn. *Umdetü'l-Hifâz fi tefsiri eşrafi'l-elfâz*. Thk. Muhammed Bâsil es-Sûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417-1996.

Abdülmün'im, Muhammed. *el-Aslân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Câmî'atü'l-Ezher, 1417-1996.

Abdürra'ûf, Zeynüddîn. *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf*. Kâhire: 'Âlemü'l-kütüb, 1410-1990.

'Askerî, Ebû Hilâl. *el-Vücûh ve'n-nazâir*. Thk. Muhammed osmân, Kahire: mektebetü'-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1428-2007.

'Askerî, Ebû Hilâl. *Mu'cemü'l-Furûku'l-lugaviyye*. Thk. Beytullah Beyyât, Kam: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Se'îd Abdullah. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahmân, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhi Buhârî*. Thk. Muhammed Zühêyr, Beyrut: Dârü Tavgu'n-Necât, 1422.

De'âs, Ahmed 'Ubeyd; Hamîdân, Ahmed Muhammed; el-Kâsim, İsmâ'îl mahmûd. *İ'râbü'l-Kur'ân*. dımaşk: dârü'l-ferâbî, (ts).

Dervîş, Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa. *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânüh*. Beyrut: dârü'l-Yemâme, 1415.

Ebüssu'ûd, el-'Aimâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, (ts).

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Heravî. *Tehzîbü'l-Luga*. Thk. Muhammed 'Avaz Mur'ib. Beyrut: Dârü İhya'ü't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. Thk. İbrâhîm es-Semrâî ve Mehdî el-Mahrûmî, Lübnân: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, (ts).

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Thk. Mektebetü Tahkîku't-Türâs, Beyrut: Mü'essetü'r-Risâl, 1426-2005.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn. *Tenvîrü'l-miğbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, (ts).

Hasan Hân, Siddîk. *Fethü'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1412-1992.

Ebü Hayyân, Esîru'd-Dîn. *el-Bahru'l-Muhît*. Thk. Sâdik Muhammed Cemîl, Beyrut:

- Dârü'l-Fikr, 1420.
- Hicâzî, Muhammd Mahmûd. *et-Tefsîrû'l-Vâdih*. Beyrut: Dârü'l-Cîli'l-Cedîd, 1413.
- Hikmet, Beşîr Yâsîn. *es-Sahîhü'l-Mesbûr mine't-tefsîri bi'l-m'esûr*. el-Medinetü'l-Münevvere: Dârü'l-Me'âsir, 1420-1999.
- İbn Arafe, Muhammed. *Tefsîrû İbni Arafe*. Thk. Hasen el-mennâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr. *el-Hemmü ve'l-hüzün*. Thk. Mecdî Fethî, Kahire: Dârü's-Selâm, 1412-1391.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mücmelü'l-luga*. Thk. Züheyr b. Fâris, Beyrut: Mü'essetü'r-Risâle, 1406-1986.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cem makâyîsü'l-luga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399-1979.
- Ebü'l-Fidâ', İsmâ'îl b. Mustafa. *Rûhü'l-Beyân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, (ts).
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Süneni İbni Mâce*. Thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, (ts).
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. Mısır: Dârü's-Se'âde, 1394-1974.
- Kadî 'ÿyâd, Ebü'l-Fadl. *Meşâriku'l-envâr 'alâ sihâhü'l-es'ar*. Mektebetü'l-'Atîka ve Dârü't-Türâs, (ts).
- Kadî 'ÿyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ'*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1409-1988.
- Kâmîle b. Muhammed b. Câcim b. Ali el-Küvârî. *Tefsîrû garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü b. Hazm, 2008.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim 'Atfîş. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384-1964.
- Mâtürîdî, Muhammed Ebû Mansûr. *Tefsîru'l-Mâtürîdî*. Thk. Mecdî beslûm, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426-2005.
- Mekkî b. Ebî Yalib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûgî'n-nihâye fi 'ilmi'l-Kur'ân ve tefsîruh*. Thk. mecmû't resâil câmi'iyye, Câmi'atü's-Şârika, 1429-2008.
- Mut'imî, Abdül'azîm İbrâhîm. *Hasâisü't-ta'bîrû'l-Kur'ânî ve simâtühü'l-belâgî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1413-1992.
- Ebü'l-Müzfir, Mansûr. *Tefsîri'l-Kur'ân*. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1418-1997.
- Nâbiga, ez-Zübyânî. *Divân en-Nâbigatü'z-Zübyânî*. nşr. Abbâs Abdüsettâr, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416-1996.
- Nâsir et-Tayyâr, Mûsâ'ıd b. Süleymân. *et-Tefsîrû'l-lügavî li'l-Kur'ân*. Su'ûdiyye:

- Dârü İbnü'l-Cevzî, 1432.
- Nîsâbü'rî, Müslim. *Sahîhü Müslim*. Thk. Muhammed Fu'âd, Kahire: Dârü Matba'at 'Îsa, 1374-1955.
- Râgîb el-İsfhânî, Ebü'l-Kâsim. *el-Müfradât fi garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân 'Adnân, Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412.
- Râzî, fahrüddîn. *Mefâti'hü'l-Gayb*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Ruknüddîn, el-Begavî Ebü Muhammed. *Tefsîrü'l-Begavî*. Thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Şafvetü't-tefâsîr*. Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 1417-1997.
- Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh. *Teyisrü'l-Kerîmi'Rahmân fi tesiri kelâmi'l-mennân*. Thk. Abdurrahmân b. Mu'la. Beyrut: Mü'essetü'r-Risâle, 1420-2000.
- Sâfî, Mahmûd b. Abdürrahmân. *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Dârü'r-Rüşd, 1418.
- Sâlim Mükram, Abdül'âl. *el-Müşterekü'l-lafzî fi hakli'l-Kur'ânî*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1417.
- Se'lebî, Ebü İshâk Ahmed. *el-Keşfü ve'l-beyân 'an tefsîrü'l-Kur'ân*. Thk. Ebü Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422-2002.
- Semîn el-Halebî, Şihâbüddîn. *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Thk. Ahmet Muhammed Karrât, Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1986.
- Sirâcüddîn, Ebü Hıfz Ömer b. Ali b. Adil el-Hanbelî ed-Dimaşkî. *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419-1998.
- Şerafüddîn, C'fer. *el-Mevsû'ati'l-Kur'âniyye*. Thk. Abdül'azîz b. Osmân, Beyrut: Dârü't-Takrîb, 1420.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî. *Fethü'l-Kadîr*. Dimaşk: Dârü İbni Kesir, 1414.
- Şingîtî, Muhammedü'l-Emîn. *'Edvâ'ü'l-beyân fi 'idâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1995.
- Şürrâb, Muhammed. *Şerhü Şevâhidü's-şi'riyye*. Beyrut: Mü'essetü'r-Risâle, 1427-2007.
- Tûsî, Muhammed. *et-Tahrîru ve't-tenvîr*. Tûnis: ed-Dârü't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ahmed Muhammed, Ahmed Abdülgânî ve Abrürrahmân 'Uveys, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415-1994.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsim Mahmûd. *Esâsü'l-belâga*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye,

1426-1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsim Mahmûd. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.

Zeynüddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir el-Hanefî er-Râzî. *Muhtârü's-Sihâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420-1999.

Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrû'l-munîr fi'l-akideti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1418.

Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam Romanında Mental Fiillerin İncelenmesi

Deniz Güvenmez | ORCID: 0000-0002-0508-2557 | denizbjk51@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Niğde, Türkiye

Öz

Dil; canlı, dinamik ve üretken bir aktarım aracıdır. Dil, medeniyetin temel taşıdır. Medeniyeti de insanlar oluşturur. Dolayısıyla dil, insanlığın ve uygarlığın iletim aracıdır. İnsanlar var olduğu günden beri düşüncelerini ve duygularını dil sayesinde gelecek kuşaklara aktarmıştır. Bu aktarımı sağlayan en önemli dil ögesi fiillerdir. Fiil, devinin demektir. Hareketleri, düşünceleri ve duyguları geleceğe fiiller taşır. Edebiyat ise tüm bunların yansımasıdır. İnsanın dış dünyadan kendini soyutladığı ve insanın kendine yarattığı bir düşünce dünyasıdır. Tüm bu dil ve edebiyat zenginliğinin içinde mental fiiller önemli bir yer tutar. İnsanın düşünce ve duygu dünyasını anlatan, zihinsel süreçlerin bir ürünü olarak mental fiil kavramı ortaya çıkmıştır. Mental fiil, zihinsel sürecin ve insan beyninin aynasıdır. Düşünceler ve duygular hatta algılar bu zihinsel süreç sayesinde dışarı vurulur. Mental fiiller birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda mental fiiller, genellikle dil bilgisi bakımından incelenmiş ve bu incelemelere edebî metinler pek kullanılmamıştır. Bu nedenle bu alandaki boşluğa küçük bir katkı sunmak için edebî metinlerde mental fiiller incelenmek istenmiş ve bunun için de Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanı seçilmiştir. Çalışmada mental fiiller “algı, etki ve idrak” olarak üç gruba ayrılmıştır. Fiiller incelenirken ek fiille yüklem olmuş isimler, fiilimsiler dikkate alınmamıştır. Çalışmada 3310 mental fiil tespit edilmiştir. Bu sayının 368'ini algı fiilleri, 1082'sini etki fiilleri, 1861'ini idrak fiilleri oluşturmaktadır. Romanda idrak ve etki fiillerinin çoğunluğu elde etmesi Atsız'ın düşünce ve duyguya daha fazla önem verdiği ve bunun da romanın konusuyla paralellik oluşturduğu görülmüştür. Bu da romanın mental düşünceye

ve mental sürece ne kadar önem verdiğini şeklinde yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mental fiil, Ruh Adam, Dil, Roman, Hüseyin Nihal Atsız.

Atıf Bilgisi

Güvenmez, Deniz. "Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam Romanında Mental Fiillerin İncelenmesi". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 129-163.

Geliş Tarihi	10.11.2022
Kabul Tarihi	17.11.2022
Yayın Tarihi	30.11.2022
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışma Doç. Dr. Meryem Arslan danışmanlığında Mayıs 2022 tarihinde sunduğumuz Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam Romanında Mental Fiillerin İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Examination of Mental Verbs in Hüseyin Nihal Atsız's Novel Soul Man

Deniz Güvenmez | ORCID: 0000-0002-0508-2557 | denizbjk51@gmail.com

Graduate Student, Niğde Ömer Halisdemir University, Graduate School of Social Sciences,
Contemporary Turkish Dialects and Literature, Niğde, Türkiye

Abstract

Language; it is a lively, dynamic and productive transfer tool. Language is the cornerstone of civilization. Humans make civilization. Peoples, transfers own ideas and feeling at future generations since their exist day by means of language. Verbs, are most important language element in providing this transfer. Verb, means action and idea. Verbs carry actions, thoughts, and feelings into the future. Literature is the reflection of all these. It is a world of thought in which man isolates himself from the outside world and creates for himself. Mental verbs have an important place in all this richness of language and literature. Mental verbs, concept emerged for tell people's idea and feeling world as mental processes product. The mental verb is the mirror of the mental process and the human brain. Thoughts and emotions, even perceptions, are released through this mental process. Mental verbs be the subject to many research. Usually examined in terms of grammar in this researchs and did not a lot take place in literary works. So, elected as a field of study Hüseyin Nihal Atsız's Soul Man novel. Mental verbs, separated as "perception, effect, grasp" three groups in this research. Gerundials, predicate nouns with additional verb not taken into account while examining the verbs. In the study, 3310 mental verbs were identified. Of this number, 368 acts of perception, 1082 acts of influence and 1861 acts of perception. It has been seen that Atsız gives more importance to thought and emotion and this creates parallism with the subject of the novel.

Keywords

Mental Verb, Soul Man, Language, Novel, Hüseyin Nihal Atsız

Citation

Güvenmez, Deniz. "Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam Romanında Mental Fiillerin İncelenmesi". *Nisar* 1 (Kasım 2022), 129-163.

Date of Submission	10.11.2022
Date of Acceptance	17.11.2022
Date of Publication	30.11.2022
Peer-Review	Double anonymized - Two External * This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Assoc. Prof. Meryem Arslan", supervised by Examination of Mental Verbs in Hüseyin Nihal Atsız's Novel Soul Man (Master's Thesis Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde/Türkiye, 2022).
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Dil, bireyin ve doğal döngünün en temel unsurlarından biridir. İnsan, varlığını dil sayesinde anlamlı kılar; yaşantı, dil ile önem kazanır. Dil, tüm bu doğal döngüde varlığını sürdürürken edebiyatta da temel yapı taşı görevini üstlenir. Dilin kullanımı, unsurları, bağlayıcı görevi, edebiyatın ve dil bilimin en büyük uğraşları arasına girmiştir. Dilin aktarımında rol oynayan sözcükler ve bu sözcüklerden olan fiiller büyük öneme sahiptir. Fiil demek hareket demektir, iş ve düşünce demektir. Doğal olarak da zihin demektir. Zihin etkinliklerinin bir ürünü olarak fiiller ortaya çıkmaktadır ve bu fiiller “mental fiil” adı altında tanınmaktadır. Şahin’e¹ göre bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrak ile algılamayla, duygularla ilgili fiillere “mental fiil” (zihin fiili) denir. Sonuç olarak mental fiil, duygusal ve zihinsel sürecin bir ürünüdür, denilebilir. Duygu ve düşünceyi, aşkı ve zekâyı yapıtlarında ustaca birleştiren Hüseyin Nihal Atsız, Türk edebiyatının unutulmaz kalemleri arasındadır. En önemli romanlarından biri olarak gösterilen Ruh Adam, mental fiillerin etkili bir şekilde incelenebileceği bir çalışma alanı olarak görülmüştür ve 1861 idrak fiilinin, 1082 etki (duygu) fiilinin ve 368 algı fiilinin saptanması çeşitlilik oluşturma yönüyle bu görüşü desteklemiştir. Mental fiiller, kapsamı geniş olan fiil topluluğudur. Algılama süreci, duygular, zihin dünyası, anımsamak, düşünmek terimleri kısacası zihin ve his yapısıyla ilgili olan her fiil ve tepki mental fiil kapsamına girmektedir. Dil bilimi ve Türk edebiyatının birleştiği bu çalışmada Hüseyin Nihal Atsız’ın Ruh Adam romanı çalışma alanı seçilmiştir. Araştırma Hüseyin Nihal Atsız’ın Ruh Adam romanı ile sınırlıdır. Romandaki mental fiiller Erdem’in yöntemine göre incelenmiştir. Erdem², Türkmen Türkçesi Hareket Fiillerinin “İstem”e Göre Anlam Değişimleri adlı çalışmasında Halliday’ın mental fiil gruplarını inceleyerek bu fiilleri üç başlıkta toplamıştır. Bu yöntemle göre mental fiiller; algı, idrak ve etki olmak üzere üç başlığa ayrılır. Romanda ek fiille yüklem olmuş isimler ve isim grupları, fiilimsi grupları, zarflar ve sıfatlar inceleme alanına dâhil edilmemiştir. İnceleme yalnızca çekimli fiiller ve ek fiille birleşik zaman oluşturmuş fiiller üzerine yapılmıştır. Bu

¹ Savaş Şahin, “Mental Fiil Kavramı ve Türkiye Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(2012), 46-49.

² Melek Erdem, “Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin ‘İstem’e Göre Anlatım Değişimleri”, *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(2006),39-46.

incelemelerin amacı, mental fiillerin sadece dil bilim alanında değil edebiyat ve tarih alanlarında da etkinliğini göstermektir. Çalışmanın amacını fiillerin bu alandaki etkinliğinin incelenmesi oluşturmaktadır.

1. Dil Kavramı Üzerine

Dil, kişilerin, toplumların ve evrenselliğin aktarımını sağlayan önemli unsurlardandır. İnsan, varlığını dil sayesinde anlamlı kılar; yaşanan, dil ile önem kazanır. Duygular, düşünceler, yaşananlar ve daha fazlası dil ile aktarılır. Geleceği şekillendiren savaşlar ve barışlar dil ile başlar, dil ile biter. Dil bir pusuladır. İnsanı diğer varlıklar arasında ayrı bir yere koyan, anlamlı kılan yolun pusulasıdır. Dil, tüm bu doğal döngüde varlığını sürdürürken edebiyatta da temel yapı taşı görevini üstlenir. Dilin kullanımı, unsurları, bağlayıcı görevi, edebiyatın ve dil bilimin en büyük uğraşları arasına girmiştir. Dilin çeşitli tanımları yapılmıştır. Ergin³ göre dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir. Gizli bir anlaşma sistemi olması dilin tek bir kalıpla yetinmediğini gösterir. Günay⁴ ise dilin özelliklerini şu şekilde sıralar: Dil, belli bir grup içinde konuşulur, yani tek bir kişiye ait dil yoktur. Bu da dil denen olgunun kurallarını, birden çok kişinin bilmesi demektir. Dil, iletişim amacıyla vardır. İletişim en az iki kişi arasında gerçekleşir. Dil, toplumsal bir olgudur. Dil, bir kavram ya da anlamsal içerikle, bir sessel imgeden oluşan gösterge dediğimiz saymaca ve uzlaşımsal nesnelere kullanıldığı bir dizgedir. Kendisi olmadığı halde kendisi yerine kullanılan göstergeler dizgesi dili oluşturur. Aksan⁵ ise şöyle bir tanım yapar: Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. O gerek insan gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemez olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur. Tüm bu tanımların ortak bir yönü varsa o da dilin çok yönlü oluşudur yani hareketliliğidir. Bu hareketin temelinde de

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayram Basım Yayım, 2008), 3.

⁴ Veli Doğan Günay, *Dil ve İletişim* (İstanbul: Multilingual, 2004), 13-14.

⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 11.

düşünce ve duygu unsurları yer almaktadır. Bu durum da başta fiillerin sonra da mental fiillerin çıkışını açıklamaktadır.

2. Fiil ve Fiilin Dildeki Yeri

Dil; hareketli ve zaman içinde değişim gösteren, gelişen, canlı bir varlıktır. Bu değişimin ifade edilmesi için fiillere ihtiyaç vardır. Fiil, devinim demektir. Cümledeki işi, durumu ya da oluşu ifade edebilmek için fiillere ihtiyaç duyulur. Fiiller, dilde devinimi simgeleyen ve ifadeye dönüştüren sözcüklerdir. Banguoğlu⁶, Türkçenin Grameri kitabınının 8. bölümünde fiili şöyle açıklar: “Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adını veririz.” Örnek olarak da “kılmak, kesmek, durmak, kalmak, olmak, büyümek” fiillerini verir. Bilgegil⁷ fiiller için: “Gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya eylem söz konusu edilmeksizin gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler fiil adını alır.” demektedir. Ergin⁸, fiil köklerinin nesnelere hareketlerinin dildeki karşılığı olduğunu belirtir ve zaman ile mekâna bağlı tüm iş, oluş ve hareketi fiil olarak adlandırır. Kaya⁹, anlatımda “zaman” ya da “dilek” anlamı yüklenerek ve bir yapıcıya- olucuya bağlanarak kullanılabilen, yapılaşların ve oluşların karşılığı olan sözcük ve sözcük öbeklerine “fiil” der. Korkmaz¹⁰, gramer konularının ne türlü bir sınıflandırmadan geçirilirse geçirilsin, bunların hepsinde fiilin yer aldığını belirtir ve fiilin dilin vazgeçilmez bir temel birimi olduğunu söyler. Aynı zamanda fiil için şunları ifade eder: Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış,

⁶ Hasan Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (İstanbul: Baha Matbaası,1974), 408.

⁷ Mehmet Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları,1984), 260.

⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 141,142.

⁹ Bilge Kaya, Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiil Yapım Ekleri, Bunlarla Türemiş Fiiller, Bu Fiillerin Anlam Özellikleri ve Bunların İlköğretim Dil Bilgisi Öğretimine Yansımaları (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 64-65.

¹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 4. Baskı, 2014),487.

kılınış ve durumları bildirirler. Hirik¹¹ ise fiilin tüm diller için oldukça önemli ve çok boyuta sahip bir dil kategorisi olduğunu belirtir. İnsan tabiatı gereği hem kendi gerçekleştirdiği hem de kendi dışında evrende gerçekleşen hareketleri ifade etme ihtiyacı hisseder. Buna dilde olanak taşıyan tek araç fiillerdir. Dolayısıyla evrendeki soyut ve somut nesnelere ifade eden isimler ve bu nesnelere hareketlerini ifade eden fiiller dilin en önemli unsurlarından olmuştur. Tüm bu tanımları birleştirerek ortaya şöyle bir fiil tanımı çıkarılabilir: Dilde zamana ve duruma bağlı somut ve soyut nesnelere hareket değişimlerini belirten, anlamsal ve biçimsel olarak incelenebilen, cümlenin vazgeçilmez unsuruna “fiil” denir.

3. Fiil Sınıflandırmalarına Farklı Bakış Açıları

Fiillerin çok farklı yapıda olması ve ifade yelpazesinin de geniş olması birçok araştırmaya konu olmasını sağlamıştır. Bu durumda da fiillerle ilgili birçok sınıflama yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar şu şekilde sıralanabilir: Biber'in¹² fiiller sınıflandırması şu şekildedir:

- Hareket Fiilleri (Activity Verbs)
- İletişim Fiilleri (Communication Verbs)
- Mental Fiiller (Mental Verbs)
- Çift Fiiller (Copular Verbs)
- Türetilmiş Fiiller (Derived Verbs)
- Sözcüksel Fiiller (Lexical Verbs)
- Ettirgen/ Nedensel Fiiller (Causative Verbs)
- Gerçekleşme Fiilleri (Verbs of Occurrence)
- İlişki veya Ortaya Çıkma Fiilleri (Verbs of Existence or Relationship)

¹¹ Erkan Hirik, “Türkçede Duyu Fiilleri ve Kılınış Fiilleri Arasındaki İlişki”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Ferruh Ağca ve Âdem Koç (Eskişehir: ESOGÜ Yayınları, 2018), 805.

¹² Douglas Biber, Susan Conrad, Geoffrey Leech, *Longman Student Grammar of Spoken and Written English* (John Benjamin Publishing, 2003), 29-36.

- Görünüş Fiilleri (Verbs of Aspect)

Bozkurt,¹³ Türkçenin ABC'si kitabında fiilleri isteme kipleri ve bildirme kipleri başlıklarında belirtmiştir.

Dizdaroğlu¹⁴, fiilleri zamanlarına göre, yapılarına göre ve çatılarına göre üç ana başlıkta inceler. Her bir başlığı kendi içinde ayırır. Basit fiiller, türemiş fiiller, birleşik fiiller, öznesine ve nesnesine göre fiiller bu ayrımlardandır.

Hacıeminoğlu¹⁵ ise fiilleri yapı bakımından ele almış, Türk lehçelerine göre incelemiştir. “Tek ünlüden ibaret kök fiiller, iki sestten ibaret kök fiiller, türemiş fiiller, dönüşlü fiiller, meçhul (edilgen) fiiller, anlam değişikliğine uğramış fiiller, müstakil fiiller, pekiştirilmiş fiiller, işteş fiiller, geçişsiz fiiller, karşılıklı fiiller, ettirgen fiiller, eke rağmen değişmeyip sadece manası kuvvetlenmiş fiiller, geçişli tabanlardan yapılan ettirgen fiiller” bu başlıklardan sayılabilir.

Fiillerle ilgili görüş bildiren bir diğer isim Ryle'dir. Ryle¹⁶ daha çok yapılan etkinlikler çerçevesinde fiile bakmıştır. Fiillerin oluşumunun sadece güdülerle açıklanmayacağını, güdülerin yalnızca fiilin yapılmasında aracı olduğunu belirtir. Aynı zamanda net bir sınıflandırmadan ziyade zihin ve dikkat kavramlarına yönelir, geniş fiil sınıfını ileri sürer.

Levin,¹⁷ “İngilizce Fiil Sınıfları ve Değişimleri” adlı kitabının ikinci bölümünde fiilleri ayrıntılı olarak ele alır. Fiilleri 49 ana başlığa ayırır.

Tüm bu sınıflandırmalar ışığında birtakım yargılara varılmaktadır. Fiilleri anlam ve biçim olarak iki ana başlığa ayırmak mümkündür: Çünkü anlam ve biçim sözcüklerin tasvir ve anlatım özellikleridir. Fiil gibi sözcükler ise anlatım dünyasının çeşitliliğini yansıtmaktadır. Dilde birçok duygu ve düşünce bu çeşitlikte yerini bulmaktadır ve bu çeşitliliği de fiiller anlatıma dökmektedir.

¹³ Fuat Bozkurt, *Türkçenin ABC'si* (İstanbul: Say Yayınları,2010),57,58.

¹⁴ Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963), 63,64.

¹⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991),9-233.

¹⁶ Gilbert Ryle, *The Concept of Mind* (London: B22ames and Noble, 1949),97-123.

¹⁷ Beth Levin, *English Verb Classes and Alternations A Preliminary Investigation* (Chicago and London: The University of Chicago Press,1993), 111-313.

Bu nedenle ilk ana başlık anlam olmaktadır. Diğer ana başlık olan biçim ise anlamın dışsal ögesi olarak görülebilmektedir. Fiilin kastettiği manayı temel nokta almadan sadece ek, kök, gövde bağlamında değerlendirmektir. Anlamsal olarak iş, oluş, durum, olumlu, olumsuz, soru, zaman, dilek; biçimsel olarak da basit, türemiş, birleşik şeklinde ana başlıklar oluşturulabilir.

4. Mental Fiil

Mental sözcüğünün sözlük anlamına bakıldığı zaman, zihne ait, zihnî, akılla ilgili, ansal, ruhsal gibi anlamlarla karşılaşılır. Yıldız,¹⁸ Key Dictionary adlı sözlüğünde mental sözcüğünü “zihne ait, zihinsel, akli, ruhsal, zekâ olarak” şekillerinde açıklamıştır. Resimli Redhouse¹⁹ sözlüğü de “akıl yoluyla, aklen, zihnen, akılla ilgili” anlamlarını vermiştir. Bu sözcüklere bakılarak mental fiilin zihinsel bir fiil olduğu çıkarımı yapılabilir. İnsan, zihnini aktif olarak kullanan bir varlıktır. Mantığı ve akli sayesinde diğer varlıklardan ayrılır. Bu durum insan davranışlarına da yansır. Düşünceler, duygular fiiller yardımıyla dışarı vurulur. Mental fiiller, insan zihninin tepki olarak dışarı yansımalarıdır. Karakuşçu'ya²⁰ göre, iradeli davranışlar da bir zihin işlevi ile ortaya çıkar. Duymak, anlamak, hatırlamak, mukayese etmek, dikkat, dinlemek gibi yetenekler ve melekelerin hepsi zihin fonksiyonudur. Zihnin bir uyarı ile etkinlik kazanmasına (işler hâle gelmesine) zihin faaliyeti veya bilinç hâli ve düşünce gibi adlar verilir. Bireyler çevresini kendi anlayış ve düşünme gücüyle değerlendirecektir. Algıları ve olayları değerlendirme, ölçme ve gerçeği bulma işlevinde ölçek, bireyin kendi zihin gücüdür. Şahin²¹, bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrak ile algılamayla, duygularla ilgili fiillere “mental fiil” der. Aynı zamanda zihin fiillerinin birçok bilişsel süreci içerdiğini ifade eder. Bilinç; kendimizi ve çevremizi algıların, anıların ve düşüncelerin farkına varacak şekilde gözlemlemeyi; kendimizi ve çevremizi anlamayı, davranışsal ve bilişsel faaliyetleri başlatabilmemizi ve sona erdirmemizi sağlayacak şekilde denetlemeyi içerir. Mental fiiller, bilinçli yapılan eylemleri içerir. Mental fiiller, belli bir süreç sonucu ortaya çıkarlar. Bu bazen bir algılama süreci bazen

¹⁸ Erhan Yıldız, *Key Dictionary for Learners* (Ankara: Palme Yayınevi, 2010), 498.

¹⁹ Kurul, *Redhouse İngilizce- Türkçe Sözlük* (Milliyet Gazetesi Yayınları, 1992), 357.

²⁰ Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar* (Ankara: Pelin Ofset, 1999), 74,75.

²¹ Şahin, “Mental Fiil Kavramı ve Türkiye Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, 46-49.

bir duygu süreci bazen de idrak süreci olarak olabilir. İnsan algılayabilen bir varlıktır. Bu algılamayı duyu organları sayesinde yapar. Çünkü insan duyguları olan bir varlıktır. Düşüncelerinin ve zihninin yanı sıra duygularıyla da hareket eder. Bu hareketlerle de duygu süreci oluşur. Dilin mental süreçlerinin ilk aşaması, algılama sürecidir. Algılama eyleminin görevi, çeşitli duylardan gelen bilgileri beyindeki dil merkezlerine ulaştırmaktır. Dolayısıyla dil süreçlerinin işlevi algılamakla başlamaktadır. Dilin mental sürecinin ikinci aşaması, algıların anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır. Yani çeşitli duylardan gelen bilgiler işleme alınır. Bu aşamada beyinde kodlanmış bilgilerle, dışarıdan gelen bilgilerin bağlantıları kurulur, anlamlama süreci gerçekleşir. Bu süreçten sonra, tepki veya kendini ifade etme süreci başlar. Bu, mental sürecin üçüncü ve son aşamasıdır. Yani dilsel etkinliğin bu aşamasında algılanan bir durum karşısındaki kişinin verdiği tutum sergilenmektedir. Bu algı sürecine “görmek, duymak, dokunmak, işitmek, koklamak, tatmak” gibi fiilleri örnek olarak vermek mümkündür. Peki, neden mental fiillere ihtiyaç duyulur? İnsan, elbette gelişmiş ve düşünebilen bir canlı olarak zihnindekileri faaliyete dönüştürmek ister, duygularını ifade etmek ister. Gelişim ve ilerleme için bu şarttır. Aynı zamanda insan iletişim kurabilen bir varlıktır. Uygarlığın temeli iletişimdir. Dolayısıyla mental fiiller de uygarlığa hizmet eder. Araştırmacılar, insanların mental durum sözcüklerine niçin gereksinim duyduğunu sorgulamışlardır. Yıldız,²² “Mental fiil nedir?” sorusunun cevabını maddeler hâlinde şu şekilde özetler:

- Mental (zihinsel) durum ve aktiviteleri karşılamaktadırlar.
- Semantiğinde fiziki bir hareket bulunmaz.
- Bazı fiiller isteğe bağlı, bazıları istem dışı oluşabilir.
- Geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.
- Mental durumlar ve süreçler (düşünmek, bilmek vb.)
- Duygular, davranışlar veya arzular (sevmek, istemek vb.)
- Algılar (görmek, tatmak vb.)

²² Hüseyin Yıldız, *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 63.

- İletişimi algılama (okumak, duymak vb.)
- Pek çok mental fiil, anlam bakımından kısmen aktif mental hareketleri karşılamaktadır: (Televizyon izlemeye) karar vermek, (ders) çalışmak vb.
- Bazı mental fiiller anlam bakımından diğerlerine nazaran daha fazla durum belirtirler: bir hareketten ziyade bir durumu tanımlarlar ve hoşlanmak, korkmak, nefret etmek ve tercih etmek gibi duygu ve davranışı gösteren pek çok fiilin yanı sıra inanmak, hatırlamak, anlamak gibi mental durumları da karşılarlar.

Bu noktada ilk bölümlerde bahsedilen dilin evrenselliğini ve bireyin dünyasındaki önemini tekrar etmek mümkündür. “Mental fiil nedir?” sorusuna verilen yukarıdaki yanıtlar bize duygu ve düşünce dünyasının belli bir sınırı olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla belli bir sınırın olmadığı yerde fiiller de bir sınır çizmemektedir. Mental fiillerin duygularla, algılarla, zihinsel işlevlerle olan bağlantıları, geniş bir alanın ifade edilmesini belirtmektedir. Zihin, canlı bir varlıktır. Zihinden beslenen duygular ve algılar da canlıdır; sürekli gelişim ve değişim içindedir. Bu değişim ve gelişim de mental fiillerin özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir etmen olmuştur.

4.1. Mental Fiil Çalışmaları ve Çocuklar Üzerine Araştırmalar

Mental fiil, araştırmacılar için her zaman merak konusu olmuştur. Özellikle de zihnin gelişimi, bilişsel gelişim süreci bu çalışmaların yoğunlaştığı alanlardır. Çoğu zaman zihinsel yani mental gelişimin gözlemlene evresi olarak da çocukluk dönemi seçilmiştir. Çocukluk dönemi, mental gelişimin adım adım takip edilebilmesi açısından büyük önem taşıyan bir evredir. Bilişsel ve dilsel gelişimin temeli bu evre olduğu için mental fiil çalışmaları ve araştırmaları bu evrede yoğunlaşmıştır. Şahin²³, bu araştırmaların özellikle çocuklar üzerinde yapılmakta olduğunu ve bilim insanlarının insanların iç durumuna ve zihin dünyasına ait kelimeleri hangi yaşlarda ve hangi amaçla kullanıldığını incelediğini belirtir. Shatz,²⁴ çocukların zihinsel becerilerini ve konuşma

²³ Şahin, “Mental Fiil Kavramı ve Türkiye Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, 46-49.

²⁴ Marilyn Shatz, Henry Wellman, Sharon Silber, *The Acquisition of Mental Verbs: A Systematic Investigation of the First Reference to Mental State* (Michigan: University of Michigan, 14 Cognition,1983), 300-307.

becerilerini incelediği çalışmasında, çocukların 3 yaşından itibaren zihinsel işlevlere yönelik ilk girişimlerin başladığını ifade eder. Çocuğun dilsel uyarları ne kadar çok olursa bu yaş o kadar erkene çekilebilmektedir. Çalışmasında incelediği zihinsel terimi konuşanın, dinleyenin ve üçüncü kişinin anlamları ile düşünceleri bağlamında incelemiştir. “-Dün gece hiç rüya gördün mü? -Hayır, görmedim. -Ah! -Seni kandırdım, rüya görmüştüm.” örneğinde görüldüğü gibi aslında önemli olan rüya görme fiili değil. Kandırma fiili de kullanılarak dinleyicinin duyguları ve düşüncelerini etkilemeye çalışma çabası vardır. Birçok araştırmacı çocukların çeşitli alanlardaki gelişimlerini dikkate alarak çocukların zihinsel ve sosyal yönden gelişimlerini incelemiştirlerdir. Bu incelemelerden şu şekilde örnekler verilebilir: Şahin’in belirttiğine göre çocuklar, mental kavramları bilmek, düşünmek, hatırlamak, unutmak, hayal etmek, iddia etmek gibi fiillerin sözlük anlamlarını 3-4 yaşlarında kavramaya başlamaktadır. Onlar inançlarından önce isteklerini ve duygularını konuşmaktadır. Bu durum çocukların mental süreçlerinde benlik baskısının ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda mental süreçte istek ve duyguların, inançlardan daha yoğun olduğu sonucu da çıkarılabilir. Psikolinguistik ve bilişsel psikolojiyle uğraşan araştırmacılar mental fiilleri daha çok “mental durum sözcükleri” şeklinde adlandırmışlardır. Mental durum sözcüklerinin gelişimi iki sınıfa ayrılabilir:

1. Basit Sözcüklerin Erken Gelişimi: bilmek, düşünmek, söylemek.
2. Basit Sözcüklerin Olgunlaşma Aşamalarının Safhaları

Çocuğun erken gelişim dönemlerinde yapılan birçok araştırma bazı mental sözcüklerin “bilmek, düşünmek, hatırlamak, vb.” 2-3 yaşlarında ortaya çıktığını göstermektedir.²⁵ Peki, bu araştırmalara neden gereksinim duyulmuştur? Babu,²⁶ davranışların ve dolayısıyla fiillerin genetikten çok sosyal bir çizgi üzerinde oluştuğunu belirtmektedir. Kişinin eylemlerini, karakterini ve anlatılarını bu çizginin etkilediğini söylemektedir. Bunun için zihin teorisi ile anlatı arasındaki ilişki üzerine çalışmalar yapmıştır. Çalışmanın sonunda sosyoekonomik düzeyi düşük olan ailelerin çocuklarının zihinsel

²⁵ Şahin, “Mental Fiil Kavramı ve Türkiye Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, 46-49.

²⁶ Nandita Babu, *Development of Theory of Mind and Mental State Language in Children*. (New Delhi: Concept Publishing Company, 2009), 171-174.

olarak anlatımda daha başarısız olduğunu bulmuştur. Hughes²⁷ da zihin kuramları üzerine araştırmalar yapmış, çocukların zihin gelişimlerinin sosyal ilişkilerine olan katkılarını incelemiştir. İnceleme sonunda zihin kavramı ile sosyal ilişki arasında güçlü bir bağ olduğunu belirlemiştir. Kültür, aile ve çevre üçgeninde çocuklar zihinsel anlamda pozitif yönde bir gelişme elde edebilmektedir. Aynı zamanda duyguların güçlü olması ve dil becerilerinde anlatımın sıkça kullanılması içsel durum yansımalarını artırmakta ve bu sayede de zihinsel fiiller daha iyi açığa çıkmaktadır.

4.2. Mental Fiil Sınıflandırmaları

Mental fiil çalışmaları sonucunda çeşitli sınıflamalar yapılmıştır. Sınıflamalara genel olarak bakıldığında, zihinsel ve duygusal etmenlerin ağır bastığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bu etmenlere ağırlık verilmesi, sonuçta ortaya çıkan sınıflamalarda da etkisinin göstermiştir. Mental fiillerle ilgili en yaygın sınıflandırmalar şu şekildedir: Yaylağül,²⁸ çalışmasında mental fiillerin birbirleri yerine kullanılabilirdiğini ve bir mental fiilin oluşmasında birçok mental alanın olabildiğini söylemiştir. Aynı zamanda mental fiilleri duyu fiilleri ve uyarıcı fiilleri olarak iki başlıkta incelemiştir. Kamchybekova²⁹ ise mental fiiller adı altında inceleme yapmamış, duyu fiillerini merkeze almıştır. Beş duyu yetisi ile duyu fiillerinin algılama sürecine olan katkısını belirlemiştir. Algılamayı beynin örgütlenmesi olarak tanımlamıştır. İnsanın duygularla algıladığı fiillerin, zihinsel sürecin ilk basamağını oluşturduğunu belirtirken duyu fiillerinin aynı zamanda mantık ve ruh için gerekli olduğunu da söylemektedir. Türkdil,³⁰ çalışmasında duyu fiillerini mental sürecin ilk basamağı olarak kabul eder ve duyu fiillerini görme duyusu, işitme duyusu, koku alma duyusu, tat alma duyusu, dokunma duyusu, soğuk duyusu, sıcak

²⁷ Claire Hughes, Sue Leekam, What are the Links Between Theory of Mind and Social Relations and New Directions for Studies of Typical and Atypical Development. (Blackwell Publishing Ltd.,2004), 590,591,608.

²⁸ Özen Yaylağül, “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri”, *Modern Türklük Dergisi*, 7(2010),100-111.

²⁹ Kyial Kamchybekova, Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 1,205.

³⁰ Yakup Türkdil, “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri” (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013),217.

duyusu, ağırlı duyusu, kinestetik duyu ve vestibüler duyu olmak üzere on kategoriye ayırır. Bir diğer sınıflama ise Booth ve Hall³¹ tarafından yapılmıştır. Mental süreci altı basamakta incelemiştir. Bu altı basamak şöyledir:

- **Algı:** Konuşmacı algılamının etkisini bildirir. (Hikâyeyi duydum).
- **Tanıma:** Konuşmacı bazı kişi ya da kavramları tanır. (Bu yüzü tanıyorum).
- **Anımsama/Hatırlama:** Konuşmacı hatırladığı gerçek bilgiye atıf yapar (Onun telefon numarasını biliyorum).
- **Anlama:** Konuşmacı kavramsal çerçeve veya sebepten bahseder (Onun bunu neden yaptığını biliyorum).
- **İleri İdrak/Üstbilgi:** Konuşmacı mental hareketlerin farkında oluşunun tartışmasına odaklanır (Eğlenceli olabilir diye düşünüyorum).
- **Değerlendirme:** Konuşmacı durumun gerçekliği ile ilgili davranış ve inançlardan bahseder. (O cevabı tahmin etti ama ben onu biliyorum.)

Bu sıralamalar göz önüne alındığında mental fiillerin bir yorumlama, değerlendirme süreci olduğu görülmektedir. Ancak bu süreç önce kavrama ile başlamaktadır. Bu noktada algı fiilleri devreye girmektedir. Daha sonra algılanan kavramın tanınması ve varsa geçmiş yaşantılarla ilişkilendirilmesi yapılmaktadır. Anlama evresi büyük oranda bu aşamada gerçekleşir ve ardından gelecekte yaşanabilecek olaylar, durumlar üzerinde tahminde bulunmaktadır. Tüm bu işlemlerin sonunda değerlendirme bölümünde mental süreç tamamlanır. Dolayısıyla da ortaya süreç ürünü olarak mental fiil dediğimiz kavram ortaya çıkar. Sürecin geneline bakıldığında algı, etki ve idrak basamakları ağır basmaktadır. Bu nedenle de sınıflandırmalarda bu üç aşama sıkça geçmektedir.

Şahin³² ise Türkmen Türkçesindeki mental fiilleri incelediği çalışmasında mental fiilleri üç gruba ayırır: idrak, algılama ve duygu. Bir diğer sınıflama da

³¹ James Booth, William Hall, Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental State Verb Know (Cognitive Development,1995),532.

³² Şahin, "Mental Fiil Kavramı ve Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller", 46-49.

Erdem'e aittir. Erdem, "Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri" adlı bildirisinde mental fiilleri algılama (perception), etki (affection) ve idrak (cognition) fiilleri şeklinde gruplandırmıştır. Bu grupları maddi (material) başlığı altında vermiştir. Bu fiillerin kategori anlamını ise görme, hissetme, düşünme şeklinde sıralamıştır. Erdem³³, çalışmasında algı fiillerine örnek olarak "gör-, eşit-, duy-; etki fiillerine nefes al-, gül-; idrak fiillerine de düşün-, söyle-, haber ver- "gibi fiilleri vermiştir. Bu çalışmada da Erdem'in sınıflaması dikkate alınmıştır. Fiillerin çeşitliliği, bir fiilin birçok alana ait olup olmadığı düşüncesi ve sınıflamanın üç ana gruptan oluşması bu seçimin nedenleri arasında gösterilebilir.

5. Hüseyin Nihal Atsız

Hüseyin Nihal Atsız, 12 Ocak 1905'te İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmed Nail Bey, annesi Fatma Zehra Hanım'dır. İlk atası 19. yüzyıla kadar inen köklü bir ailede dünyaya gelmiştir. Atsız'ın okul hayatı çok hareketlidir. Birçok okulda öğrenim görmüştür. İlk ve orta öğrenimini Kadıköy'deki Fransız ve Alman okullarında (1911), babasının görevinden dolayı Süveyş'teki bir Fransız okulunda (1911), Kasımpaşa'daki Cezayirli Gazi Hasan Paşa İlk Mektebi, Haydarpaşa'daki Hususi Osmanlı İttihad İlk Mektebi, Kadıköy Sultanisi ve İstanbul Sultanisi'nde yapmıştır. Gittiği okullarda karşılaştığı sorunlar, içinde bulunduğu kültürel zenginlik, onun kişisel ve siyasi yaşamını değiştirecektir. İlkokula 6 yaşında başlayan Atsız, Fransız okulunda dil bilmediği için çok sıkıntı çekmiştir. Bu okulun yanması üzerine Süveyş'teki başka bir okula gitmiştir. Sertkaya'nın³⁴ belirttiğine göre, Süveyş sokaklarında İtalyan çocukları ile dövüşmesi, Atsız'ın milliyetçi mücadelesinin ilk örneklerindedir. Atsız, İstanbul Sultanîsi'nin onuncu sınıfındayken, Askerî Tıbbiye'ye kaydolmuştur. Ancak bu tıbbiyeden gereksiz bir selamı vermediği için çıkarılmıştır. Bu haksız durum onda büyük etki yaratmış ve Ruh Adam romanında bu etkiyi açıkça işlemiştir. Tıbbiye'den çıkarıldıktan sonra üç ay kadar Kabataş Lisesi'nde yardımcı öğretmenlik yapan Atsız, daha sonraları Deniz Yolları'nın Mahmut Şevket Paşa adlı vapurunda kâtip muavini olarak görev yapmıştır. Atsız, Türk

³³ Melek Erdem, "Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin 'İstem'e Göre Anlatım Değişmeleri", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(2006),39-46.

³⁴ Osman Fikri Sertkaya, *Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1987),2.

Ocağı kapatıldıktan ve yerine Halkevleri açıldıktan sonra bu kuruluşa da ilgi göstermiş ve bu konuda makaleler de yazmıştır. Atsız, 1926 yılında İstanbul Darülfünunu'nun Edebiyat Fakültesi'nin Edebiyat Bölümüne ve İstanbul Darülfünunu'nun yatılı kısmı olan Yüksek Muallim Mektebi'ne kaydolmuştu. Ancak, bir hafta sonra askere çağrılmış, tecil isteği kabul edilmeyince askerliğini 9 ay olarak İstanbul'da Taşkılla'da 5. Piyade alayında er olarak yapmıştır. Atsız, 1931 yılında Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nden mezun olan Mehpare Hanım ile evlenmiştir. Ancak bu evlilik uzun sürmemiş, 1933 yılından itibaren ayrı yaşamaya başlayan Atsız ve Mehpare Hanım, 1935 yılında boşanmışlardır. Bu süreler boyunca üniversitedeki asistanlık görevinden çıkarılan Atsız, daha sonra birçok okulda Türkçe öğretmenliği yapmıştır ancak bu görevlerinden de ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece devlet memurluğu onun için bitmiştir. Devlet okulunda sürdüremediği görevini özel liselerde yapmaya başlamıştır. Öğretmenlik görevi süresinde Orhun, Türk Sazı gibi dergiler çıkararak makale ve yazılarını yayımlamıştır. Ancak yazılarından ötürü bu dergiler de kapatılmıştır. Yaşamı boyunca hiçbir siyasi partiyle, Türkçülük dışında hiçbir düşünceyle arası iyi olmayan Atsız, Orhun dergisinde iki açık mektup yayımlamış ve bu mektuplarda tenkit edilen Sabahattin Ali'nin dava açmasıyla "milliyetçiler" yargılanmaya başlamıştır. Bu olay, "1942 Irkçılık- Turancılık Davası" diye bilinmektedir. Bu davaya birçok Türkçü insan tepki gösterdi ve 3 Mayıs 1944 günü meydana toplandı. Toplanan insanların çoğu tutuklandı, Türkçüler her yerden dışlandı. Bu dışlanma ileride Atsız'ın kitaplarında etkisini göstermiştir. Hüseyin Nihal Atsız, birçok dergi çıkarmıştır. Atsız Mecmua, Orhun, Türk Sazı en önemli dergileridir. Bu dergiler birçok kez kapatılıp sonra yeniden açılmıştır. Nihal Atsız, her zaman eleştirel bir kişilik olmuştur. Türkluğe aykırı gördüğü tüm olayları, kişileri her zaman eleştirmiştir, yazılarında değinmiştir. "Tarih şuuru, milletlerin hafızasıdır." diyerek tarih bilincinin önemini vurgulamıştır. Genciyle yaşlısıyla Türk tarihinin iyi öğrenilmesini istemiştir. "Bize bir gençlik lazımdır. Temelinde cehalet, duvarlarında riya, tavanlarında dalkavukluk bulunmasın." sözünü de gençlerin cahillik, ikiyüzlülük ve yaranma yarışına kapıldığını belirtmiştir. Düşünmeden, eleştirmeden bir düşünceyi körü körüne savunmayı reddetmiştir. 22 Ocak 1974'te Bayrampaşa Cezaevi'nden tahliye olan Atsız, 1,5 yıllık cezasının 2,5 ayını bu cezaevinde geçirmiştir. Cezaevinden çıktıktan sonra da çalışmalarını sürdürmüştür. Kardeşi Nejdet Sançar'ın vefatı,

kendisini derinden sarsmış, hastalanmıştır. Atsız, 10 Aralık Perşembe günü akşamı evinde rahatsızlanarak kalp krizi geçirmiştir. 11 Aralık 1975 günü vefat etmiştir. 13 Aralık 1975'te Kurban Bayramı'nın birinci günü Kadıköy Osmaniye Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra, kardeşi Nejdet Sançar'ın Karacaahmet Mezarlığı'ndaki kabrinin yanına defnedilmiştir.³⁵

6. Ruh Adam

Bakıldığında sadece tarihî bir roman gibi görünen Ruh Adam'ın, ilk baskısı 1972 yılında Ötüken Yayınları tarafından yapılmıştır. Kitabın birçok baskısı yapılmıştır. Çalışmada kullanılan 2015'te yapılan 61. basımdır. Roman, her ne kadar tarih dolu gibi görünse de ilerledikçe olayların çeşitlilik göstermesi, karakterlerin bilinmeyen yönlerinin ortaya çıkması ve romanın eleştirel tutumu aslında farklı boyutların olduğunu okuyucuya göstermektedir. Başta her şey normal gibi görünürken daha sonradan esrarengiz ve doğaüstü olayların yaşanması, romana fantastik bir hava katmaktadır. Bu yönüyle Ruh Adam, Türk edebiyatında ayrı bir yere sahiptir. Bu durum Hüseyin Nihal Atsız'ın sert ve sağlam siyasi düşünce yönünün yanı sıra, başarılı edebî yönünün ve usta kaleminin de göstergesidir. Uygur masalıyla başlayan roman, birbirine geçmiş iki halka gibi düşünülebilir. Bu halkalardan biri Uygur masalıken diğeri günümüzde geçen ve başkarakterlerinden biri Selim Pusat olan olaydır. Atsız, bu romanda eleştiri unsurunu çok iyi kullanmıştır. Tarihi de işin içine ekleyerek eğitim anlayışını, monarşiyi, dini liyakat düzenini, insan ilişkilerini, askerî sistemi bir arada kullanmıştır. Ve bu birliği aşk düzeneğinde yapmıştır. Aşkın da ön planda olduğu romanda “Geri Gelen Mektup” gibi edebiyatın en önde gelen şiirlerinden biri yer almaktadır. Yeşilyurt³⁶, romanla ilgili “Tarihî roman gibi başlayıp aşk ve macera romanı gibi devam eden eser, başlangıçta açılan ütöpik pencerenin sonda kapatılması ile tamamlanır.” der ve bu yönüyle romanın çok katmanlı bir okuyucu kitlesine sahip olduğunu vurgular (Yeşilyurt, 2017:139). Ruh Adam romanı, iki farklı olay üzerine kurgulanmıştır. Birincisi Uygur masalıdır. İkincisi Selim Pusat ve diğer karakterlerin olduğu bölümdür. Uygur masalı, Yüzbaşı Burkay'ın âşık olduğu Açığma- Kün'e kavuşmak için kendi eşinden vazgeçmesini anlatır. Burkay, bir

³⁵ İlhan Bahar, *Vaktiyle Bir Atsız Varmış* (İstanbul: Kamer Yayınları,2015),7-420.

³⁶ Şamil Yeşilyurt, “Yeniden Doğuş Biçimleri ve Ruh Adam Romanı”, *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı 7* (2017),136.

gün ormanda bir kız görür ve adının Açığma- Kün olduğunu öğrenir. Kıza âşık olur ve ona onu çok sevdiğini söyler. Ancak Açığma- Kün, Burkey'in aşkına bir türlü cevap vermez, hiçbir şey söylemez. Burkey, bir gün büyücü bir kadın görür ve kadın onu şeytan Kilimbi'ye götürür. Kilimbi ise Burkey'i Şeytanlar Başı Madar'a yönlendirir. Madar, Burkey'a "Eğer eşini götürüp Ejderler Kağanı Naranta'ya kurban adarsan Açığma- Kün'ü kaybettiğin yerde bulursun." der. Burkey söyleneni yapar ancak eşi ölürken "Burkey! İyiliğe kemlik ettin. Tanrı seni bedbaht etsin. Kıyamete kadar, dünyaya her gelişinde ruhun ızdırap içinde çalkalansın." der ve duası kabul olur. Burkey, Açığma- Kün ile evlenir ancak hiçbir zaman mutlu olamaz. "Beni seviyor musun?" diye sorar ama asla cevap alamaz ve sonunda hastalanıp ölür. Her bahar gelişinde Burkey'in ızdırap çekişi duyulur. Diğer olay ise Selim Pusat etrafında şekillenir. Selim bir yüzbaşıdır ancak kralcılığı savunduğu için askerlikten atılmıştır. Eşi Ayşe ise öğretmendir ve Selim ile eskisi gibi anlaşamıyorlardır. Çünkü Selim, askerlikten çıkarıldığı için büyük bir buhran geçirmektedir. Kendi dünyasına kapanmıştır. Tek sevdiği, dayanağı arkadaşı Şeref'tir. Şeref, askerlikten çıkarılan ve sonradan intihar eden bir askerdir. Bir gün Ayşe, okuldaki öğretmenlerin bazılarını ve öğrencilerinden birkaçını yemeğe davet eder. Selim bu durumu ve misafirleri yine gereksiz bulur. Ancak öğrencilerden Güntülü çok ilgisini çeker. Her şeye alayla yaklaşan Selim, gün geçtikçe bu kızdan hoşlanmaya başlar ve ona âşık olur. Ancak bu durumu kendisi kabullenmez. Hatta Güntülü'ye "Geri Gelen Mektup" adlı bir şiir yazar ve şiiri yazdığını bile hatırlamaz. Selim bir yandan da Leyla Mutlak adlı bir kadınla tanışır. Leyla ise Osmanlı soyundan gelmektedir. Başta Selim Leyla'ya âşık olduğunu düşünse de bu durumdan kendisini kurtarır ve Güntülü'ye kendini kaptırır. Ancak Güntülü'nün kendisini reddetmesi ve bunalımının artması üzerine Selim giderek daha da yalnızlaşır ve bir gün esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolur. Hüseyin Nihal Atsız, karakterleri seçerken kendi yaşamından da etkilenmiştir. Dava sonucu hapse giren ve öncesinde askerî okuldan atılan Atsız, bu durumunu Selim Pusat'a aktarmıştır. Birlikte aynı kaderi paylaştığı arkadaşı Mustafa Kayabek de romanda Yüzbaşı Şeref olarak karşımıza çıkmaktadır. Atsız, yaşamı boyunca yönetimin yanlış bulduğu yönlerini eleştirmiştir ve tarihin iyi öğretilmediğini makalelerinde savunmuştur. Bu tutumunu Ruh Adam'da da sürdürmüştür. Karakterleri seçerken eleştirici ve alaycı özellikleri önde tutmuştur. Romandaki önemli kişiler şöyle açıklanabilir:

Selim Pusat: Kralcılığı savunduğu için askerlikten atılan ve hapis yatan bir yüzbaşidir. Selim= Güntülü'ye olan hisleri + Leyla'ya olan hisleri + vatan sevgisi + krallık düşünceleri + Yek'in ortaya çıkması + yargılanma ve hapis yatma + dine karşı tutum + Şeref'in ölümü + askerî disiplin şeklinde bir formül yazılabilir. Selim, aşk, arkadaş ve askerlik üçgeninde sıkışmış bir karakterdir.

Ayşe Pusat: Selim Pusat'ın eşidir. Öğretmandir. Eşi yargılandığı zaman kendi de işini kaybetmiştir. Daha sonra okula dönmüştür ancak etrafında kendisini kabullenen çok fazla kişi yoktur. Selim'in içinde bulunduğu duruma çok üzülmemektedir. Selim'in Güntülü'ye olan ilgisini de fark etmiştir ancak bir şey yapamamıştır.

Güntülü: Ayşe Pusat'ın öğrencisidir. Yeşil gözleri ve ilgi çeken bir duruşu vardır. Zeki bir kızdır. Sevildiğini bilmektedir ancak bu sevgiye karşılık vermemektedir.

Leyla Mutlak: Osmanlı soyundan gelme bir prensesdir. Asil, zengin duruşuyla Selim'in ilgisini çekmiştir.

Yek: Birden ortaya çıkıveren gizemli, çirkin görünümlü biridir. Hesaplaşma bölümünde güçlü bir asker gibi duruşuyla Selim'i şaşırtmıştır.

Yüzbaşı Şeref: Selim'in arkadaşıdır. Askerlikten atıldıktan sonra bu durumu kabullenemeyip intihar etmiştir. Selim'in odasında fotoğrafı vardır.

Aydolu ve Nurkan: Ayşe'nin öğrencileri, Güntülü'nün yakın arkadaşlarıdır.

Tosun: Selim ve Ayşe'nin oğludur.

Burkay: Uygur masalının ana kahramanıdır. Yüzbaşidir. Açığma- Kün'ü bulmak için eşini kurban eder ve lanetlenir.

Kitapta geçen iki paralel olayın yerleri ayrı ayrı şu şekildedir:

Uygur masalındaki yerler: büyük çam ağacının yanı, tapınak, Burkay'ın yurdu Kamlançu, Şeytan Kilimbi'nin yeri, Şeytanlar Başu Madar'ın yeri, Ejderler Kağamı Naranta'nın yeri, Burkay'ın evi.

Asıl olay örgüsündeki yerler: Selim ve Ayşe'nin evi, Ayşe'nin okulu, okul bahçesi, askerî okul, Selim'in tutuklu kaldığı yer, Leyla Mutlak'ın evi, Selim'in iş yeri, tarihî hesaplaşma alanı, Şeref'in mezarı, Harp Okulu, Çamlı Koru, sokaklar, Nurkan'ın evinin önü, Güntülü'nün evi, hastane, Huzur Çayhanesi.

Eserdeki yerlere bakıldığında ana kahraman olan Selim'in kişiliğinin yansımalarını görmek mümkündür. Selim, iç hesaplaşmaları yoğun yaşayan bir karakterdir. Geçmişte yaşadıklarını saplantı haline getirmiş ve bu yaşantıları dünyasında büyütülmüştür. Arkadaşı Şeref'in mezarı ile Çamlı Kuru bu hesaplaşmaların en yoğun yaşandığı yerlerdir. Selim, yakın arkadaşı Şeref ile konuşmuşçasına iç dünyasını gözler önüne sermektedir. Çamlı Kuru'da ise sevgi ve nefret duygularının çatışması görülmektedir. Güntülü karakteri ile ortak nokta olan bu yer, romanın iki temel noktasından biri olan sevgi duygusunu barındırmaktadır. Diğer bir temel nokta olan tarihi ise tarihî hesaplaşma alanında görmek mümkündür. Alt metnin ana kahramanı Burkay ile bağlantı noktası olan bu alan romanın kilit noktalarındandır. Selim ve Burkay karakterlerinin çağlar sonrası buluşmalarını gizli de olsa okuyucunun karşısına çıkarmaktadır. Bütün tarihî kişilikler üzerinden aslında yazarın kendi hesaplaşmasını okur burada bulabilmektedir. Romandaki başka bir karakter olan Ayşe Pusat'ın karamsar ve sınırlı dünyasını ise okul mekânı temsil etmektedir. Okulun, okuldaki arkadaşların yapıları, okul ortamındaki sıkıntılar ve kasvetli ev hayatı Ayşe karakterinin sıkışmışlığını bütünüyle sergilemektedir. Kitapta yer verilen bütün bu mekânlar aslında yazarın hayatından kesitler sunmaktadır. Çünkü Hüseyin Nihal Atsız, Selim karakteriyle bir nevi kendi hayatını özdeşleştirmiştir.

7. Bulgular

7.1. Algı Fiilleri

Çalışmada elde edilen algı fiilleri aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

gör-	bak-	söyle-	de-	gözlerini dik-	görür gibi ol-
duy-	dinle-	göz göze gel-	süz-	duyul-	gözüne çarp-
üşü-	bakın-	gözlerini aç-	göster-	bakış-	göz gezdir-
seyret-	bakışlarını çevir-	duyar gibi ol-	gözden geçir-	işit-	sevretmeye dal-
gözleri dikil-	bakışlarını dik-	bakış-	nazar fırlat-	gözlerine dal-	işitil-
işitmez ol-	göz atmaya başla-	incele-	bakın-	dikkatle bak-	göz göze gel-

görebil-	seyre başla-	gözlerine bak-	yüz yüze gel-	gözleri takıl-	görmeye başla-
gözü iliş-	dalgın dalgın bak-	gözük-	tat-	gözleri dal-	gözünden kaç-
gözleri değ-	bakıl-	göz al-	hapsine dinlemeye başla-	uğulda-	göz at-
yer göster-	gözlerini çevir-				

Yapılan çalışma sonucu 368 adet algı fiili tespit edilmiştir. Bu sayının yüzdellik karşılığı %11,11'dir. Fiiller arasında en az sayıya sahip olan fiil algı fiilidir. Algı fiillerinin geneline bakıldığında görme duyusuyla ilgili olan fiillerin daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu da Hüseyin Nihal Atsız'ın gözlem yetisini romana yansıttığı sonucunu vermektedir. Atsız gerek özel gerekse edebî yaşamında gözleme fazlasıyla düşkün bir yazardır. Siyasetle yakından ilgilenmesi de bu durumun nedenlerinden kabul edilebilir. Duyuların algı fiillerindeki sıralamasına bakıldığında ilk sırada görme duyusu gelmektedir. Sonra duyma ve tat alma duyusu sırada yer almaktadır. Romanda tarih temelinde aşk konusu işlendiği için algı fiilleri aşkı yansıtıyor demek mümkündür. Bu yansıtma da görme ve duyma eylemleriyle desteklenmiştir.

7.2. Etki Fiili

Çalışmada elde edilen etki fiilleri aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

vüreğine od düş-	kanını kaynat-	vüreğini oynat-	yak-	aklını başından al-	vüreğini derde sal-
gözüne karanlık ol-	üz-	yarala-	darıl-	kız-	sön-
yalvar-	odu söndür-	icindeki ates yalazlan-	hasretine dayanama-	kendinden geç-	gözleri bulan-
yüreği yan-	ıçı sıkıntıyla dol-	ağla-	esri-	sol-	bit-
ölecek hale gel-	yüreğini aç-	ıçı yan-	gözü dumanlan-	beddua et-	kemlik et-
bedbaht et-	em ver-	gülümse-	aklı basından git-	öp-	sev-

doy-	kıskan-	yüksün-	durul	kırıl-	kanmaz ol-
dinmez ol	gül-	kurtul-	çılına dön-	çek-	çare et-
kurtar-	gözleri yaşar-	ızdırıp çek-	inle-	bul-	beğen-
istihzaya çevir-	iste-	muhafaza et-	özür dile-	ciddileş-	ilgilendir-
arzu et-	gözleri parla-	asabileş-	nefret et-	işe sarıl-	sevil-
kin tut-	affet-	ihmal et-	bağışla-	hoş ol-	kır-
savğı göster-	hoşuna git-	üzül-	ürk-	korkul-	kin çek-
zorlan-	göğüs ger-	sabırla karşıla-	iste-	çekingenlik duy-	sevince bağrış-
güc duruma sok-	heycan ver-	heycan duy-	telkin et-	kötüleş-	kötü duygulara kapıl-
ürpert-	sar-	sars-	sarsıl-	sez-	inat et-
hakarette bulun-	cüret et-	istihfafla bak-	şaşırt-	yorgunluk duy-	özle-
usanç gel-	iğren-	sıkıl-	içine işle-	sezer gibi ol-	zevk al-
hüzünlen-	keder duy-	gönlünü yokla-	canını sık-	cesaretini takın-	hisset-
sevgi duy-	memnun ol-	memnun kal-	demek şiste-	rahatlık duy-	aldır-
mevdan oku-	duy-	zevk tat-	içi sızla-	kuvvetle bağlan-	öfkelen-
hasret çek-	savğısızlık göster-	şaşırt-	öfkeye kapıl-	kan beynine sıçra-	sersemlet-
kötümserliğe düş-	Allah'ı ara-	ihtiras duy-	özleyiş duy-	irkil-	sövlecek söz bulama-
değişiklik duy-	gururunu zedele-	sükûnet bul-	gücüne git-	çıkış-	yumuşak davran-
kudurt-	soğukkanlılı ğını muhafaza et-	savğı bekle-	ilgilen-	çileden çık-	kanına susa-
şaş-	isten-	gözlerinin içi gül-	dostluk duyguları besle-	sevinç duy-	güzel bul-
temenni et-	intiba bırak-	tesir yap-	dua et-	pişman ol-	sevincini göster-

göze alabil-	neşesini kaybeder gibi ol-	esef duy-	içi titre-	çekin-	neşelen-
yüzü gül	garip garip huylar edin-	hayran ol-	acın-	öfkeyle sarsıl-	gözünde kan tut-
yaşamaktan soğu-	ümidini kaybet-	sevinçle parla-	iğrenç gör-	bayağı bul-	bağlı kal-
incin-	mesut ol-	hiddetlen-	dertleş-	arzu duy-	şikâyet et-
meyus ol-	alay et-	tahammül et-	katlan-	dayan-	isyan et-
sineye çek-	hoşa git-	gülünç bul-	aşkına düş-	hatırlamak iste-	iğrenti duy-
kıskandır-	heyecanlan-	ilgisi kalma-	karanlığa gömül-	mest ol-	iğbirar hisset-
ürper-	ahengine kaptır-	gaşyol-	ızdırıp duy-	tiksinti duy-	kendini alama-
kork-	nefret duy-	merhamet duy-	azap duy-	hayret et-	hoşlan-
ciddiyet takın-	sabırsızlan-	tatsızlaş-	istihzaya başla-	usanç getir-	pişmanlık duy-
coş-	bunal-	ibtîlâ duy-	kendinden geçir-	alın-	tavır takın-
güven-	saskına çevir-	aldırış et-	gönlünü almaya çalış-	tarziye ver-	değer ver-
saygı duy-	alış-	lüzumu duy-	yakınlık duy-	içerle-	tiksinti ver-
eğlen-	sarkıntılık et-	gülümsemeye başla-	kahkaha at-	ciddileştir-	çek-
sevdasına kapıl-	âşık olabil-	ürperti duy-	bez-	ferahla-	ilgilen-
teselli bul-	güldür-	sıkıntıya düş-	cileden çıkar-	canlan-	haz et-
vehmet-	parla-	azarla-	korkut-	intisap et-	oyalan-
şevke gel-	gözleri kamaştır-	tesiri altında kal-	sıkıntı duy-	ferahlat-	şaşırsır gibi ol-
bahtiyar ol-	ısın-	ayıplan-	şakaya vur-	cesaret et-	yıl-
memnuniyetle karşıla-	muzdarip ol-	bedbaht et-	melali dol-	içlen-	bayıl-
garibine git-	hayretler içinde kal-	tuhafına git-	dikkatini çek-	bâr ol-	iç huzurunu kaybet-

öfkelenir gibi ol-	ilgi çekici bul-	ic sıkıntısı duy-	huzurunu kaçır-	şaşkınlığı art-	gönlü üzüntüyle dol-
içi burkul-	yadırğa-	vıldırımla vurulmuş a dön-	şeref ver-	parlar gibi ol-	sertleş-
tesiri altına al-	kin duy-	bunalt-	bahtiyarlık duy-	huzur ara-	hayretler içinde bırak-
eziklik duy-	yıpran-	savgisızlık say-	avun-	neşe duy-	korkunç bir sıkıntı duy-
acı duy-	tat al-	öfkesine boğ-	öfkenin kapladığını duy-	gönlüne korku düş-	içine hüznü çok-
şaşala-	yor-	âşık ol-	dehset içinde kal-	gözleri kamaş-	âşık olabil-
iğrenc görün-	güzelleştir-	delirt-	sevebil-	ferahlık duy-	gerçek gibi gör-
rahatsız et-	ürperdiğini hisset-	alaylara başla-	anlatmak iste-	beğendirmek iste-	azarlar gibi sor-
içi ızdırapla dol-	nefretle bak-	garip bir hevecan duy-	uzaklara git-	rahatsız ol-	haval kırıklığına uğra-
ferahlığı kaybet-	kırgın bak-	kepaze edil-	sert tavırla cevap ver-	alaycılığını takın-	sarhoş ol-
ürker hale gel-	yaklaş-	şahane bul-	iyi geçin-	alaya başla-	tadını al-
kızmaya başla-	sık-	utandır-	yatış-	büyüsüne kaptır-	içine kapan-
güven ver-	ilgisi art-	icindeki hüznü dağıt-	kaslarını çat-	vüresinin sızladığını duy-	hediye et-
tartış-	sevdir- sezinle-	beyninde n vurulmuş a dön-	Allah'a ısmarla-	dokun-	ihtiyacını duy-
sever ol-	acı acı gülümse-	elemin icine gömül-	tedirgin ol-	göstermek iste-	gitmek iste-
yakış-	sinirleri geril-	merak et-	yüzü kızar-	kusura bak-	göreceği gel-
yabancılaş-	vüresinde yer et-	düşünmek iste-	mecbur ol-	hayretle dinle-	bilmek iste-
sığın-	ayıl-	sitem et-	geniş bir nefes al-	hayretle bak-	bahsetmek iste-
kinici tavrını al-	sataş-	garip gel-	huylan-	toz kondur-	tatlı bul-

şahlan-	diri ve sağlam duy-	yaraya merhem sür-	yaşama arzusu ver-	enerjisi art-	tap-
allak bullak ol-	budala ol-	merakla bekle-	kendini mahvet-	yarası kanatıl-	huzuru kaçırıl-
teselli bekle-	yavan gel-	yüreği sızla-	umursamaz hale gel-	yüreğine işle-	çok gör-
dehsetle irkil-	üzülmüyor muş gibi davran-	şahlandığı nı duy-	rahatlık duyar gibi ol-	duygu duy-	duygularını yokla-
istek duy-	korla tutuş-	tutuş-	kül et-	din-	ceza çek-
öfkeliendir-	yakınlık göster-	öfkeyle kızır-	iradesizlik göster-	sıkmaya başla-	nazik davran-
ağırılığın acılarını duy-	cesaret gel-	öfkelenme ye başla-	hoslanmam aya başla-	öfkesi art-	icini korku büür-
yüreğinin içine dol-	sarhoşluk gel-	rahatsız edil-	gönlünü kaptır-	gönüllü olduğunu göster-	heybetlen-
fenalık yap-	günah işle-	ızdırap ver-	kötülük et-	kötü düşünce besle-	dikleş-
tutsak ol-	sevmeye kalk-	içi üzüntüyle dol-	ölmek iste-	sert konuş-	verin dibine geçecek gibi ol-
şerefini kaybet-	medet um-	cebelleş-	iktifa et-	yürekleri titret-	habersiz görün-
esef et-	kanını dondur-	vefasızlık et-	hüzünle sor-	gölge düşür-	vüzünün yandığını duy-
kaderine boyun eğ-	kalbi duracak gibi ol-	yorgunluğ u at-	yorul-	dermanı kal-	yırtıcılaş-
yanaş-	acıyla kıvrın-	acı azal-	tesirinde kal-	iyileş-	canına can kat-
sıkıntı içinde kal-	yorucu gel-	huzursuzl uğu art-	toparlan-	öfkeli bak-	öfkeli öfkeli öfkeli dağıl-
hevecanla sor-	kuşkulan-	ağlamaklı ol-	hırçınlaş-	merakı canlan-	tadını çıkar-
gözleri hayretle açıl-	merak sar-	sempati duy-	peyda ol-		

Yapılan çalışma sonucu 1082 adet etki fiili tespit edilmiştir. Bu sayının yüzdellik karşılığı %32,68'dir. İdrak fiillerinden sonra en fazla sayıya sahip 2. fiil grubu etki fiilleridir. Romanın güçlü yönlerinden birinin aşk, sevgi konusu olduğu

göze alınırsa bu fazlalık bekleneni yansıtmaktadır. Tesadüfler, iç içe geçmiş olaylar, şiir, mektup gibi romantik öğeler, ruhsal betimlemeler, kafa karışıklıkları kitabın romantizme yatkınlığını artıran unsurlardır. Bu öğelerin anlatımında da doğal olarak etki fiilleri kullanılır. Etki fiilleri, duyguların ve psikolojik betimlemenin anahtarıdır, anlatımının en sağlam yoludur. Etki fiillerinin yansıttığı duygulara bakıldığında hüznün, karmaşa, sıkıntı ve aşk içerikli duyguların, mutluluk, sevinç gibi duygulara göre daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Kahramanın karmaşık iç dünyası, tarihin ve tarihsel karakterlerin karanlık yönleri anlatılırken bu tarz duygular ön plana çıkarılmıştır. Romanın geneline hâkim olan ve iç içe geçmiş iki ana olaya bakıldığında da mutlu bitmeyen iki aşk görülür. Bu mutsuzluk etki fiillerinin sayısında da büyük yer edinmiştir.

7.3. İdrak Fiili

Çalışmada elde edilen idrak fiilleri aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

de-	benze-	söyle-	bil-	suç işle-	karar ver-
bekle-	sor-	düşünmez ol-	anla-	ara-	tara-
bulun-	çare bul-	anlat-	bul-	kabul et-	var-
unuttur-	sus-	cevap ver-	akıl erdir-	ilave et-	sözü kes-
birbirine karıştır-	yaz-	uydur-	göklere çıkar-	keşfet-	bak-
ispat et-	netice çıkar-	rica et-	izah et-	düşüm çözüml-	unut-
tercih et-	karşılık ver-	oku-	kâğıda dal-	uğraş-	tayin et-
tanı-	söylen-	direktif vermeye başla-	san-	müsaade et-	ayırt et-
takdim et-	çıtlat-	itiraz et-	karşı gel-	hesaba kat-	çabala-
anlaş-	çalış-	anlaşılm-	lüzum gör-	inan-	zannet-

başvur-	söyleyebil-	hatırlat-	düşün-	fena hatıraları at-	selamla-
sözü değiştir-	okunabil-	sarf et-	dur-	sözlerinin arkasını getir-	hak ver-
hüküm verebil-	emir ver-	um-	seslen-	bahset-	takdir et-
vazgeç-	idrak et-	seç-	okumaya başla-	fark et-	hülyaların dan uyandır-
farkına var-	davran-	düşünebil-	konuş-	hafızasında n geçir-	anlamakta gecik-
selamı al-	sözünü kes-	kendi iç sakla- alemine dal-	tenkit et-	talep et-	
kavra-	reddet-	an-	görüşdür-	dikkat et-	bildir-
teslim et-	izahat al-	haber ver-	haberdar bulun-	hazırlan-	mukabele et-
çal-	ifade et-	bağır-	hitap et-	haykır-	takıl-
yemin et-	sorul-	açığa vur-	öğret-	imkân bul-	araştır-
belirt-	kaçamak yap-	riayet et-	ileri sür-	meşgul ol-	anlamazlıktan gel-
tanıt-	istifade et-	işaret et-	sebepler bulabil-	bulmaya çalış-	dal-
belli et-	sualini yenile-	say-	anlatmaya başla-	müskülpeşentlik et-	inkâr et-
iştirak et-	tasavvuf ve tahmin et-	tekrarla-	fikir yor-	ısrar et-	dil dök-
yardım et-	icap et-	tebrik et-	sözü aç-	benzerlik kurabil-	benzet-
beyninden geç-	hafızasında parla-	hatırlamaya uğraş-	mırırdan-	düşünmeye koyul-	dikkatinden kaç-
alışkanlığı kazan-	zihnini yor-	davet et-	emret-	hatırlar gibi ol-	aklından geçir-
hitaba başla-	ram ol-	tereddüdü geçir-	farz et-	mazur gör-	itaat et-
kariş-	yazıl-	iftira at-	doğru bul-	sessizleş-	aşırılık et-

ispat et-	idare et-	tashih et-	fikir yürüt-	hüküm veril-	düşünül-
gavırtabilik bul-	mukayese et-	yanıl-	manası kal-	ihtimal verme-	valan söyle-
sözünü şiddetle kes-	tavsiye et-	uyar-	mâni ol-	ezberlet-	tetkik et-
tasavvur et-	çıkır-	vedalaş-	telkin et-	üstün bul-	yakıştır-
fikir danış-	öne sür-	kabullen-	çağırıl-	çağır-	kontrol et-
kastet-	dikkatine çarp-	tasarlan-	değerlendir -	iddia et-	tedbir al-
dili tutul-	inhisara al-	dinlen-	teşhis koy-	tafsilat ver-	karşılık gör-
izahat ver-	kaynaş-	öğrenmiş ol-	nükte yap-	hesap yap-	ayır-
mihmandarlık et-	fısılda-	alkışla-	düzeni sağla-	tenkitte bulun-	karala-
kekele-	ipucu ver-	isim ver-	isabetli bul-	itiraf et-	düşünceye dal-
imkân bul-	konuyu kapat-	fırsat bul-	tatbik et-	üstünden at-	zaman öldür-
anlar gibi ol-	haberi ol-	şüphesi kalma-	taarruza geç-	iftiraya uğra-	bir tut-
aklını kullan-	el sıkış-	düğümü çöz-	ifşa et-	yerine getir-	iz bırak-
yoğunlaş-	hata yap-	karsılaştırma koyul-	makul konuş-	rastla-	verinde ol-
hafızasını yokla-	hakikati gör-	tartışma yap-	davranışta bulun-	sessizliği boz-	açıklama yap-
içinden geçir-	kafasını kurcala-	notlar al-	tespit et-	saatler geçir-	vazifeye başla-
gizle-	zihnini kurcala-	iradesizlik göster-	üzerinde dur-	zihni dağıl-	rakip ol-
iradesini kullan-	çıt çıkma-	tanımaz ol-	yetiştir-	şiar edin-	yarat-
sap-	dadan-	esir olun-	yok olup git-	sözü bırak-	vasayı boz-
haklı bul-	buyruk gel-	gürle-	savun-	savaş yap-	izin ver-

rüya gör-	buluş-	tescil et-	düşüncesin den sıyrıl-	dili tutulur gibi ol-	dili çözülür gibi ol-
konuya dön-					

Çalışma sonucunda bu bahiste değerlendirilebilecek 1861 adet idrak fiili tespit edilmiştir. Bu sayının yüzdeler karşılığı %56,22'dir. İdrak fiilleri çalışmanın en fazla tespit edilen fiil grubudur. Bütünün yarısından fazlasını bu fiiller oluşturmuştur. Bu durum Atsız'ın düşünmeye verdiği önemin bir göstergesi sayılabilir. Ruh Adam, her ne kadar aşkı önemseyen ve derin olarak anlatan bir kitap olsa da aşkın yanında mantığın ve düşünme gücünün önemini de vurgulamaktadır. “Tarih düşünerek yazılır, savaşlar düşünerek kazanılır, dünya düzeni düşünerek kurulur” iletisini vermek isteyen yazar, bu yolda idrak fiillerinden destek almıştır. Dikkat etmek, konuşmak, düşünmek, çalışmak fiilleri ve türevleri, en fazla kullanılan idrak fiil türleridir. Her ne kadar etki fiili kahramanların iç dünyasını yansıtmada önemli olsa da aslında romanı çözümlenmede tek başına yeterli değildir. Bu noktada idrak fiili çok yarar sağlamaktadır. Roman bir bütün olarak düşünüldüğünde her fiil grubu bütünü oluşturan sac ayaklarıdır.

7.4. Verilerin İstatistikî Bulguları

Çalışmada elde edilen verilerin istatistik bilgileri tablo şeklinde sunulmuştur. Tablo şu şekildedir:

Tablo 1: Fiil Gruplarının Net Sayıları

Fiil Grubu	Net Sayı
Tüm Mental Fiiller	3310
Algı Fiilleri	368
Etki Fiilleri	1082
İdrak Fiilleri	1861

Tablo 2: Fiil Gruplarının Yüzdeler Dilimleri

Fiil Grubu	Yüzdeler Dilim
Tüm Mental Fiiller	3310 = %100
Algı Fiilleri	368 = %11,11
Etki Fiilleri	1082 = %32,68
İdrak Fiilleri	1861 = %56,22

Sonuç

İnsanlar; duygularıyla, düşünceleriyle ve algılarıyla var olan canlılardır. Diğer varlıklardan farklı olan en güçlü yönleri de bu becerileri ifade edebilme yetenekleridir. Bu ifade noktasında da fiiller devreye girmektedir. Fiiller sayesinde hisler, düşünceler ifade edilebilir. Mental fiil kavramı bu ifadelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Zihinsel süreçlerin sonunda oluşan fiillere “mental fiil” denmektedir. Mental fiiller, her zaman çalışmalara konu olmuştur. Çalışmanın “Giriş” bölümünde bu çalışmalardan ve mental fiil gruplarından ayrıntılarıyla bahsedilmiştir. Bahsedilen kaynakların büyük bir kısmı lehçeler ve dil bilgisi üzerine inceleme yapılan çalışmalardır. Bu kaynaklar, bulgularıyla, sonuçlarıyla çalışmaya katkı sağlamışlardır. Bu tez ile mental fiiller, edebî eserde incelenerek en azından terimler açısından ve sınıflandırmalar boyutuyla onların tartışılabilir yanları ortaya çıkmış ve bir kişinin zihinsel sürecinin ve bunların fiil açısından ifadesiyle ortaya çıkan veriler üzerinde mental fiiller açısından daha fazla kafa yorulması sağlanmıştır. İncelemenin istatistik boyutlarına bakıldığı zaman şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Tespit edilen mental fiil sayısı 3310'dur. Bunların dağılımı şu şekildedir: Algı fiilleri 368, etki fiilleri 1082, idrak fiilleri 1861, ikili fiiller 105, ilginç fiiller de 66 tanedir.
- Fiillerin yüzdeler dilimleri: algı fiilleri %11,11, etki fiilleri %32,68, idrak fiilleri %56,22 şeklindedir.

- Sayısal sonuçlara bakıldığı zaman idrak fiillerinin sayıca diğerlerinden çok olduğu görülmüştür. Bunu etki fiilleri takip etmiştir.

Çalışmanın soruları çalışma sonuçları kapsamında şu şekilde cevaplanabilir:

Ruh Adam romanında 3310 mental fiil belirlenmiştir. Bu da edebî metinlerin mental fiiller açısından zengin veri kaynakları olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Kuramı, kurama örnek bulmak değil; karşılaşılan farklı örnekler geliştirecektir, ön kabulünden yararlanırsa edebi metinler kuramı sorgulatacak ve bu sorgulama sonucunda geliştirecek niteliktedir. Çünkü mental fiillerin keskin sınırlarla birbirinden ayıramayacağı, bu sınırlara bazı fiillerin giremeyeceği belirlenmiştir. Bu konuda Şahin, Türkçede ilk yazılı metinlerden başlayarak mental fiillerin sıklığını ve bir kavramı ifade etmede birden fazla sözcüğün varlığına dikkat çeker. Bu ve bunun gibi birçok araştırma sonucu bizim ele aldığımız konu ve ulaştığımız sonuçlar arasında paralellik göstermektedir.

Roman iki ana olay üzerine kurulmuştur. Metinde tarihî ve duygusal ögeler iç içe geçmiş durumdadır. Bu ögeler belirlenen beş fiil grubunda ilgili fiillerle anlatılmıştır. Karakterlerin iç dünyaları, yapılan fiiller, düşünceler ve olayların gelişimi kullanılan fiillerle birebir örtüşmektedir. Selim karakterinin Güntülü karakteriyle ele alındığı bölümlerde etki fiili artarken tarihsel ve siyasal kimliğe büründüğü yerlerde idrak fiili, Ayşe ve Tosun karakterleriyle ilgili olduğu yerlerde de algı fiilinin kullanımı artmaktadır.

Romana ve sayısal sonuçlara bakıldığında üç farklı mental fiil grubu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın başında mental fiil kriterleri üç gruba ayrılarak incelenmek istenmiş ve başka fiil gruplarının da tespit edilebileceği düşünülmüştür. Ancak fiillerin çok net olmasa da belli sınırlarının olduğu ve bu nedenle de üç fiil grubunun yeterli geldiği görülmüştür. İncelenen metin üç fiil grubu için de zengin bir kaynaktır. Elbette bu zenginlik kitabın olay ve karakter sayısı bakımından fazla oluşundan da kaynaklanmaktadır. Her karakterin ayrı bir düşüncesi ve iç dünyası olduğu göz önüne alınırsa bu fiil çeşitliliğinin olması kaçınılmazdır.

Hüseyin Nihal Atsız, milliyetçi- Türkçü bir fikre sahiptir. Eserlerinde bu yönünü açıkça hissetmek mümkündür. Ruh Adam romanı romantizm ağırlıklı,

iki aşk hikâyesi etrafında şekilleniyor gibi görünse de aslında Türkçülük, vatan sevgisi, cumhuriyet, monarşi ve askerlik kavramlarını destekleyen bir düşünce yapıtıdır. Diğer etmenler, ana unsurları besleyen ara etmenlerdir. Romanda idrak fiillerinin etki fiillerinden daha fazla olması da bu düşünceyi doğrulamaktadır. Roman, idrak ve etki fiillerinin temelinde kurulmuş, algı fiilleri ve diğer fiillerle de desteklenmiştir.

Romanda idrak fiillerinin etki fiillerinden fazla olması da Atsız'ın duygulardan çok düşünmeye ve düşünme türevi fiillere daha fazla önem verdiğini kanıtlamaktadır.

Romanın betimleme yönüne bakıldığında daha çok duygu betimlemelerine ağırlık verildiği görülmektedir. Çalışmada mental fiillerin tespiti yapıldığı için direkt isimleri betimleyen sıfat gibi sözcükler yerine duygu ve durum betimlemesi yapan mental fiillerin olduğu saptanmıştır. Yazar, kahramanlık ve tarih üzerine betimlemelerini idrak fiilleri yoluyla yapmıştır. 87 adet düşünme ile ilgili fiil bulunmaktadır. Bu fiillerin çoğu ana karakter Selim Pusat'ın tarihsel konuşmalarına başlamadan önceki düşünce dünyasını yansıtmaktadır. Romanın vazgeçilmez unsurlarından biri de aşktır. Yazar, aşk üzerine betimlemelerini etki ve algı fiilleri temelinde gerçekleştirmiştir. Genellikle aşkın mutlu edici yönünden çok, kişiyi esir alan yönünü vurgulayan Atsız, “kendinden geç-, kendini unut-, kendini mahvet-, kendini alama-, od düş-, yüreğini derde sal-” gibi etki fiilleri; “dal, kendi iç alemine dal-, bekle- “idrak fiilleri ve “gör-, görür gibi ol-, seyretmeye dal-, gözlerine dal- “algı fiillerini çok sayıda kullanmıştır. Verilen bu fiiller, betimlemeler yapılırken sıkça tekrar edilen mental fiillerdir.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise mental fiillerin kesin çizgileri olan bir sınıflandırmaya giremeyeceğidir. Çalışma Erdem'in sınıflamasına göre yapılmıştır. Bu sınıflamaya göre mental fiiller algı, etki ve idrak olmak üzere üç grupta incelenebilmektedir. Ancak araştırmanın sonunda farklı başlıklar altında değerlendirilebilecek fiillerin de olduğu görülmüştür. Bu fiilleri için net bir görüş olmadığı için bu başlıklar çalışmaya alınmamıştır. Sınıflamaya ek fiil olarak yüklem olmuş isimler, fiilimsiler ve sıfatlar dahil edilmemiştir. Bu da çalışmanın farklı bir yönü olarak kabul edilebilir.

Kaynakça / References / مصدر

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Ruh Adam*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 61. Baskı, 2015.
- Babu, Nandita. *Development of Theory of Mind and Mental State Language in Children*. New Delhi: Concept Publishing Company, 2009.
- Bahar, İlhan. *Vaktiyle Bir Atsız Varmış*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2015.
- Banguoğlu, Hasan Tahsin. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Biber, Douglas vd. *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. John Benjamin Publishing, 2003.
- Bilgegil, Mehmet Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- Booth, James vd. *Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental State Verb Know*. Cognitive Development, 1995.
- Bozkurt, Fuat. *Türkçenin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Türkçede Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963.
- Erdem, Melek. "Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin 'İstem'e Göre Anlatım Değişmeleri", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(2006), 39-46.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayram Basım Yayım, 2008.
- Günay, Veli Doğan. *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual, 2004.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Hirik, Erkan. "Türkçede Duyu Fiilleri ve Kılınış Fiilleri Arasındaki İlişki", X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Ferruh Ağca vd. (Eskişehir: ESOĞÜ Yayınları, 2018), 805.
- Hughes Claire vd. *What are the Links Between Theory of Mind and Social Relations and New Directions for Studies of Typical and Atypical Development*. Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- Kamchybekova, Kyial. *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Karakuşçu, Nail. *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*. Ankara: Pelin Ofset, 1999.
- Kaya, Bilge. *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiil Yapım Ekleri, Bunlarla Türemiş Fiiller, Bu Fiillerin Anlam Özellikleri ve Bunların İlköğretim Dil Bilgisi Öğretimine Yansımaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 4.

- Baskı, 2014.
- Kurul, Redhouse İngilizce- Türkçe Sözlük. Milliyet Gazetesi Yayınları, 1992.
- Levin, Beth. *English Verb Classes and Alternations A Preiminary Investigation*. Chicago and London: The University of Chicago Press,1993.
- Ryle, Gilbert. *The Concept of Mind*. London: B22ames and Noble, 1949.
- Sertkaya, Osman Fikri. *Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1987.
- Shatz Marilyn vd. *The Acquisition of Mental Verbs: A Systematic Investigation of the First Reference to Mnetal State*. Michigan: University of Michigan, 14 Cognition,1983.
- Şahin, Savaş. “Mental Fiil Kavramı ve Türkiye Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (4), 2012,46-49.
- Türkdil, Yakup. “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri”. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yaylagül, Özen. “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri”, *Modern Türklük Dergisi*, 7(2010),100-111.
- Yeşilyurt, Şamil. “Yeniden Doğuş Biçimleri ve Ruh Adam Romanı”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı 7* (2017),136.
- Yıldız, Erhan. *Key Dictionary for Learnes*. Ankara: Palme Yayınevi, 2010.
- Yıldız, Hüseyin. *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, yazarlar: Mustafa Köylü-Cemil Oruç (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 204 sayfa, ISBN: 9786053207214

Hatice Yıldız | ORCID: 0000-0001-5073-5433 | yldzhatc9291@gmail.com

Öğretmen, Yavuz Sultan Selim Anadolu Lisesi, Milli Eğitim Bakanlığı

Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

Bu çalışmada Mustafa Köylü ve Cemil Oruç'un kaleme aldığı *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi* adlı eserinin tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserin muhtevasında çocuğun biyolojik, sosyal, bilişsel ve ahlaki gelişiminin yanında inanç gelişiminin de son derece önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda çocukluk dönemi din eğitiminde izlenecek yöntemler ve dikkat edilmesi gereken ilkeler belirtilmiştir. Eserde doğumdan yaklaşık on iki yaşına kadar çocuğun dinî gelişimi psikoloji ve pedagoji ile bütünlük içinde ele alınmıştır. Ayrıca eser ailede, okulda ve medyada din eğitiminin etkin bir şekilde nasıl gerçekleştirilebileceğine cevap niteliği taşımaktadır bu yönüyle gerek din eğitimi alanındaki akademisyenlere ve eğitimcilere gerekse ailelere yol gösterici bir etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler

Çocukluk Dönemi, Eğitim, Din Eğitimi, Dinî Gelişim, Din Psikolojisi.

Atıf Bilgisi

Yıldız, Hatice. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, yazarlar: Mustafa Köylü-Cemil Oruç (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 204 sayfa, ISBN: 9786053207214". *Nisar 1* (Kasım 2022), 165-173.

Geliş Tarihi	26.09.2022
Kabul Tarihi	19.10.2022
Yayın Tarihi	30.11.2022
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

**Childhood Religious Education, authors: Mustafa Köylü-Cemil Oruç
(Ankara: Nobel Publications, 2020), 204 pages, ISBN: 9786053207214**

Hatice Yıldız | ORCID: 0000-0001-5073-5433 | yldzhatc9291@gmail.com

Teacher, Yavuz Sultan Selim Anatolian High School, Ministry of National Education

Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

In this study, the work named *Childhood Religious Education*, written by Mustafa Köylü and Cemil Oruç, was reviewed and evaluated. In the content of the work, it is emphasized that besides the biological, social, cognitive and moral development of the child, the development of belief is extremely important. In this regard, the methods to be followed in childhood religious education and the principles to be considered are specified. In the work, the religious development of the child from birth to about twelve years of age is discussed in harmony with psychology and pedagogy. In addition, the work is an answer to how religious education can be carried out effectively in the family, school and media. In this respect, it has a guiding effect on both academics and educators in the field of religious education and families.

Keywords

Childhood, Education, Religious Education, Religious Development, Psychology of Religion.

Citation

Yıldız, Hatice. “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, yazarlar: Mustafa Köylü-Cemil Oruç (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 204 sayfa, ISBN: 9786053207214”. *Nisar 1* (Kasım 2022), 165-173.

Date of Submission	26.09.2022
Date of Acceptance	19.10.2022
Date of Publication	30.11.2022
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Değerlendirilmesi yapılacak olan eserin adı *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*'dir. Eserin iki yazarı vardır: Mustafa Köylü ve Cemil Oruç. İkisi de Din Eğitimi alanında akademisyen olan yazarlardan Cemil Oruç'un, erken çocukluk dönemi din ve ahlak eğitimi ve değerler eğitimi ile ilgili çalışmaları varken; Mustafa Köylü'nün ise barış eğitimi, yetişkinlik dönemi din eğitimi, değerler eğitimi konulu çalışmaları vardır.

Bu eseri değerlendirme sebebimiz eğitim psikolojisi ile genelde eğitimi özelde ise din eğitimini beraber işleyen bir çalışma olmasıdır. Nitekim eğitim, insanın doğuşundan başlayarak ölümüne kadar süregelen bir yolculuktur. Din eğitimi de bu yolculuğun önemli bir parçasıdır. Sağlıklı bir din eğitiminin gerçekleştirilmesi bu alanda yapılan çalışmaların dinî, psikolojik ve pedagojik bütünlük içinde ele alınmasını gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle din eğitimi, öğretilen dinin içeriği açısından teolojiden, öğrenenin varlık yapısı açısından psikolojiden ve öğretme-öğrenme yöntemleri açısından ise pedagojiden faydalanmak zorundadır.

Eser, başarılı bir din eğitimi için öncelikle çocukların gelişim dönemlerini tespit edip ardından söz konusu dönemin özelliklerini ortaya koyarak bu dönemlere uygun bir din eğitimi verilmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede eser bir taraftan akademik anlamda din eğitimi literatürüne katkı sağlamakta diğer taraftan informal eğitim çerçevesinde ebeveynlere rehberlik edecek nitelik taşımaktadır.

Çocukluk Dönemi Din Eğitimi kitabının muhtevası üç bölümden oluşmaktadır. *Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri* adlı birinci bölümde çocuğun biyolojik, bilişsel, dilsel, psiko-sosyal ve ahlaki gelişim özellikleri açıklanmakta ve din eğitimindeki yerleri değerlendirilmektedir. Biyolojik gelişimde çocuğun on iki yaşına kadar olan gelişimi ele alınmaktadır. Bilişsel gelişimde İngiliz ve Amerikan eğitim sistemini oldukça etkileyen Piaget'in bilişsel gelişim kuramına yer verilmiştir. Çocuğun dil gelişimi özellikleri ise üç ana kuramla ele alınmıştır. Bunlar; Davranışçı Kuram, Sosyal Öğrenme Kuramı ve Psiko-Linguistik Kuramdır. Çocuğun psiko-sosyal gelişim özellikleri Sigmund Freud'un psikodinamik kişilik kuramı ve Erik H. Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramlarıyla açıklanmıştır. Ahlaki gelişim özellikleri ise Piaget'in ahlaki muhakeme teorisi ve Kohlberg'in ahlaki yargı teorisi esas alınarak incelenmiştir. Ayrıca her gelişim alanının sonunda çocuklara sağlıklı bir

şekilde rehberlik etmek için nelerin yapılabileceği konusunda önerilerde bulunulmuştur. (s. 1-36)

Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim adlı ikinci bölümde ise önceki bölümden hareket edilerek çocukta dinî kaynağı, dinî gelişim ilkeleri, dinî inanç ve tasavvurların gelişimi ve dinî tecrübe gelişimi ele alınmıştır. Çocukta Allah, kutsal kitap, peygamber, melek gibi tasavvurların nasıl oluştuğuna, hangi yaş aralığının bu tasavvurların gelişimi için uygun olduğuna ve bu hususta din eğitimcisinin nelere dikkat etmesi gerektiğine yer verilmiştir. Ayrıca dua, ibadet ve ölüm gibi konuları da ele almış ve çocukların gelişim sürecine göre uygun bir şekilde nasıl açıklanacağına dair bilgiler verilmiştir. Diğer taraftan söz konusu kritik kavramların çocuğa doğru anlatılmadığı takdirde çocuğun psikolojisinin nasıl etkilenebileceği ve ne gibi davranış bozukluklarının kendini gösterebileceği üzerinde de durulmuş ve hususta önerilerde bulunulmuştur. (s. 37-112)

Çocukluk Dönemi Din Eğitimi adlı üçüncü bölümde ise ilk olarak, çocuğun din eğitiminde ailenin rolü ve önemi üzerinde durulmuştur. Ailede ideal bir din eğitiminin nasıl olması gerektiği açıklanmış böyle bir eğitimde takip edilmesi gereken belli başlı yöntemler sıralanmıştır. Bunlar; aile birliğinin güçlendirilmesi, dinî bir hayat tarzının geliştirilmesi, din dilinin öğretilmesi, Kur'an kıssalarının etkin kılınması ve son olarak çocukların ilişkilerinin desteklenmesidir. Ardından aileden sonra din eğitiminin gerçekleştirildiği kurum olarak okul ve okulda verilen din eğitimi ilke ve yöntemleri ele alınmıştır. Bunlar; dinî tecrübeleri zenginleştirmek, teolojik konuşmalar yapmak, kutsallık hissini geliştirmek ve kıssalar yoluyla değerlerin aktarımı gibi genel ilkelerdir. (s.113-154)

Yine bu bölümde medyada çocukların din eğitimi konusuna değinilmiştir. Günlük hayatımızda büyük ölçüde yer alan medya çocukların eğitiminde de önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle çocukların medya iletişim araçlarıyla yüz yüze gelmeye başlamasıyla birlikte din eğitiminin medyadan bağımsız olamayacağı göz önünde bulundurularak din eğitiminde medyanın yeri ele alınmıştır. Ardından medyada din eğitiminin ilke ve yöntemleri belirlenmiştir. Bunlar; çocukların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurma, gerçek yaşam deneyimleriyle ilişkilendirilme, medya araçlarını birlikte kullanma ve medya okuryazarlığı geliştirme olarak belirlenmiştir. (s. 157-176)

Sonuç olarak bu eser din eğitimi ile eğitim psikolojini kesiştiren ve her iki alanın da birbirinden bağımsız olmadığına vurgu yapan bir eserdir. Dolayısıyla eser teoloji, psikoloji ve pedagojinin din eğitiminin vazgeçilmez unsurları olduğu ilkesinden hareketle hazırlanmıştır. Bu çerçevede eserde çocuğun gelişim dönemleriyle verilecek eğitimin seviyesi arasında ilişki kurulmaktadır. Buradan hareketle çocuğa çeşitli tasavvurların kazandırılması aşamasında hangi yaşta nasıl bir eğitimin verileceğini belirleme imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla on iki yaşına kadar çocukların gelişim özelliklerine göre nasıl bir din eğitimi verilmeli? sorusuna cevap niteliğindedir. Eserde başarılı bir din eğitiminde izlenecek yolun öncelikle çocuğun hangi dönemde olduğunu tespit etmek ardından söz konusu dönemin gelişim özelliklerini bilmek ve pratik olarak neler yapılması gerektiğini konusunda karara varmak olduğu sık sık vurgulanmıştır. Nitekim eser din eğitimi alanında derli toplu bilgiler sunarak doğru bir din eğitiminin nasıl olması hususunda önemli bilgiler içermektedir.

Diğer taraftan eserde psikolojik süreçlerin eğitime etkisi olduğuna, eğitimin de psikoloji üzerinde etkisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Özellikle din eğitimi söz konusu olduğunda bu husus öne çıkmaktadır. Söz gelimi duanın, ibadetin, ölümün anlatılış biçimi çocukta bazı ruhsal sorunlara yol açabilir. Altı yaşındaki çocukların ölümle ilgili tepkileri kızgınlık, üzüntü, kafa karışıklığı, yeme ve içme zorlukları şeklinde tezahür edebilir. Çocukların bu tür tepkilerinin hayatın ilerleyen dönemlerinde kronik problemlere dönüşmemesi için yetişkinlerin çocukla ölümle ilgili açık ve dürüst bir şekilde konuşmaları gerekir. Burada öncelikli amaç çocuğun ruh sağlığını korumaktır. “O melek oldu”, “O sadece uyuyor” gibi açıklamalar çocuğun korkularını daha da artırabilir. Mesela çocuk, uyuyan insanın kalkamayacağını düşüneceği için uyumak istemeyebilir. Bütün bu durumların önüne geçmek için çocuğun psikolojisini de düşünerek eğitim verilmelidir. Eser bu yönüyle din eğitiminin insan psikoloji üzerindeki etkilerine değinmiştir. Bu da din eğitimi alanı için önemli bir katkıdır. Ayrıca, eserin güncel bir sorun haline gelen medyayı din eğitimi açısından ele alması esere özgünlük katmıştır. Medyanın eğitim üzerindeki etkisi konusunda birçok çalışma olsa da bunu din eğitimi özelinde ele alan çalışmalar yeterli seviyeye ulaşmamıştır. Bu bakımdan bu bölüm önem taşımaktadır.

Eserin dil özelliklerine baktığımızda sade, anlaşılır bir dil ve akademik bir üslup kullanılmakta ve bu yönüyle okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Eserde bilgiler kendi arasında bağlantılı olarak aktarılmış ve ters piramit yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği gibi ters piramit yönteminde geniş çerçeveden başlayarak özele doğru bir anlatım kendini göstermektedir. Bu bağlamda eserde ilk olarak çocukluk döneminin gelişim özellikleri sıralanmış daha sonra özele inilerek dinî gelişim aktarılmış en son ise din eğitimi ile ayrıntıya inilmiştir. Bu da eserin sistematik bir şekilde yazıldığını göstermektedir.

Eserle ilgili göze çarpan diğer husus ise yazarların eseri kaleme alırken istifade ettiği kaynakların hem nicelik hem nitelik açısından yeterli düzeyde olmasıdır. Eserin sonunda yer verdikleri kaynakçaya baktığımızda yazarların esere büyük emek sarf ettikleri görülebilir.

Bütün bunlardan sonra eserde iki nokta eksiklik olarak zikredilebilir. İlk olarak ailede din eğitimi başlığı altında takdir ve teşvik konusuna değinilmiş, takdir edilmenin bir ihtiyaç olduğundan bahsedilmiş ancak bu ihtiyacın ne ölçüde ve nasıl giderilmesi gerektiğine yer verilmemiştir. Bu nokta böylesine kapsamlı bir çalışma için bir eksikliktir. Eksiklik olarak zikredebileceğimiz husus ise dinî gelişim kuramlarının batılı bilim adamlarının görüşleri doğrultusunda ele alınması ve yerel kültürden örneklere yer verilmemesidir.

Eser verdiği bilgiler itibariyle anne ve babalara, eğitimcilere yol göstericidir. Bu sebeple din eğitimi ile ilgilenen herkesin eseri okuması tavsiye edilir.

Kaynakça / References / مصدر

Köylü, Mustafa - Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2.basım, 2020.